

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

I NOEMBRIE 1934

N. IORGA	Regele Alexandru al Jugoslaviei.	I
TUDOR ARGHEZI	Poeme	243
HORIA STAMATU	Versuri	255
ANTON HOLBAN	Bunica se pregătește să moară	259
V. STOE	Versuri	281
GALA GALACTION	Cum încep un veac și o căs- nicie (I)	284
C. RĂDULESCU-MOTRU	Reabilitarea spiritualității	305
C. BRĂILOIU	Trei compozitori francezi	323
EUGENIU SPERANTIA	Perspectiva istorică în viața culturală	340
BARBU BRĂDESCU	Problema Adriaticei (II)	365
IOAN BUDU	Menelas Ghermani	384
ȘERBAN CIOCULESCU	Comemorări	398

C R O N I C I

PAUL ZARIFOPOL ȘI «TINERELE GENERAȚII», de *Mihail Sebastian* (411); VICTOR PAPIIAN: IN CREDINȚA CELOR ȘAPTE SFEȘNICE de *Olimpiu Boitoș* (419); GEORGE BALȘ de *G. M. Cantacuzino* (424); TEATRUL RUS CONTEMPORAN de *Isaia Rădciumi* (426); AL VIII-lea CONGRES INTERNAȚIONAL DE FILOSOFIE LA PRAGA de *Petru Comarnescu* (433); ESTE MEMORIA IREALĂ? de *B. G.* (438); EVANGHELIA ȘI PACEA ÎNTRE POPOARE de *Pr. Victor Popescu* (446); TEORIA CEREBRALĂ A IMUNITĂȚII ȘI ANAFILAXIEI de *Dr. Sandu Lieblich* (452); EXPOZIȚIA INDUSTRIALĂ de *George Stroe* (456); ÎNTRE COOPERAREA INTERNAȚIONALĂ ȘI ECHILIBRUL DE FORȚE de *G. Sofronie* (460); ÎNTRE ESTETIC ȘI COMERCIAL: CROITORUL DE PILDĂ... de *Al. O. Teodoreanu* (466).

REVISTA REVISTELOR

NUMĂRUL — 240 PAGINI — 25 LE

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECȚIE:

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI, O. GOGA, D. GUSTI,
E. RACOVITĂ, C. RĂDULESCU-MOTRU, I. SIMIONESCU

Redactor șef:

PAUL ZARIFOPOL

(1.I — 1.V.1934)

Redactori:

CAMIL PETRESCU

RADU CIOCULESCU

R E D A C Ț I A
ȘI ADMINISTRAȚIA:
B U C U R E Ș T I III
39, B-DUL LASCĂR CATARGI, 39
T E L E F O N

ABONAMENTUL ANUAL LEI 300

EXEMPLARUL 25 LEI

EDITATĂ DE SECRETARIATUL GENERAL
AL FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

REVISTA
FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL I, No. 11, NOEMBRIE 1934

BUCUREȘTI
MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

REGELE ALEXANDRU AL IUGOSLAVIEI

S'a pierdut, nu pentru țara sa numai și pentru prietenii ei, dar pentru umanitatea de azi, așa de săracă în ce privește personalitățile reprezentative, eroii, în adevăratul, marele și simplul înțeles al cuvântului, *un om*.

Alexandru al Iugoslaviei a fost acest om pentru felul cum dela început a înțeles a-și face viața.

Fiu de pribeag, el a trăit modest, îngustat chiar, în acea Genevă, care e, din veac în veac pentru oricine, de orice religie și de orice nație, poposește pentru mai mult timp acolo, o învățătoare în ce privește două mari și rare însușiri: îndeplinirea exactă, plină de devotament, a datoriei, așa cum o predica asprul, neînduratul Calvin, și lipsa de orice decor, de orice pompă și paradă, în locul cărora așează maiestatea clasică a simplității absolute. Dar în această primă tinereță studiosă îi treceau prin minte, pe când ultimul Obrenovici aluneca spre grozava-i tragedie, amintirea înaintașilor săi, oameni cu firea tare, cu voința neînfrântă : Carageorghe cel vechiu, țăranul luptător, trezind un popor întreg la viață fără să vadă înaintea ochilor lineamentele unui Stat, Alexandru, cel scos de intrigi din moștenirea sa

și sortit să moară pe pământ străin, tatăl, Petru, care, pe frontul francez din 1870, ca și pe acela al marii răscoale bosniece din 1876, arătase cum înțelegea a-și îndeplini datoria de moștenitor fără tron. Dar de sigur despre aceste rizicuri toate nu spunea nimic nimănui acela care, nefiind măcar în primul rând al eredității unui tron ajuns la alții, trecea printre cei de vârsta sa cu licărirea de inteligență în calzii ochi catifelaji pe cari ochelarii de miop păreau meniți să-i ascundă cât mai mult și cu zâmbetul de bunăvoință și de ironie în colțul buzelor fine.

Deodată schimbarea prăpăstioasă s'a produs. Pe străzile Belgradului Petru exilatul trecea în mantie regală încunjurat de o armată peste care ultimele evenimente aruncaseră o umbră pe care numai soarele victoriei dela Cumanova putea s'o înlătore.

Ce luptă grea cu dușmanii, din lăuntru și din afară, dar mai ales cu prietenii, cu niște prieteni așa de grei! Tânărul a fost scutit de sarcinile supt care nu odată părintele său s'a îndoit: o pregătire militară serioasă îl aștepta la Petrograd, unde îndată după restituirea vechii dinastii s'a dus fără să știe de ce mare folos va fi învățătura ce va căpăta acolo.

Când s'a întors, problema bosniacă stătea să deslănțuiască războiul cu Monarhia vecină, așa de puternică în aparență, atunci. Apoi alianța balcanică s'a întruchipat, scoțând în fața Turciei decăzute frontul cruciatei menite să gonească din Europa pe vechii uzurpatori. Atunci eroul ascuns în tânărul acesta despre care nu se vorbise nimic s'a trezit. Legenda dela Cosovo l-a încunjurat și străbătut, mânăndu-l la biruința răsplătitoare, desăvârșită.

Sunt oameni pe cari un anume eveniment, adesea neașteptat, îi transformă. A rămas în prințul Alexandru

sufletul format în ferita izolare a Genevei, în aspra disciplină a școlii rusești, dar un ideal se înstăpânește pe dânsul și el nu era, cu toată acea caldă privire visătoare a ochilor negri și cu tot acel zâmbet către zădărnicia lucrurilor care trec, decât actualizarea umană a acelui ideal. Era într'însul reîntruparea eroului de legendă. Marcu Crăișorul, făptura poeziei naționale în ceasurile de durere, se înfățișa în acest tânăr care simțea că are de acum o operă de continuat.

A urmat calea trasă de o sabie nevăzută în Marele Războiu. O altă cale stropită cu sânge de multe veacuri ducea peste văi pline de morți, peste munții încremeniți în ghiața lor, peste insule în care cimitirele se întindeau până departe în largul mării. Calea lui era în nedeslipită legătură cu pământul sârbesc pe care nenorocirea părea că-l întinde și în vecinătățile ultimului refugiu luptător. Și apoi un luminiș se făcu înaintea lui. În lumina de aureolă a triumfului muceniciei, cei mari de pe vremuri ai neamului său îl așteptau acolo și, fără trufie, dar și cu siguranța faptei îndeplinite, el s'a așezat lângă ei.

Acuma însă era vorba ca din țara lărgită de-a lungul Savei și al Dunării până în Alpii sloveni, cât ține rasa, în provincii cu alt trecut, cu alte obiceiuri, cu alte forme de organizare și chiar cu altă religie, scrisă nu în chirilica Moscovei, ci în latina Romei, să se facă o țară, una singură.

Aceasta a voit-o el! Pentru un astfel de scop ce înseamnă litera pactelor constituționale, meritele de un moment ale conducătorilor de partid, opinia publică a reprezentanților principiilor dela 1789, interesul egoist al zeilor colțisorului lor regional și regionalist! Prințul Alexandru dela Geneva n'ar fi tăiat nodul gordian al acestei teribile probleme. Noul Marcu Crăișorul nu

s'a sfiit să o facă. Și contra tuturor, cu ochii țintă la viitorul care neapărat trebuia să se înfăptuiască, el a făcut-o. Dar, când era vorba de a mărturisi și a explica — nu de a scuza! — Cel care-și lua toată răspunderea, o spunea fără fraze, atitudini și gesturi, cu acea încântătoare simplitate a educației sale.

Nu o dată a arătat că știa ce-l așteaptă. Și, atunci, dacă buzele fine, față de brutala nedreptate a lumii, vor fi schițat un ultim surâs, calda privire sigură a ochilor ce stăteau să se închidă a scăpărat o ultimă aprobare a faptei îndeplinite.

N. IORGA

P O E M E

LOGODNĂ

Pe câmpul palid, în sulfină,
Vitele pasc și rumegă lumină.

Ramurile, poamele
Fac mierea, zmirna și toate aroamele

Și călușeii cercului cu zodii
Curcubee de jivine și jigodii.

Auzi? Oglinzi și argintări, și 'n ape
Stă scufundat un clavecin cu două clape.

Zări de zmaț, văzduh de ceramică,
Streașini, un cuib de rândunică.
Sprintenul aer miroase
A răchită tânără și a mătase.

Pământul dă din el
Tidve, izmă, mușețel,
Boance, piersice, struguri.

Rânduri de pluguri,
Cocorii taie brazdă stearpă și ară
Nămolul tăriilor de ceară.

Vin turmele, capre, mioarce...

Stai! Nu te 'ntoarce.

Coapsa ta sucită stă așa de bine

Caldă, lângă mine!

Ai vrea să 'nceapă noaptea? Vrei?

Strânge-mi încet un deget, două, trei,

Neputincioase, somnoroase, putrede, slute,

Pe adormite, pe tăcute.

*

Când se va cunoaște sudoarea, cum se cunoaște sângele, în misterioasa subtilă colaborare a glandelor abia descoperite, poate că terapeutica și psihologia vor avea la îndemână un criteriu nou de adâncit și parcurs. Sudoarea frunții, pe care n'au găsit-o cei dintâi cărturarii, e o sudoare; sudoarea palmelor e altă sudoare. Fiecare organ cu sudoarea lui. Dar fiecare sudoare cu mirosul ei. O anumită sudoare, extrasă din rufăria unei dansatoare în laborator, injectată la șobolani și cobai a dat moarte violentă. Era sudoarea satisfacției sau a dorinței.

Tot sentimentul cu sudoarea lui. Un nas mecanic cu subtilitatea invariabilă va putea să deosebească în sudoare un miros pentru fiecă emoție. Ai băgat de seamă, frumoaso? Tu faci o baie generală și câteva băi parțiale pe zi. Parfumele delicate se aliază agreabil cu aroma ta particulară, dacă ești blondă ca strugurii, roșcovană ca tutunul sau neagră, culorile împerechindu-se și ele cu mirodenia lor, înainte ca trandafirul, liliacul, garoafa și ambra să-ți aducă o picătură de nard artificial. Inșă de ce miroși tu pe neașteptate a șoarice sau a mușgai? Ce s'a întâmplat în sânul tău că a putut filtra sudoarea ta un centimiligram mai mult decât de obicei, strecurată prin dopul sigilat al uneia din fiolele minuscule ale farmaciei ascunse?

Te-ai supărat? Te-ai speriat? Îți este frică? Inima ta bate mai tare. Nu vrei să așteptăm răspunsul fiziologiei? Ieri ai mirosit a vultur și azi miroși a cerb: miros senin, miros de înălțime. Logodnică, tu îți iubești mirele astăzi. Păstrează-ți mirosul neturburat...

*

Mie, iarna nu-mi place să învăț, pentru că mă dau cu sania pe zăpadă. Vara nu-mi place să învăț, pentru că mă dau cu bicicleta. Seara nu-mi place să învăț, pentru că mi-e somn. Dimineața nu-mi place să învăț, pentru că dorm până la 10, când mă întorc pe cealaltă parte. La prânz, mi-e foame. După prânz, mă întind. Toată ziua și în toate timpurile am ceva de făcut...

M'aș înscrie în disciplina lui Barutu. Imi plac dogmele și-mi place mai cu seamă sinceritatea lui. Doctrină lapidară: «Vreau să nu fac nimic».

*

Principiu: totdeauna curat și îngrijit. Poate că ai să cazii pe drum și celor care te vor ridica și vor desbrăca stărvul tău le ești dator să nu-i scârbești.

*

Tu n'ai să crezi că literatura e viață înregistrată. Literatura e altceva, sinteză de viață, cu sau fără viață. Industria procedează artistic, făcând cauciuc din petrol și din lumină salpetru. Strămutarea materiei prime e o artă și o industrie de ingineri mulțumiți cu foarte puțin. Nu iei mătura și o pui în fereastră.

Viață cu vorbe egal nimic. Vorbele au viața lor și numai genul lor de viață face cazna să scrii o pagină bună, dacă o singură pagină bună poate să fie scrisă într'un veac de om.

*

Indată ce se naște viața vine și musca și dacă vine musca și mușița a venit.

*

Ce-o fi voit — s'au întrebat spectatorii — acest actor care purta atât de bine smochingul și fracul și care pe lângă un dulap de costume avea și o garderobă completă de idei, plus câteva suplimentare?

Fostul numeros personaj a rămas pe neașteptate, într'o Duminică, fără costum nou. Când a putut să uzeze, ca să înceapă atât de repede să cârpească? Un vierme i-a mâncat nasturii și schimbându-și rând pe rând pantalonii, a stat în cămașe personajul. Și-i mai rămăseseră și hainele mici, statuia lui crescând

până dincolo de toate măsurile croitoriei. Stofa de 1,30 m. lățime nu l-a mai ajuns și s'a simțit nevoie de o nouă fabrică de postav, pe noile lui dimensiuni. Când s'au putut rupe atâtea modele importate?

Personajele normale dormeau; natura lui, complicată cu neliniști și pasiuni secrete, umbla prin cartierele Suburrei și purpura lui de Messalină se tocea pe saltelele de paie și coceni. Escalada balcoane, burlane, medita cu mâțele pe acoperișuri, se pitula cu guzganii în canalizări. Din Hamlet, reținuse metoda asasinatului prin ureche. Jiletca fiecărui costum nou, îmbrăcat seara și aruncat dimineața, avea într'un buzunar flaconul lui cu patru picături de otravă, rafinată până la consistența șoaptei. El ucidea un om cu două cuvinte strecurate în timpan. Așa jigăritu-și-a și jerpelitu-și-a, acest elegant al varietății, toate deghizamentele lui.

Pe cel din urmă și l-a încercat acum câțva timp și fiind numai înseilat, costumul s'a descusut și a lăsat să i se vadă organtinel, pânza de sac, mucavaua pieptului și scheletul uniformelor de odinioară.

Carnea trece, oasele rămân.

*

Caută, domnule Profesor, să guști adânc lauda, gloria, vanitatea și sucurile bune ale pământului. Scrie, publică, vorbește, conferențiază, călătorește.

De sigur, câteva mădule au fost chiar cu d-ta trădătoare și s'au retras dela banchetul, care nu a putut să te sature bine nici atunci când participai întreg și desfășurat și ocupai 24 de tacâmuri și scaune la un prânz, plătit în cinstea glorioasei deșertăciuni. Ți-au mai rămas, vai! cele din urmă. Ele mai pot suplini, în vederea unui efect subaltern, pe cele defuncte. Ești o jumătate de cimitir, dar ești și o jumătate de menajerie. Asaltează zăbrelele, cere ciolane și le sfărâmă, sugă măduvă multă, îmbată-te cu grăsimi și fă-ți și o statuie. Dar te rog să te grăbești.

Căci după ce vei muri, a doua zi nimeni nu-și va mai aduce aminte. Și amatorii de morminte ilustre te vor părăsi, nemai având ce exploata dintr'un mormânt. L-ai exploatat tot d-ta, și pe el, până la fund.

*

— Mătură curtea, Axinte.

— Am înțeleș, să trăiți.

— Mi se pare că o să ne cam învoim amândoi... Ai făcut armata?

— Am înțeleș, să trăiți.

— Iar ai umblat haimana și iar ai venit beat.

— Am înțeleș, să trăiți.

— Știi ceva? O să te dau afară.

— Am înțeleș, să trăiți.

*

Când ți-ai luat însărcinarea, dela natură, să porți și de grija altuia decât a uscatului tău personaj rafinat, încetează toate drep-turile sterilității. Nu mai ai voie să citești, să scrii, să zăbovești, să cânti și să speculezi decât cu autorizația copilului care doarme și a mamei, pe care o doare capul. Ți-a căzut creionul, ai strănutat, s'a mișcat un picior dela scaun: trei calamități. Nu e voie să tușești, e interzis oftatul, recriminările sunt inutile.

Rabdă. Ai parvenit la dreptul sfânt: fabrici omenire. Și dacă rolul de erou onest al Cărții de Citire îți displace, atâta pagubă. Te-am rugat eu să te însori și să intri în rândul lumii?

*

Desenul de contur al Augustinei făgăduște. Ochii ei negri ascund un foc adânc. Gura ei de o plastică înaltă știe să suradă catifelat. Culoarea de creolă a obrazului, a grumazului și a brațelor grele, mânilor fără oase, coapsa zveltă, umărul puțin întors, ca al unei statui care se uită îndărăt până în sculptura greacă, fac din Augustina o prăjitură a poeziei, și fiecare crâmpei din ea are ceva de spus la ureche.

Augustina e o mincinoasă și trupul ei o vulgară escrocherie a naturii. Nimic din ce a făgăduit nu poate să ție. In peisajul ei frumos, cu cărările presupuse tari, potcoava intră ca într'o mocirlă și se înămoleşte. Vânătorii călări care au fost mințiți să caute cu săgeata vulturii albi în stejari se grăbesc să o ia la fugă înapoi. Ramurile sunt decorative și pasările din ele împăiate.

S'au păcălit o sută de arcași. Augustina își continuă jocul și a rămas cu el. Cavaleri și bărbați însurați și tați de coconi, vânătorii s'au păcălit câte o singură dată, dar au rămas tributari. La încrucișarea drumurilor, Augustina cere vamă și redevență, și i se plătește. Fiecare trecător prin pădurea ei de hârtie și câlț e consacrat unicul și singurul și constrâns să-și recunoască păcatul de seducător în abonament. Augustina are o sută de abonați ai unui lot care nu a ieșit niciodată și o sută de abonați plătiți. Mere picturale, prune de pegamoid, păpușe de gumă, inimă de cârpă: 500.000 de talanți venit.

*

Fără dragoste, nu se face nimic, nici bucătărie bună.

*

Fă-ți în toate diminețile un suflet insignifiant și o naivitate de școlar începător: ca să-ți păstrezi proaspătă curiozitatea. Cetește cărțile pentru micile inteligențe, repetă aritmetica și ia-ți un caiet cadrilat.

*

În locul profeților adevărați incozoi, sunt primiți profeții de aventură, în pijama. De ce să alergi după idei care te pot răni? De ce să rupi cu trecutul, cu apartamentul și cu radiatorul? Izbutesc, sunt om de Stat; nu izbutesc, scot o revistă ilustrată cu publicitatea asigurată.

Răscolit, focul arde mai viu.

*

Rămăsesem în anticamera medicului singur, examinând biblioteca, autografele pe fotografiile ale bolnavilor, bronzurile, tablourile, vasele de flori, recuzita obișnuită a sentimentului de admirație și recunoștință. De hîrburi se leagă o intervenție fericită și ele slujesc, după primejdii, la escamotarea datoriei de a plăti, refugiată într'un sentiment și într'o momâie bloc de vitrină, inestetică și inutilă. Bolnavii devin deodată rușinoși. Nemai cutezând să ofensezi pe doctor cu un pachet de bancnote și să-i aduci

aminte scadențele lui personale, vizitezi magazinele industriilor, special create pentru exprimarea în materiale vizibile a simțimintelor pure, și dintr'o mie de nimicuri alegi pe cel mai ieftin, mai mare și mai antipatic. Ca să nu treacă de-a dreptul la pod, din pricină că bolnavul, înviorat de cadoul făcut, își îndesește vizitele, mai ales după însănătoșire — o migrenă trecătoare, un coș apărut supt bărbie, suferințe de ale lui sau de ale unuia din casă, suferințe mici, evident, dar implicând onorarii, la un medic care n'a primit cadoul — omul de știință le lasă în vestibul, ca să stârnească gustul artistic al clientului încă nevindecat.

Când m'am întors să-mi reiau locul în partea opusă a camerei de așteptare, de unde pornisem către bibliotecă, înghețai. Eram consternat, stupefact și, n'aș putea să ascund, înfricoșat. Fără să știu, la spatele meu, venise și aștepta un animal uriaș, care nici n'am avut vreme să văd că era un câine. Ochii lui lăptoși, ca zerul vînat și stropiți cu o culoare pestriță, repetată pe toată blana lui de sârmă — atât am văzut — erau ațintiți în ochii mei.

Necunoscând psihologia și temperamentul, m'am încurcat și am rămas așa. Câinele mă fixa adânc și eu îl priveam descurajat, o bucată de vreme. Imi trebuia un dialog și trebuia să-l confecționez. Mă gândeam. Ce puteam să-i spui, ca să mă înțeleg cu el? Să-l mângâi, nu știam ce se putea întâmpla.

«Nu te mișca!» mi-a sugerat conștiința, documentată ca o povață de abecedar, care în orele de primejdii se impune ca un breviar al existenței. Nădărduiam că se deschide o ușă și că apare doctorul în camizonul lui profesional: un zgomot de canule lent arăta că operația din interiorul cabinetului era la început și că nu era nici o grabă. Ce-i de făcut cu acest indezirabil și incomod personaj? m'am întrebat.

Nu era o vedenie, era o realitate. Mi-am dilatat ochii și i-am verificat. «Nu da prea mult din pleoape, a continuat să mă învețe abecedarul, și mai ales nu schimba poziția capului. Să nu sară la dumneata». La vârsta la care mă găseam, abecedarul devenea cu mine politicos. «Numai să nu mă latre, mi-am zis... Câinele ăsta trebuie să aibă o voce de bariton. Nu numai că mă poate speria pe mine, dar să nu se întâmple ceva în camera de consultații. Să nu se rupă vreo seringă, să nu se frângă vreo canulă în client». Sunetele ce veneau din cabinet, evocau manipularea de instrumente

lungi și subțiri de sticlă, ca și cum se împachetau cu băgare de seamă, pentru o expediție depărtată, fine țevi de cristal, fragile ca macaroanele și ambalate cu vată de celuloză.

Sucesiunea treptată a primilor fiori, care se succed automat și de calibru egal, dete loc pauzei de contact moral. Am putut lua posesiune de forma câinelui, care mi se păru mai redusă și de culoarea lui, puțin practică în natură, de iască, împușcată cu pete cenușii. Figura câinelui, care nu se mai poartă la oameni, în bărbierie, de cel puțin 30 de ani, era cu barbete, în stânga și dreapta botului, încâlcite cu o mustață cărămizie. Avui o ușurare și o reminiscență pioasă: câinele semăna cu portretul unchiului meu, care a fost un om tare bun. Cu o expresie ca asta, nu se putea să am de aface cu o brută, cu o bestie, cu un monstru. Și așteptam senzații noi.

Fără să mă mișc nici din loc, nici din atitudine mea fizică încremenită, e adevărat că nici personajul, îmbrăcat ca o capră și impenetrabil ca un sfinx, nu-și schimbase nici cu un milimetru linia de contur. O muscă m'ar fi salvat. În anticamera medicului nu era nici o muscă. Toată problema era să mă transport la locul meu, în fotoliu, unde aș fi putut să fiu atacat numai din față. În acest raport dintre doi adversari te poți apăra. Lângă jețul de piele, pe care șezusem, se găseau la rigoare și câteva proiectile, grămadite pe o masă: Leda de nickel, Beethoven de cositor patinat, bustul de birou al lui Schiller și monumentul Libertății Statelor-Unite. Ar fi fost și doctorul mulțumit să se scape de această camelotă, și — cine știe? — poate că, de pildă, Amorul și Psicheea, reprezentate în metal ductil și gol pe dinlăuntru, ar fi câștigat în complicațiile lor artistice o atitudine nouă favorabilă, trântite cu putere de parchet.

Tocmai atunci, va să zică după 20 de minute de încordare, coada scurtă a câinelui, deschisă ca degetul mare uman, începu să se miște... Câștigasem partida. Și trecurăm la o variantă. Nu se putea inaugura o situația nouă, fără un discurs.

— Bine, măi, ticălosule, iartă-mă că-ți zic așa. Dă-mi voie, fiindcă mi-am venit în fire, să mă despart de ceremonialul de mai înainte. Dacă erai un blajin și un sentimental, de unde aerele acelea eterne și marmoreene? De când mă ții într'o strictă expectativă, funcțiunile mele interne s'au modificat. Nu mi-a mai rămas în

gură o picătură de scuipat și mi s'a uscat gâtulejul ca un pergament. Pentru ce? Ca să văd în sfârșit că vrei să te joci cu mine și că mă apuci amical de pantaloni.

*

Ca să știi cine a fost Loubet, trebuie să cauți. Ca să știi cine e Balzac, tragi din bibliotecă o carte. Felix Faure și-a scăpat numele de uitare murind în buduarul unei cucoane măritate, care nu era soția lui. Dacă murea la el acasă, nici atât nu rămânea viu, adică grăit, din prezidenția lui. Cine a fost, domnule, Faure? Dar cine a fost Anatole France?

Vlad Țepeș a lăsat imaginea furcilor, care-i literară, iconografică și ilustrativă. Mai mare decât Vlad, Ștefan al Moldovei trebuie căutat. Timpul vrea să lase răspunderile celui care l-a trăit fără o crizalidă transpusă în basmul literaturii.

Monoclul de smarald l-a mântuit pe genialul Neron sceleratul de moartea totală, în planul operei de artă, al faptului, al mitului, unde virtutea și crima cad de acord.

Dacă n'ar fi fost bătut cu pietre de cetatea lui, Arhidiaconul Ștefan se pierdea. Pavel are minunea din drumul Damascului. Personalitatea lui Crist rămânea, fără răstignire, necunoscută și obiectul artistic al noului Testament ar fi lipsit. Rasputin a mâncat o împărăție. În umbra vulgarului călugăr, original puternic, Împăratul Niculaie, pe care l-a dominat, a rămas ca o stafie de buzunar.

*

— Cum te cheamă? Eu îți zic Toma și nepotul meu îți zice David.

— Mă-mă cheamă și-așașa și-așașa: și Totoma și Dadavid.

*

Când maestrul răcnește și-l ia la palme, el zice « Mi se pare că v'ați cam supărat ».

Când maestrul s'a îmbrăcat: « Ce bine vă stă! »

Când maestrul se scoală: « Vă găsesc mai tânăr ».

Rezultate: un subsecretariat și trei consilii de administrație.

*

Sanatoriu.

Simplă operație de hemoroizi. Bolnavul cu lumbii umflați exagerat oftează pe șezlong. O doamnă cu părul creț, compact ca un burete, îi face vânt de primăvară cu evantaliul japonez, lângă calorifer.

Familiă celuilalt cere să vadă apendicele, care a fost aruncat la canal: îi aparține, e ceva din ea. I se aduce un apendice de om bătrân, operat din fericire atunci. Zâmbetul de satisfacție al proprietarilor mistificați. Ca să fie admirat din pat, de mai multe ori pe zi, apendicele unchiașului e atârnat la fereastra tînărului, pe dinafară. Sunt 10 grade supt zero și fostul organ se leagănă pe sfoară.

Azi noapte a dispărut, mâncat de o cucuvaie.

În sala mică, a murit o femeie supt cloroform.

În sala mare, felicitări pentru operație fericită.

*

Un avocat și-a făcut un cap « interesant ». Și-a făcut o chică, și-a făcut o barbă, un palton cu croială istorică, o cravată cu aripi și pe vârful capului a pus o pălărie mică. Câtva timp și-a purtat barba pe dreapta și câtva timp la stânga și s'a hotărît, confruntat cu oglinda, să și-o poarte la mijloc. Nasturii cei mai mari îi spânzură la piept ca niște medalii. Dintr'un buzunar iese o carte, dintr'altul jurnale. Incălțăminte se reazimă pe un toc înalt. E distrat din răspuțeri și adept al « desordinei artistice ».

Și toată această instalație, ca să transporte sub braț un ghiozdan cât un geamantan, de 30 de kilograme, de care e nedeslipit.

*

D. Demeter era un pensionar remarcabil și un om bine crescut.

Când s'a logodit, acum 55 de ani, și-a pus numeroasa lui familie în curent cu evenimentul, prezintându-se cu un buchet de crisanteme tuturor fraților, surorilor, verișoarelor, în orașele unde rezidau și alegându-și de preferință Duminica. I-au trebuit 32 de Duminici ca să-și epuizeze relațiile de familie, cum zice el.

Venea dela gară în redingotă și declara cu solemnitate:

— Mă căsătoresc. Iubesc o domnișoară engleză.

Și pleca numaidecât. Vizită de strictă ceremonie.

D. Demeter posedă un stoc de expresii alese. El zicea « Societate distinsă », trăgându-se de jiletcă și modificându-și atitudinea umerilor. « Un domn care dispune » și tușea încet; adică: dispune de o avere importantă. « O persoană onorabilă » se raporta la un domn îmbrăcat în negru și cu gulerul rigid.

Povestindu-i-se că un avocat s'a sinucis, el a întrebat:

— Era doctor în drept sau numai licențiat?

— Ați cetit, a întrebat el odată, animat, ce s'a întâmplat în Franța?

— În Franța? N'am cetit nimic.

— Invierea mortului de acum trei mii de ani?... E foarte interesant. Să vă arăt gazeta.

D. Demeter cetea ziarele în felul lui. Deschidea pagina cu orgoliul unui descoperitor.

— N'ai văzut că e o reclamă de cinematograf?

— A! va să zică e o reclamă de cinematograf? zice d. Demeter.

— Și lucrul s'ar fi petrecut în Egipt, nu în Franța.

— Va să zică nu s'a întâmplat în Franța? zise d. Demeter.

Credeam că era în Franța.

— Ceva mai mult, nu e vorba de nici un mort...

— Am înțeles. Va să zică nu e vorba de nici un mort, zise d. Demeter.

La moartea mamei unui cunoscut, care era foarte abătut, d. Demeter a avut o frază de consolare:

— Nu înțeleg să decedeză cineva cu un venit așa de frumos.

*

Trezită de medic din cloroform, Lia își dete seama că a născut un monstru. Copilul era cocoșat. Așteptase 9 luni pe Făt-Frumos, hrănind în pântec un crocodil cu spinarea ruptă. « Nu se poate, Doctore! » striga plângând desnădăjduita mamă. În scutecele lui de olandă cu horbotă bogată, nefericitul prunc sta ca un bătrân, pe gânduri, la un ghișeu. O viață începută cu milă: o viață întreagă.

— Băiat! cum ați dorit, zise medicul, silindu-se cu un surâs artificial să-și înlăture complicitatea, de care disperarea naivă a tinerei soții îl făcea răspunzător. « E al doilea cocoșat pe care-l acușez într'un an » își zise medicul, plictisit.

Noul născut avea capul lunguiet în creștet și bărbia absentă, ca la pești. Păros ca un dihor, blana îi ajungea până la sprincene, de care o separa o frunte de un deget. Tot ce părea viu și nou în scheletica lui veștedă făptură, era licărirea ochilor profundă.

— N'am mai văzut ochi așa de frumoși, zise doctorul, la nici un copil. Și am făcut până acum trei sute cinci.

*

STIHURI DE ABECEDAR

Pe o piatră supt un pom
 Imbuca pâine un om
 Și, din pom, un titirez
 Cerea fărâme de miez.
 Acum, după 'nvățătură,
 Vine și le ia din gură.

Titirez ori vrabie
 Zboară către albie,
 Unde maica spală rufe.
 Ar avea și el o scufe
 Și-o batistă de clătit,
 Care s'au cam murdărit.

Vrăbioiule vecine,
 Te rog să treci pe la mine.
 Stai de-un an la noi în casă
 Și de chirie nu-ți pasă.
 Mă tot ții într'o minciună
 Și n'ai dat măcar arvună.

Vrabia cum să plătească
 La casă gospodărească?
 Ea n'are în buzunar
 Două parale măcar.
 Toată lumea doar o știe
 Că nu plătește chirie
 Și stă 'n pod pe datorie.

T. ARGHEZI

VERSURI

TOAMNA

Grăunțele de aur copt
prin rănile de frunze și pajiști
Iepurii tineri surâd viitorului
ascunși prin scorburi,
singuri vânătorii de gală
se mai plictisesc în cavalcade inutile
și doamna castelului
surâde dintr'un hamac
păianjenului solar
memorându-și victoriile mediocre
ale unei vacanțe prea lungi.
Seara când putregaiurile se transformă
în jar,
căprioarele parcului cu botul umed
și subțiate de frică
se strecoară prin somnul pajilor
și prin buduarul secret tapetat cu
oglinzi și lumini colorate
până în fundul beciurilor
unde se sărbătorește liturghia neagră
a ultimelor beții.
Doamna desfăcându-și bucele
se lipește goală de oglindă
pentru a șopti a mia oară numele
pe care nu-l poate spune nimănui.
Ogarii tolăniți pe covor
se uită fără să înțeleagă și adorm.

Un paj somnoros și speriat bate
 la ușă.
 Castelanul beat mort și cu hainele aprinse
 urcă din beciuri urlând și vrea să vie
 la Doamna.
 Odaia strident luminată
 și oglinzile aburindu-se de neliniște
 miroase a sudoare, a cârpă arsă, a carne
 friptă.
 Zalele castelanului sunt un grătar închis
 din care doar inima încearcă să sboare.
 Părul de platină abia mai ține
 suspendată masca lipită de sânge.
 Toți erau beți în castel sau dormeau.
 Pajul somnoros și speriat fugise într'o firidă
 strângându-se lângă Maica Domnului.

S O M N

Aici nu curge nici o apă.
 Aici toate sunt așa cum le știe
 oricine.
 Prin tufișurile pline de șerpi,
 cărora le-au căzut dinții de bătrânețe
 se plimbă uneori un copil
 care o caută mereu pe mama lui.
 Copilul nu vorbește prea bine
 și nu știe al cui este.
 De unde știe că are o mamă?
 Lui nu-i e frică, nici scârbă de
 șerpii bătrâni.
 Pentru că nu bănuiește că au mușcat
 vreodată.
 Ei îl iubesc.
 Și aduc ființe și rădăcini din
 fundul desişurilor
 și se aștern în drumul lui să nu-și
 întepe picioarele în ghimpi.

Dacă eram pe-acolo nu-mi dădeam seama.
Poveștile astea le-am auzit odată,
dar culorile cu cât sunt mai vechi
cu atât sunt mai frumoase
și sunetele nu puteau fi mai proaspete.
Viața nu se deosebea de moarte.
Totul trăia murind într'o cenușe
invizibilă.

Țara în care nu mai recunoști nimic
deși o știi atât de bine
și fețele acelea lunare
trecând pe dinainte ca peștii
prin apă.

Unde le-ai mai întâlnit?

În care străfund al tău dormeau
strigoii liniștiți și buni ca niște mame?
Cum te mângâie fețele acelea lunare.
Pentru că mângâierile lor nu le simți
și vin din întâmplare.

Totul e atât de calm și de nesfârșit.

Dar de ce să te supere copilul
pe care îl iubesc șerpilor?

Poate că ți-a mai rămas o frică.

Pe unde a pătruns frica?

Nici aici, nici aici fără ea?

Totul se clatină pentru a sparge visul
întorcându-te pe altă parte.

Vezi că același pat e întotdeauna.

Îl urăști ca și pe zorile care-ți destramă
perdelele.

Cocoșii desfac rănile
remușcărilor pentru timpul pierdut.

Dar peste tot strigoii ne păzesc fuga
orice insulă e legată de pământ
pe sub apă.

Cum să găsim o insulă între
cer și pământ?

CANTATA

It was a July midnight
Poē (to Hellen)

Sibylla cu mâini de quartz fumuriu
 Imi așează sufletul aproape de ea
 să nu rătăcească în răcoarea nopții.
 Sibylla cu degete prelungi de cenușă
 strânge ca pe ghirlande roșii de mac
 flacările iadului care se mușcă între ele.
 Tot ea cu mâini de polen auriu
 Imi ia fruntea ca pe un ciob
 De oglindă și o lipește pe buza rece
 A unui puț nemai văzut de adânc
 În care ochiul ei vede
 Ca o lacrimă de magneziu.
 Sibylla cu glas de scoică
 Imi șoptește o rugăciune
 Când noaptea draperia morții
 se cutează printre menhirele plopilor.
 Sibylla cu ochi de năut la miezul nopții
 Mă sugrumă încolăcindu-și
 În jurul gâtului meu
 Gâtul ei rece de lebedă.
 Săruturile ei îmi crestează inima
 Cine va ști vreodată nopțile Sibyllei
 Când inima plină de greeri
 Alunecă fumegoasă prin iarbă după căprioare.
 Când degetele ei cântă pe gura mea
 Ca pe un flaut.
 Și noaptea gema de flaute,
 Pașii umezi ai căprioarelor
 Erau singurul semn al trecerii noastre.

HORIA STAMATU

BUNICA SE PREGĂTEȘTE SĂ MOARĂ

Orășel de munte, cu livezi frumoase pe marginea străzilor. Un gard de lemn, în dosul lui o grădină mică cu brazi înalți, o casă mare, fastuoasă și, în spatele ei, copacii care coboară până departe, la iaz: gospodăria bunicii.

* * *

Fereastra dela iatacul bunicii, ce familiară pentru totdeauna! Căci acolo și-a petrecut bunica cea mai mare parte din timp, cel puțin de când am putut să o examinez eu mai de aproape. Ea stă și acum cu ceasurile alături de lumina de afară, ca să repare inepuizabil cearșafuri, care abia se mai țin de atât de multă întrebuințare. Sau, mai ales, cetește. Ziarele în primul rând, căci o interesează tot ce se întâmplă pe fața pământului și continuă prin ele, într'un neîntrerupt monolog tacit, conversațiile pe care le avea odinioară cu bunicul. Bine înțeles, are slăbiciune pentru liberali, pe care nu și-o mărturisește chiar fățiș, deoarece ne știe pe noi degajați de tradiție și în stare să-i aducem argumente mai bune, la care să nu poată răspunde. Dar liberal a fost și bunicul cincizeci de ani, fără nici o tranzacție niciodată și deci s'a obișnuit să privească societatea numai din același punct de vedere. Când a terminat ziarul, trece bunica la romane și, în timp ce noi, celelalte generații, ne petrecem de atâtea ori timpul ridicol cu treburi mărunte, ea, nemișcată la fereastră, întoarce atent paginile cărții. Dacă romanul e aranjat pe un subiect istoric, cu atât mai bine, căci bunicul a fost profesor de istorie și ea a fost influențată de aceste preocupări.

Din când în când, bunica deschide fereastra, ca să dea vreun ordin bucătăresei din curte și sgomotul deschiderii acestei ferestre l-aș recunoaște oricând și mă va obseda toată viața. Dela fereastra iatacului, bunica privește mult timp curtea mare care se întinde în față. Bucătăreasa traversează spațiul cu cine știe ce treabă. Câteva femei vin cu păsări de vânzare. Vaca se întoarce dela câmp. Câinele casei, leneș, se răsfață prin somn. Pisicile grațioase calcă pe iarbă cu băgare de seamă. Mai ales scena când se dau grăunțe la păsări o interesează. Pentru a asista la ea, bunica se trezește desdedimineață și, în cămașă încă, se așează la fereastră. Bucătăreasa strigă: « puii mamei ! ». Și din toate colțurile aleargă păsări de tot felul, înghesuindu-se la mâncare. După ce au terminat, bunica se culcă din nou. Pe vremuri, pe când bunicul trăia și nu era de tot bătrân, altul era aspectul curții. Erau păsări mai multe, — de câte ori n'am urmărit mișcările vreunui clapon superb ! — și Maria bucătăreasa se pricepea să le gospodărească într'un chip excepțional. Dela pășune se întorcea o cireadă întregă. Și erau oameni mulți care veneau seara dela munca moșiei încă nevândute. Se întindea o masă mare într'o margine a curții și oamenii mâncau după ce făceau semnul crucii. Mi-aduc aminte bine cum o țărancă răsturna ceaulul, lăsând să apară o mămăligă imensă, fumegândă, și cum o tăia cu sfoara. Pe atunci nu era un pic de iarbă până la poartă, atâta lume trecea în fiecare moment. Iar eu cu verii mei și cu alți copii de prin vecini puteam oricând întinde crochetul pe pământul gol. Acum, când mă plimb de dimineață în lungul curții pustii, cu o carte în mână sau preocupat de cine știe ce gând inutil, mi se umezesc ghetetele de rouă. La fereastră o văd pe bunica privind încă. Ii fac un semn copilăresc, ca o declarație de dragoste, cu o mână la inimă și cu un început de sărutare și ea îmi răspunde tot așa de tinerește, în glumă, cu o mică strâmbătură încântătoare.

* * *

Mai ales, când țin în mână mâna ei, bătrână dar caldă, fremătătoare, scumpă, simt ce rău o să-mi pară, când n'o să mai fie bunica.

* * *

Aici, lucrurile rămân înțepenite cu anii. Nu-mi aduc aminte ca vreo mobilă să fi fost schimbată dela locul ei. În salon, fotografiile regelui Carol I și a reginei Elisabeta. Dar în odaia din mijloc, mai la întuneric, un șah al Persiei și Wilhelm I al Germaniei, cumpărați de bunicul cu vreo 50 de ani înainte, la un iarmaroc, probabil ca să-și orneze casa. În timpul războiului, o ironizam deseori pe bunica, cum ea, înverșunată franco-filă, păstrează pe perete chipul unui împărat german. Dar bunica, cu toate că nu replica la glumele noastre, nu schimba portretul, așa se împotriva să se facă cea mai mică schimbare în casa ei. Bunicii au fost foarte buni gospodari, dar mai mult au întreținut decât au inventat. (Afară de invenția dela început, când au clădit și au aranjat totul). Astfel, nici lucrurile nu pot fi schimbate ușor. Ceasul tot pe sobă, călimara cu tocul pe muchia ferestrei.

Când l-a doborât pe bunicul boala pe neașteptate, care trebuia să-l omoare în câteva zile, el și-a lăsat manșetele pe masa de toaletă din etac și acolo au rămas de atunci, la fel, puțin murdare, mirosind puțin a trup. Și nu numai în semn de pietate nu le-a luat nimeni, dar și din obiceiul casei de a nu se schimba nimic. Bunicul avea chiar împotriviri destul de enervate, când noi, generația nouă, voiam să facem transformări. Ca să ieși în stradă, grădina din față are o poartă și în altă parte o porțiță. Porțița e mai la îndemână, pe poartă se cam înconjură. Cum porțița rămânea totdeauna deschisă din neglijență, veneau uneori evreice să fure flori. Bunicul a hotărât să o suprimă, bătând-o în cuie, cu toată împotrivirea noastră. Dar noi am redeschis-o la prima ocazie pe ascuns, părându-ni-se insuportabil ca să lungim drumul cu o sută de metri. Ca să ne vindece, bunicul a înțepenit și mai bine porțița, punând și în lungul gardului o sârmă ghimpată. Incercam la timpuri cât de diferite să convingem să deschidă iarăși porțița, deoarece nu mai erau flori în grădină și deci nu se mai găseau argumente, dar bunicul nici n'a vrut să audă. După ce a murit, moarte care ne-a cauzat atâta părere de rău, totuși la prima ocazie am căutat să ne desăvârșim planul, dar bunica — de partea noastră odinioară — s'a opus pe neașteptate:

«Nu putem face împotriva voinței bunicului.»

Și, deodată, am fost de părerea ei.

* * *

Avem impresia că nimic nu s'a schimbat, că bunicul n'a murit. Anii trec și noi îl vedem încă la locurile lui obișnuite, la masă, la cafea cu lapte, pe care o lua cu tot dichisul, pășind pe alei, cetind în salon. Auzim și întrebările cu timbrul vocii. Costache, micul servitor, adunat de bunicul de pe uliți (cum a mai făcut cu atâția copii), care crede în strigoi, pretinde că-l vede deseori sub lună, plimbându-se prin curte și nouă nu ni se pare faptul imposibil. Bunica vrea să întrețină, cu puțină viață pe care o mai are, gospodăria drept așa cum a fost lăsată de bărbatul ei și plantează din nou *ligustrum* acolo pe unde s'a vestejit, pune să se taie copacii artistic și repară orice stricăciune. Și când întrevedem uneori ce va fi mai târziu, ne apucă pe toți groaza.

Cine se va strecura, ca la el acasă, printre copacii cu care am crescut ?

* * *

Port caietul cu mine și scriu aceste note la întâmplare ; atmosfera de aici e așa de obsedantă, că subiectul e inepuizabil. Câteodată sunt pe un scaun în etac, lângă bunica și o privesc cum cetește la fereastră. Alteori sunt pe o bancă, sub un brad. Prin preajmă trece vreo rudă a mea, dar asta nu-mi întrerupe preocupările. Privesc pasările și oamenii ce trec, rar, pe stradă, aud câte un cântec de cocoș. Acum sunt în grădina mare din fund, care, din spatele casei, coboară până la iaz. Sunt pe o terasă lungă, înconjurată pe trei părți de carpeni, la o masă și o bancă înțepenite în pământ. Coboară pomii încărcăți cu fructe și aleele mărginite de tufe de pomușoară ; bolțile lor roșii sângeră între fructe. Departe se zăresc coline, cu liniile trase neted pe orizont. Pe drumul principal al grădinii, din loc în loc, câte o bancă, pentru ca bunica să se poată odihni. Ținuturile bunicului se întindeau până la iazul invizibil de aici și îmi amintesc de o mulțime de scene când cutreeram spațiurile, culegeam flori de câmp dela un părau din depărtare, (margaretele...), mă strecuram prin grăul mai înalt decât mine, mă suiam în vârful căruței încărcate cu fân, priveam cu bunicul oamenii prășind sau luam parte și eu la treeratul cu mașinile destul de rudimentare, dar părănd pentru mine extrem de complicate. Mai târziu, bunicul a vândut mereu din pământ, fie că era tentat de prețurile ce se ofereau imediat după război,

fie că îl povățuiseră să nu se mai obosească la distanțe mari. Astfel că acum am rămas numai cu grădina fermecătoare. Bunica, oricâte sforțări ar fi costat-o, cobora zilnic, până în fundul grădinii, uneori chiar îndată după ploaie și deci cu riscul de a luneca pe potecile umede, ca să vadă cum mai merg pomii și dacă legumele sunt bine îngrijite de servitori. Anul acesta nu mai poate coborî ca înainte. O duce rareori câte cineva ținând-o de mână. Obosește chiar numai când trebuie să se așeze sau să se ridice. I-am spus: «Știi că la București s'au făcut case multe, noi!» (Ea, până acum câțiva ani, venea în fiecare an la București).

— Am auzit că și în târgul nostru, s'au făcut case noi!

Vasăzică, nici în «târgul nostru» nu mai poate merge! Eu o știu, la zile mari, punându-și pălăria cu pene, ca să facă vizite la cei câțiva prieteni care i-au mai rămas. Iar acum coborîrea în grădină, — inima ei, — a devenit o problemă. Tot mereu se va reduce spațiul pentru dânsa. La cimitir, la mormântul bărbatului său, a renunțat să mai meargă. Numai la urmă încă odată, și atunci pentru veșnicie...

* * *

Eveniment mare în familie, verișorul meu Lelu se însoară. Adică ar fi trebuit să fie evenimentul mare. Odinioară, la astfel de ocazii, se discuta îndelung, se făceau petreceri la care târgul era invitat, cu bunătăți pe care le aducea bunicul dela București. Acum timpurile nu se mai potrivesc. Nesiguranța zilei de mâine nu-ți mai permite să faci cheltueli importante. Și dela război am păstrat cu toții sentimentul că nici o întâmplare nu este prea gravă. Mama lui Lelu ne-a înșirat câteva din neplăcerile acestei căsătorii. Băiatul, cu toate că-i licențiat, nu poate găsi slujbă, iar logodnica, drăguță și părând cu cele mai bune intenții, e fată de profesor. Cum își vor începe ei existența? Anumite lipsuri nu vor cauza nemulțumiri în menaj, zilnic mai profunde? Dar mai pe urmă, mama lui Lelu a adăugat: «In definitiv, nu trebuie să ne facem atâta sânge rău. Nu o merge bine, s'or despărți și-or încerca altceva». Sunt vorbe pe care oricine le spune acum cu ușurință și care odinioară ar fi constituit un sacrilegiu. Nunta lui Lelu se face grabnic, înainte de a fi socotită multă vreme, la Iași, la casa fetei și nu merg decât puțini prieteni acolo. Nimeni

nu s'a gândit la daruri. Lelu s'a hotărît în câteva zile, adică l-a hotărît un capriciu al fetei, care nu mai putea să aștepte o lună după ce așteptase un an, și, după câteva zile de conversație cu părinții, nimeni n'a mai zis nimic. Lelu a plecat la Iași și, din timiditate, nici n'a avut curajul să anunțe pe toată familia. A plecat discret, așa cum el a obișnuit totdeauna. Totuși, înainte de plecare, un instinct l-a făcut să-și ia rămas bun dela bunica. Dânsa cetea un ziar în balcon. Ca și cum ar fi ghicit că se petrece ceva neobișnuit, sărutându-și nepotul a ținut să se scoale în picioare, cu toate că era o sforțare pentru bătrânețea ei și ceilalți protestau. Scena a fost solemnă.

* * *

Bunica a ținut de șasezeci de ani, de când s'a măritat, socotelile casei. Într'un registru, trece toate cheltuelile zilei, câți bani a trebuit să dea sau cât a încasat, căci vinde lapte sau alte prisosuri ale gospodăriei bogate, iar la sfârșitul lunii face adunarea.

Ii cunosc scrisul ei de școlar cuminte, numerele bine făcute și, în dreptul lor, numele cheltuelii: zahăr, grăunțe, pui... Iși duce măsura în fața ferestrei, călimara familiară, registrul și apoi foarte serioasă, neplăcându-i să fie întreruptă, cu spatele spre ușa deschisă pe lângă care noi trecem, scrie. Tante Gina a găsit registrul cu toate socotelile și, spre surprinderea ei, la capătul numerelor, sub linie, nu se făcuse adunarea pentru luna trecută. Bunica a explicat:

«Știi tu, nu mai pot face bine adunarea. Uit numerile trecând dela unul la altul. Dar mi-am zis: de ce e nevoie să o mai fac? ».

I-a trebuit atâția ani bunicii ca să înțeleagă că nu-i nevoie neapărat să-și adune cheltuelile. În fiecare lună, o transformare în viața ei.

* * *

Întâi, socoteli, ca să ajungă lemnele de ars pentru toată iarna. Și puțin după aceea:

«Ce ți-ar părea ca la anul să nu mai ai bunică? ».

* * *

Bunica a privit viața drept în față și a spus lucrurilor pe numele lor. N'a avut nici o superstiție și i s'a părut ridicol că cei mai tineri se sperie de numărul 13 sau de ziua de marți. Astfel, mi s'a părut curios un vis al ei pe care mi l-a povestit astăzi dimineață fără legătură cu structura ei sufletească.

Parcă sosise bunicul, grăbit, îmbrăcat de plimbare, cu pălăria, pardesiul și bastonul.

— Asta m'a făcut să mă trezesc (tot în vis) și să-l întreb ce caută, că doar îl știam în călătorie pentru mai multă vreme.

Bunicul a răspuns: « Mi-am uitat manșetele și am venit să mi le iau. » (Manșetele care dela moartea lui stau mereu pe masa de toaletă).

— Dar de ce nu te odihnești? Căci trebuie să fii obosit...

— Nu. Doar eu pot să merg într'o clipă oriunde vreau. (Ce mult îi plăceau odinioară călătoriile!)

— Și vrei să pleci imediat?

— Dacă mă așteaptă prieteni...

Și într'adevăr, pe fereastră se vedeau oameni cunoscuți, cu care făcuse bunicul politică, zeci de ani: Brătienii, Sturdza... Era și vătaful moșiei, Ion Hărmănescu. Cu toții morți.

Dar bunicul a făcut o invitație:

— Nu vrei să vii și tu cu mine?

— Nu!

N'a vrut bunica să meargă!

* * *

Când a murit bunicul, cea dintâi reflexie mai însemnată pe care am făcut-o, a fost: « Și sunt atâtea de care nu l-am întrebat! » Din copilăria lui, din viața de altădată. Deodată, aveam o mie de curiozități, la care nu mă gândisem până atunci. Cum făcuse el școala, cum petrecuse războiul dela 77. Și acum, bunica știe și ea o mulțime de secrete și mereu amân cu întrebările. Căci pentru întâmplările vechi, memoria ei este intactă. Poate reconstitui în toate detaliile scene peste care au trecut șaptezeci de ani, știe gesturi mărunte, vorbe neînsemnate. Și dacă o cercetezi, îi place enorm să povestească. Și e amuzant, când bătrâna de lângă mine, care abia se mai ține pe picioare și pe care planează

viitorul sumbru, râde cu poftă, povestind cum a mâncat o bătaie strașnică dela « mămuca ».

« Era rea mămuca, dar și eu eram poznașă ! »

N'am cunoscut-o decât bătrână cu părul alb de tot, și trebuie s'o transform în minte, într'o fetiță sprintenă, făcând pozne !

* * *

Bunicul și-a știut precis ținta. Și-a dat copiii la școli bune și și-a făcut zilnic socotelile ca să-și asigure existența. A fost prudent în toate actele și sceptic față de transformările prea repezi cu care ne învățase războiul. Ca director de liceu, — timp de 40 de ani, — nu i se întâmplase niciodată să schimbe notele, și aveam lungi discuții cu el în urmă, căci nu-și închipuia că se poate face așa ceva. « Dacă ai vreun elev pentru care ești obligat, îl mai ascuți odată cu atenție. Dar dacă nici atunci nu știe, ce poți să-i faci ? »

În politică, și-a păstrat toată viața partidul, ca un om din alte vremuri. Bunica vorbește deseori de el cu mândrie :

— El a făcut totul. Părinții lui, cu nenumărații copii, dormeau într'o singură cameră la țară. El a știut să îndure sărăcia și să învețe, apoi să-și crească bine copiii și pe alți copii săraci să-i ajute. Să facă economii la bancă și să clădească această frumoasă casă. Nu este copac pe care să nu-l fi plantat el singur !

În jurul nostru, pomii bogați cu tot felul de fructe și brazii superbi, acum de o înălțime miraculoasă. Familia lui a prosperat odată cu copacii și apoi el a dispărut, singurul care era în legătură directă cu ei. Căci noi suntem veniți mai târziu și am găsit totul de-a gata.

Bunicul era înalt și drept, ca o lumânare, cu o barbă albă de patriarh și pe fruntea lui, nici la bătrânețe, n'a avut nici un creț. Așa a fost fizicul lui, așa a fost firea lui, întocmai ca brazii din fața casei.

* * *

Bunica i-a fost cea mai desăvârșită ajutoare. A lucrat hainele copiilor, i-a bătut când a fost nevoie și a fost atentă ca să fie hrăniți bine. N'a clevetit pe nimeni (de altfel, pe vremea aceea, nici nu erau multe fapte de clevetit), a fost dreaptă și față de străini, n'a invidiat norocul altuia. Și-a îndeplinit toate datoriile, fără

să suspecteze calitatea acestor datorii. Pe astfel de oameni se sprijină societatea. Nu pe noi, căroră ni se par anumite idei învechite, căci n'avem nici un gând care să ne călăuzească mai multă vreme, fără să nu-l fărâmițăm prin toate bănuelile. Nu va rămâne după noi, nici măcar un pom plantat de mâna noastră.

În timpul războiului, bunicii din toată inima s'au bucurat când armatele noastre erau biruitoare, s'au îndurerat când eram învinși și escamotau adevărul când acel adevăr era prea trist. Părea naiv optimismul lor, dar interpretarea noastră cu pretenții de obiectivitate, nu era prea pesimistă, adică la fel de nedreaptă? Și era în veșnicul nostru spirit de contradicție, numai dorința de a fi obiectivi sau și încercarea de a turbura sufletele lor prea limpezi?

Bunicul a murit magnific, așa cum i se cădea lui să moară. Eu nu eram în țară, dar mi s'au povestit detaliile. Numai o săptămână a ținut boala. La cel dintâi pericol, a fost dus la București, la doctori mari. Inutil. În zi de Paște a murit. L-au transportat în orașul lui, într'un vagon și în alt vagon luase loc toată familia. Dela un timp, familia, de prea multă durere, a început să râdă. Un unchi a anunțat pe bunica, dar n'au fost scenele groaznice la care te puteai aștepta. Bunica a ghicit imediat și era perfect pregătită, semn că se gândise de mult la această posibilitate. De altfel, bunicul, bine socotit ca întotdeauna, când împlinise 70 de ani, făcuse cavou la cimitir. Deci, dacă nu se vorbea de moarte de obicei între ei, certitudinea morții era pusă în socoteli, dar atunci când trebuie, la bătrânețe și nu pe neașteptate. Când a trecut carul mortuar prin fața casei, toți pomii erau în floare. Mi s'a spus că priveliștea era superbă...

* * *

Bunica lângă mine, și mica verișoară Sanda vine cu o minge în mână. Bunica reflectează tare:

« Eu n'am cumpărat niciodată o minge copiilor mei ».

Ordine, nici o cheltuială zadarnică. Mai spune:

« Aș vrea să pun să tae mărul acesta », (îl arată).

Mă revolt: « Cum să tai o frumusețe de copac? ».

— Dacă nu mai face mere!

Ce are a face. E o podoabă a grădinii. (Și mă gândesc la castanii tăiați din poartă).

— Și apoi, e insuportabil câte frunze lasă să cadă. Nu pot suferi. Seara pun să le măture. Iar dimineața le găsesc tot așa de multe.

Și eu, care am privit azi o frunză galbenă, grațios unduind prin aer și crezusem că e prima din vara aceasta!

* * *

De ce nu copiez vorbe de ale bunicii, așa cum vin, la întâmplare, oricât de neînsemnate ar fi, având siguranța că orice e important dela un om care se pregătește să moară și mai ales că ele vor vibra în mine și în familia mea? Mai târziu, ne vom aduce aminte de câte o întrebare de-a ei și o vom păstra cu nespusă băgare de seamă, ca pe un obiect vechi, rămas din bătrâni. Dar nu vom avea curajul să inventăm nici o silabă, fie că memoria nu ne va ajuta să reconstituim exact o conversație, oricât de scurtă, căci cea mai mică omisiune sau adăugire ne va face să nu mai recunoaștem nimic, fie că ne vom teme ca nu cumva, fără să vrem, să inventăm ceva și să profanăm amintiri scumpe. Dar acum mai am puțin să culeg vorbe, al căror adevăr nu-l va putea bănuși nimeni mai târziu și care astfel vor cuprinde în ele și timbrul vocii și întreaga scenă uneori. La fel, nu iau fotografii caracteristice, prinzând colțurile scumpe ale casei, acum când am încă dreptul să merg pe oriunde, sau, mai ales, gesturile obișnuite ale bunicii. Căci nu o fotografie cu bunica gătită, gravă, aranjată, așa cum nu e de obicei, va emoționa mai târziu, ci bunica uitându-se pe fereastră, făcând o pasianță, cetind.

Pricep clar toate acestea și totuși nu fac efortul să caut un aparat de fotografiat, să cumpăr filme (nu numai lene, dar și economie!), să îndeplinesc toate pregătirile. Amân...

* * *

Sunt legat de toate casele din orașel, de toți oamenii, de întâmplările cele mai mărunte, și oricât de departe aș fi plecat, zud parcă bătăile ceasului dela Adormire, biserica din centru, care despart egal o existență pașnică. Când vin în oraș, în fiecare vară, prima mea întrebare este: ce s'a mai întâmplat în tot timpul

absenței mele. Cel mai mic eveniment mă interesează și rareori aflu câte o nuntă, câte o naștere sau câte o înmormântare. Impresia pe care ți-o dă viața de mănăstire că nimic nu se schimbă, că totul e veșnic. Și totuși, dacă examinez bine, văd că multe s'au schimbat și că în definitiv, colțul nostru a rezistat cel mai mult, neverosimil de mult. Chiar dacă a murit bunicul, atmosfera dela noi a rămas identică, cu toate că a trecut mai mult de o jumătate de secol peste ea și printre aceiași brazi, mă jucam odinioară de-a prinsul. Casele de prin prejur, gospodăriile lor, sunt aproape la fel, dar din zece în zece ani s'au schimbat oamenii din ele. Peste drum, locuște de un timp destul de lung, dentistul Grünfeld, tinerel și simpatic și în timpul lucrului, se recrează, uitându-se prin fereastra deschisă, cum evoluăm în grădină. El mi-a spus: « Sunt fericit când se deschide poarta d-voastră, ca să intre trăsura cu primul venit. Știu că a sosit primăvara. Dar când pleacă ultimul dintre d-voastră, e o tragedie. Iarăși iarna cu pustiul ei... ». Și cât timp mai pot să dureze aceste veri minunate? Bunica e de 80 de ani, deci am profitat tot ce se putea profita. După moartea ei, se va vinde casa, căci nimeni nu va putea locui aici, ca s'o întrețină. Și așa, nu va mai veni nimeni. Iar după mulți ani, dacă voi mai trăi, fără nici o legătură cu noile generații, îmi voi căuta timpurile mele, în vreo călătorie grăbită. Voi trage la hotel (singurul lucru ce nu cunosc aici!), voi face socoteala tuturor acelor care m'au părăsit, mă voi simți stângaci printre oamenii necunoscuți și indiferenți, indignat că se cred stăpâni între privesți familiare numai mie și mă voi uita peste gard, să văd ce s'a mai întâmplat cu casa noastră.

* * *

Legat lângă fântână, — fântână cu ciutură, — câinele Ursu stă tolănit, câine ciobănesc, mare, negru, cu dinți de oțel, impresionant cu toate că n'a mușcat încă pe nimeni. Verii mei mai mici povestesc că se pot juca în voie cu el. Adinel fuge prin curte, ținându-l de lanț. Totuși, privesc semnele lui de prietenie, dar n'am curajul să mă apropiu. De obicei doarme, lenevește pe iarbă. Mi s'a spus că iarna blana lui neagră formează o pată minunată pe zăpada fără sfârșit și imaculată pe care nu o calcă nimeni. Câteva zile înainte de a se îmbolnăvi bunicul, a început să urle

lugubru, să se vaete prelung și a urlat așa până după înmormântare. Acesta este un instinct cunoscut al câinilor de a urla în preajma morților casei, dar e altceva când cetești evenimentul prin cărți, sau când asیți tu însuși la el. Acum, la orice lătrat al lui Ursu care ar semăna a vaet, ne înspăimântăm.

* * *

Bunicii mei au fost foarte pudici. Nu i-am auzit spunând vreo vorbă urită, nici în cea mai mare supărare. Și neglijenți iarăși nu au umblat printre noi. Pe bunica o știu numai într'un costum: fustă și bluză. De obicei, are un șal pe spate, căci pe aici chiar vara este destul de rece. Astfel, dacă găsesc vreo excepție la purtarea lor delicată și neașteptată pentru timpurile primitive din care vin, o savurez.

Intr'o zi bunica m'a descoperit, — cu toate că băiat mare —, neștiind diferența fizică între un creștin și un evreu. S'a minunat:

« Se poate să nu știi asta la vârsta ta? Eu nici nu împlineam zece ani și cunoșteam toate ».

Am aflat toate secretele omului dela camarazii de liceu, dar diferența dintre un evreu și un creștin dela bunica am aflat-o.

Odată trebuia să plec la București cu un tren de dimineață, și de cu seară îmi luasem rămas bun dela toți. A doua zi, cu toată discreția mea, bunica m'a auzit plecând și așa cum era, s'a repezit la ușă, ca să mă mai sărute încă odată. Era cu picioarele goale, nepieptănată, numai în cămașă, cu obrazul roșu de somn. E singura dată când am văzut-o atât de neglijentă, dar imaginea nu era deloc vulgară. Poate pentru că era transfigurată de dragostea noastră, unul pentru celălalt.

* * *

Acum bunica are mai multă nevoie de somn. Ostenește repede, se culcă de mai multe ori pe zi, chiar dacă nu doarme. Seara, ca și altădată, ar mai întârzia cu ceilalți și trebuie să o trimită Tante Gina la culcare. Sau o plictisește când nu aude decât frânturi din conversația noastră și noi n'avem bunăvoința să-i explicăm tot timpul. Pleacă la culcare supărată mai ales pe ea însăși. E amuzant cum doarme zilnic. Se aranjează pe o canapea mică de tot din etac și se micșorează încă ca să încapă întregă, își reazimă capul de mâini. De neînchipuit o poziție mai incomodă

și totuși bunica nu-și alege alta, de când o știu. Din când în când, trece vreunul din noi prin preajma ei, cu cea mai mare băgare de seamă și atunci ea imediat întoarce din somn capul (culcată aude mai bine), să vadă ce este și apoi doarme mai departe. Dimineața însă se trezește odată cu soarele, cum a făcut toată viața, când trebuia să-și termine treburile. Dar nu îndrăznește să se ducă la fereastră să-și privească gospodăria. Tante Gina doarme cu dânsa în etac și bunica știe de frica ei. Tante Gina se sacrifică și rămâne toată iarna cu bunica și-i place să fie ascultată. Bunica ne povestește cu o mutră de copil:

« Mă prefac că dorm, ca să nu facă Gina scandal! Mor de urît în pat ». Sunt mici epitropii pe care le acceptă. Dar pe cât poate, își păstrează obiceiurile vechi de autoritate, ca să se știe că e stăpână aci. Totuși zilnic trebuie să renunțe la câte o poruncă, căci nu mai este în stare să și-o susțină multă vreme. Trebuie să lase pe ceilalți să se ocupe de gospodăria ei. Ca un simbol al vechii stăpâniri, păstrează în buzunarul șorțului, cheile casei.

— « Casa mea! » — « Grădina mea! » Ca să se știe!

Dacă bunicul nu i-ar fi pus în testament totul pe numele ei până la moarte, atunci ar fi fost un dezastru.

* * *

Nu s'au petrecut decât mici transformări în casa aceasta, în decursul anilor și în orice caz, noi, nepoții, am găsit-o aranjată definitiv. Totuși s'au tăiat, pe când eram la București și n'am știut să ne împotrivim, cei doi castani dela poartă. Castanii erau superbi și-și împleteau ramurile și făceau o boltă foarte bogată deasupra porții. Copilăria nepoților s'a petrecut în apropierea lor, ne-am agățat de crengi, am cules florile, ne-am jucat cu castanele. Și i-am admirat de câte ori trecem pe lângă ei, căci alcătuiau o intrare regală. Când am venit într'o vară, i-am găsit tăiați. Am considerat întâmplarea drept o catastrofă. Chiar și vecinilor le păruse rău, considerându-i drept o podoabă a străzii. Cum s'a petrecut? Un cunoscut s'a găsit să-i spună lui Tante Gina: « Dar ce curaj aveți să stați în fundul unei curți așa de întunecoase! Orice se poate întâmpla! » Și Tante Gina, fricoasă, a hotărât tăierea castanilor, ca să lumineze grădina. Bunica a fost surprinsă de această hotărâre, dar a acceptat-o. De ce? Căci nu îi este teamă

de nimic? Poate s'o fi gândit, cu un vechi instinct de economie, că tăierea castanilor înseamnă un stoc de lemne destul de mare de ars. Eu cu verișoarele mele am încercat mai târziu tot felul de vorbe de răzbunare inutilă. La îndureratul: « Cum s'a putut să tăiați castanii aceștia? », ni s'a răspuns: « Pentru că așa am vrut! ». Am demonstrat că tăierea castanilor nu păzește casa de hoți, dar demonstrația nu avea nici o importanță. Și apoi, ne temeam, dimpotrivă, să nu-i convingem să nu mai taie și alți copaci. Atunci, am sugerat bunicii ceva mai pervers: « Ce-ar zice bunicul dacă și-ar putea vedea casa! » N'am mai primit nici un răspuns; vorba noastră prinsese. Cu toate că nu suntem convinși că bunicul ar fi fost supărat.

El a orânduit toată grădina în tinerețe și bătrân, când nu mai putea face inovații, ar fi acceptat poate să desfacă ce făcuse. De altfel, sub pretextul că înfrumusețează, a tăiat el singur mai multe crengi decât trebuia și a lăsat brazii cam pustii la rădăcină. Oricum, ce multă muncă este să crești un pom! Cum poți să te decizi să-l suprimi în câteva minute?

* * *

Bunica, după cum nu cunoaște superstiția, nu cunoaște nici frica. Familia mea fusese tot așa de curajoasă pe vremuri, căci în orașclul acesta nu există un hoț mai periculos. Bunicul era obișnuit numai ca unul dintre servitorii lui, Pricopi, să-i fure hârlețul, odată pe lună, ca să-l ducă la cârciumă și să-l schimbe pe băutură. A doua zi bunicul se ducea la cârciuma cunoscută și-l scotea. Peste un timp, aventura se repeta întocmai. Dar o unică întâmplare îngrozitoare din oraș a transformat oamenii. Chiar peste drum de noi, a fost omorâtă o grecoaică bogată, în vizită cu toată lumea bună din târg: Madame Kiriacos. Hoții nu s'au mai găsit niciodată și au trecut de atunci 20 de ani. Eram copil, dar țin minte spaima rudelor mele, discuțiile contradictorii și veștile care ne soseau mereu de peste drum. De atunci, toată lumea a început, înainte de culcare, să încuie bine ușile și să caute pe sub pat. Numai bunica a rămas așa cum a fost totdeauna. Când din sufragerie, unde face seara pasiențe, aude un sgomot, tocmai în partea cealaltă a casei, se duce singură, prin tot șirul de camere întunecoase și întreabă: « Cine-i acolo? ». Noi ne

mirăm de curajul ei și o sfătuim să fie mai prudentă. Ca și cum, un dușman și mai periculos, față de care nu există împotrivire, Moartea, n'ar pândi la toate intrările...

* * *

S'a dus și Marina, bucătăreasa bunicilor, care intrase în slujbă la nunta lor și care îi slujise cincizeci de ani. Subțirică, delicată, cu privirea caldă, imagine grațioasă. Bucurându-se de orice noroc al familiei. Știind să explice mersul norilor și visele. În timpul războiului, bunica împărțind în bucătărie mâncarea, o ținea în curent cu tristețea comunicatelor oficiale. Bine înțeles, toată familia era francofilă, și Marina ca noi toți. După moartea ei, am constatat că o prăjitură specială, cu care ne plictisise odinioară, va dispărea pentru totdeauna: nimeni nu-i mai știe rețeta. Astfel că acum ne gândim cu duioșie la acea prăjitură, altădată insuportabilă.

Când au înmormântat-o, a condus-o toată familia la cimitir. Bunicul a avut o vorbă de spirit către bunica, ca să-și acopere atâtea neliniști:

«Putem să murim de acum. Bucătăreasă avem».

* * *

Cum au izbutit bunicii să întemeieze o gospodărie așa de însemnată și să poarte de grijă pentru fiecare din atâția copii, cu toate că au început fără bani mulți, cu leafa unui profesor de odinioară? Fiecare cheltuială a fost bine chibzuită și dacă îmbunătățirea nu făcea salturi și se îndeplinea încet, totuși era sigură. De multe ori, noi, cei tineri, ne scandalizam că bunicul nu se pricepe să fie generos nici la urmă, când scăpase de nevoi. Bunica nici acum nu face imprudențe cu banii, dar la economii nu se mai gândește. Statul se pricepe el să pună desordine în orice socoteală și să transforme aproape lunar pensia și ea achitată la date neprecise. Astfel, bunica s'a obișnuit să fie mult mai darnică. Nu lasă nici un om să plece fără să-i dea câteva mere. Chiar și spune, binevoitor ca niciodată: «Du-te în grădină să iei mere câte vrei». Nu cheltuiește banii inutil, nu și-ar cumpăra pentru nimic în lume prăjituri sau pepeni verzi, care-i plac așa de mult, dar totuși e o mare schimbare. Timpurile turburi de acum au indignat-o la început, dar cu timpul a obosit să mai protesteze și acceptă realitatea. Privindu-i casa și grădinile, nu înțelege că

ea a fost mai destoinică decât noi toți? Din pricina atâtor neîncrederi de care suntem mândri, căci ne dau o complexitate, n'am fost în stare să construim nimic.

Aseară, după cină, Tante Gina a stins una din cele două lumini electrice din sufragerie, ca să facă o mică economie. Dar curând, bunica a spus servitoarei s'o aprindă din nou.

— Lasă că destul o să am întuneric în mormânt.

* * *

Stau și scriu aceste rânduri în pavilionul unde Tante Gina vine de obicei să lucreze. Suntem mulți și deseori câte cineva trece prin fața pavilionului. Alături, iarbă și brazi, și în față strada. Câteodată câte o țărancă întreabă din drum: « pui nu cumpărați? » sau alta care anunță: « mure, de vânzare, mure! » S'a apropiat verișoara mea, Sanda, de masă (până acum a fost prin toată curtea tren) și mă privește. Sanda are zece ani și este drăgălașă, cu ochi mari. La sfârșit mă întreabă:

— Ce scrii?

— O carte cu copaci, cu o casă și cu o grădină.

— Și cum o să se cheme?

Din atâta lume mai mare, numai Sanda a avut curiozitatea să mă întrebe ce scriu. Și nici nu bănuște nimeni că descriu aceste locuri. Dar de fapt, nu se crede cu tot dinadinsul în talentul meu. Prea mă cunosc bine de când eram mic și mă țin minte în o mie de posturi familiare și ridicole (și acum chiar stau cu papucii în picioare, strâmb, gata să cedez locul altuia mai bătrân, și aproape toți sunt mai bătrâni). La fel am rămas pentru ei, căci cu toții se măresc odată cu mine și acum, cu toate că au trecut atâția ani, locul meu tot la coada mesei este. Mai de grabă ei cred în geniul unchiului Eugen, care stă douăsprezece ore la birou, încercând să scrie romane care vor să prindă aspecte din viață, cu toate că singura lui legătură cu cei dimprejur, este să ceară imperativ, ca masa să fie servită la aceeași oră.

Și sunt emoționat de întrebarea Sandei. Imi vine gust să-i spun drept ceea ce n'am spus la nimeni (mă și jenez să spun celorlalți, li s'ar părea poate că scontez moartea bunicii).

— Mi-au fost foarte dragi locurile acestea și m'am gândit să le descriu.

— Și când te gândești că totul o să dispară!

Reflecția micii Sanda! Fie că este o observație împărțită între noi toți, dar numai o fetiță a avut curajul să o spună tare, fie că această fetiță este mai sentimentală decât cei mari.

Sanda m'a părăsit și a continuat să se joace singură în grădină. În pavilion a intrat un cocoș, ciugulește fără frică câteva grăunțe pe care le găsește pe podea și se apropie de mine, de parcă aș fi o statuă inofensivă.

* * *

Ce pustie este curtea noastră acum! Și ce sgomot era pe când încă mătușile mele nu părăsiseră casa! Petreckerile provinciale de dinainte de război pe care le înregistram cu ochii mei speriați de copil de câțiva ani... Tot orașul în costumul după ultima modă dela Paris... Valsul amețitor și cadrilul... Mai rețin încă câțiva tineri cu râsul lor fără grijă, acum bătrâni prefăcuți în alți oameni sau dispăruți. Toate bunătățile pe masa din sufragerie, multe din ele aduse special de bunicul, din București, care păstra un miraj de legendă pentru noi. Așteptam serbarea la fel ca toți ceilalți, o discutam, plănuiam, îmi făceam o mie de iluzii, apoi mă instalam pe un scaun, chiar din salon, să privesc cât mai bine tot ce se petrecea și rochiile cu trenă. Dar adormeam rezemat de spătarul scaunului, oricât m'aș fi împotrivit și aș fi cugetat că trebuie să veghez, astfel de petreckeri neputându-se întâmpla prea deseori. Venea câte cineva și opina, spre spaima mea, să mă ducă la culcare, dar bunica sosea numaidecât și hotăra să rămân mai departe la locul meu.

Toată această glorie dispărută și bătrânețea bunicilor, traiul tot mai molcom. Acum câțiva ani casa noastră a mai cunoscut zile de glorie, dar în altfel.

Adinel, verișoara mea, nu devenise încă o domnișoară mare și cum era foarte zvăpăiată, atrăgea la joacă pe toți micii evrei din stradă. Fuga între copaci, de-a vațiascunselea, sau crochetul. Bunica nu putea suferi sgomotul mare și se irita de multe ori, dar nu se opunea cu seriozitate.

Și acum e liniște pe toate aleele, când scârție porțița ne uităm imediat să vedem cine vine. Iarba a invadat totul. Iarbă frumoasă ca într'un cimitir.

* * *

Qui n'a son grain de folie! E delicios când surprind la bunica, această persoană care a fost timp de 80 de ani înainte de toate înțeleaptă, știindu-și sigur calea ei, câte un gust romanțios.

Intr'o zi a căzut în grădină, și unul din degetele mici i s'a îndoit dela încheietură. In primul moment n'a simțit nici o durere și și-a așezat ea singură degetul la loc. « Mă temeam că n'o să pot pune mânușa », spuse ea cu seriozitate, cu toate că nu mai merge în oraș ca să poarte mânuși. Sau sunt amuzante numele copiilor (unde bunicul nu s'a amestecat): Octav, Virginie, Antoinette, Eugen, Corina.

Și fiecare nume are cântecul lui. A botezat pe un copil Corina, pentru că tocmai pe atunci cetea cu nesaț în foiletonul « Universului », *Corina sau Italia* de M-me de Staël.

* * *

Mă plimb prin curte, printre păsări, cu o carte în mână. Gheorghe, servitorul, despică lemne. Maria, bucătăreasa, scoate apă dela fântână. Bunica privește pe fereastră spectacolul idilic. Mă apropii de dânsa și vorbim prietenește despre întâmplări fără importanță. Deasupra, cerul nuanțat de orășel de munte. Scenă atât de familiară, de atâtea ori repetată, încât pare eternă, esențială existenței mele și care totuși trebuie să dispară în curând în întregime.

* * *

Suntem nebuni cu toții. Căci la cel mai mic calcul pricepem că totul o să înceteze. E fatal ca trupul bunicii să găsească pretextul unei boli și să se destrame. Și este o surpriză că rezistă încă. La anul vom găsi-o oare? N'ar îndrăzni nimeni să pună un rămășag. Sau în cel mai bun caz, de va rezista toată iarna această nesfârșită, cum vom mai găsi-o? Bunica cea deșteaptă, discutând totul, pricepând totul, evoluând odată cu noi, în curent cu orice știre nouă, model de forță morală și intelectuală și de o energie fără șovăire de-a lungul atâtor ani, deodată ramolită! In fiecare an, la vizitele noastre, constatăm schimbări la ea. Acum aude mult mai greu, e mai înspăimântată de sfârșitul apropiat al vieții, se scoală anevoie de pe un scaun și obosește repede. Și la anul?

Va fi nevoie ca alții să-i facă toaleta? Bunica mea scumpă și totuși alta? Avem panică de viitor, dar viitorul nu mai interesează imediat ce devine trecut. Căci peste bunicul s'au strâns șapte ani de moarte, și suportăm adevărul acesta.

Știm precis toate acestea, dar nu ne schimbăm felul de viață obișnuit. La fel, venim numai vara aici și socot că această venire e pricinuită nu atât de ultimele clipe ale bunicii, cât pentru că ne oprește criza să ne ducem în altă parte și suntem mulțumiți că avem la dispoziție gratuit o gospodărie atât de superbă, în aerul cel mai curat. De altminteri, întârziem să venim pe cât putem și din București nu ne grăbim să trimitem câte o scrisoare cu noutăți, oricât am ști că-i face plăcere. Iar ajunși aici, ne plictisim ca și odinioară, ne ducem fiecare preocupările noastre mai departe. Căutăm locurile singuratice și ne enervăm să repetăm fraza, când bunica nu a auzit-o bine. Ne consolăm cu: «și dacă am sta mai mult de vorbă cu bunica, ce importanță ar avea? Curând și peste acest prezent se vor pune câțiva ani». Dar această teorie distruge de fapt orice inițiativă. Adevărul este altul: Orice socoteală ne-am face asupra soartei triste a bunicii, temperamentul nostru continuă să se poarte după instinctele lui, ca și cum o judecată n'ar trebui să fie rezultatul direct al temperamentului.

* * *

Cea mai mare groază a bunicii este să nu-și piardă memoria. «Decât să fiu ramolită, mai bine să mor imediat!» Gândul acesta o persecută de multă vreme și face dese mărturisiri care arată că spaima persistă în ea. Observația că «nu mai poate ține minte» o terorizează zilnic, și noi, bineînțeles, protestăm: «Toți pățim la fel». Dar bunica rămâne tot așa de neconsolată. De multe ori o examinez fără ca ea să bage de seamă și constat că primejdia nu este așa de mare. Observă că a uitat, de pildă, o pasiență pe care o făcuse de mii de ori. Și atunci, cu perversitate, mă mir că a putut uita așa ceva, cu toate că mirarea mea o va amărî și mai mult. Căci bunica este așa de tânără, stă de vorbă cu tine dela egal la egal, încât continui o luptă cu ea, cum obișnuiești să cicălești un contemporan al tău. Discuți cu dânsa cu toată seriozitatea și o contrazici de e nevoie. Nu accepți să-i respecti vârsta înaintată și pui față de ea aceeași pasiune în credințele tale. Câteodată,

dacă trebuie, întrebuițezi și câte o vorbă mai rea. În definitiv, fără să te gândești în clipa aceea, acesta este un omagiu pe care i-l aduci. Din trecut, ea poate să povestească o mie de întâmplări neînsemnate: cum era camera în care a copilărit, ce mâncare i se da pe atunci. Uneori, și din trecut uită ceva important, cu toate că reține toate detaliile. De pildă, a făcut cele mai precise portrete a doi prieteni din tinerețe, dar a uitat că ei erau frați. Sau știe în politică cele mai umile schimbări, dar nu mai își aduce aminte că după război s'a dat pământ la țărani. Parcă mecanismul minții ei e întreg, discuți cu ea multă vreme fără să observi nimic, dar deodată constăți o legătură uzată. La fel după cum în vis întâlnești amestecate ciudat, o serie de fapte veritabile.

« Sora mea a fost o femeie foarte deșteaptă. Nu știa carte, dar ținea toate socotelile moșiei numai cu mintea. Și deodată s'a ramolit. Ce grozăvie! »

O țin minte și eu pe sora ei, cu toate că pe atunci eram foarte mic. Sta toată ziua în grădină și nu recunoștea pe nimeni. Țăranii care treceau pe drum îi spuneau: « Sărut mâna », și ea răspundea: « Mulțumesc ».

* * *

Bunica se plânge mereu de bătrânețe, dar nu se enervează deloc, căci vocea ei nu e tânguioasă, ca la început să fim înduioșați și apoi să ne plictisim. Are accentul natural și cu toate că repetă toată ziua: « sunt bătrână », « sunt bolnavă », « nu mai aud », nu reține nimeni prea mult aceste vorbe și numai mie mi se pare mărturisirea ei cu atât mai impresionantă. În deosebi, o doare că nu mai aude bine, nu mai poate lua parte, din toată inima, la conversația noastră. Și atunci exagerează. Imediat ce-i vine cineva pe care nu l-a văzut de multă vreme, se și plânge: « nu mai aud *deloc* ». Dar spune asta cu atâta stăpânire de sine, încât nimeni nu se gândește să o contrazică amabil, ca să o consoleze. Și bunicul nu mai auzea bine în ultimul timp, dar la dânsul dificultatea se prezenta diferit. Se supăra îndată ce nu vorbeam tare, și-l plictisea când spuneam tare toate nimicurile noastre zilnice. Pe bunica o interesează orice am spune, căci ea face parte din toată existența noastră. Nu se supără niciodată dacă noi repetăm, pentru ea, același fleac, cu ton puțin răstit. Cred că travaliul ei

interior este: se decide să renunțe să întrebe ce n'a auzit, dar după un minut nu-și poate reține întrebarea. Și atunci noi plictisiți spunem: « Nimic important, nu face să mai fii curioasă ». Ca și cum s'ar fi găsit o scuză pentru noi, că vorbim numai nimicuri. În practică, aveam poate și dreptate, căci este fatal să te iriți când spui: « o să plouă afară » și cineva îți cere să te repeți. Când însă discuția între noi se încâlzește și suntem cu toții aprinși ca să ne susținem părerea, și uneori pentru chestiuni mai importante care ar putea interesa pe bunica, atunci ea nu ne mai întrerupe, căci sunt prea multe vorbele ca să poată avea pretenția să le audă, i se pare conversația noastră ca un sgomot de albine și în secunde în care îmi întrerup perorația, o descopăr nenorocită, de pe acum în mormânt. Dar după obiceiul ei, gravă, fără lamentații.

* * *

« În schimb nu mă doare nimic. Să mă întrebe doctorul, n'aș ști ce să spun ».

Cu ce bucurie zice vorbele astea! Intr'adevăr, pe bunica nu o chinue nici o durere. Pare o lumânare care se topește; a ars atâta că abea mai găsește puțină substanță să mai dea, pentru scurtă vreme, o flacără palidă.

Și la moarte se gândește des, dar tot așa de discret. Vorba « sunt bătrână » sau « mă veți mai găsi voi pe mine anul viitor? » se repetă deseori. Aceeași preocupare. Totuși are și momente de optimism, când află că cineva mai bătrân este perfect valid. Bunicii nu-i plăcea să vorbească niciodată despre moarte, « Nu vorbi prostii! » este vorba cu care întrerupea el astfel de conversații, și așa a spus întotdeauna, chiar pe când era tânăr. Dar perfect gospodar, care nu uită nimic din ceea ce este necesar și care e prevăzător atunci când trebuie, la 70 de ani, fără să vorbească și nici să facă pe misteriosul, a comandat un cavou. Ne-a făcut pentru toți casă, grădina și loc de înmormântare. Bunica e atât de vioae, o interesează atât de mult tot ce se petrece în jurul ei, încât nu ne înspăimântăm decât arareori. « Totul trebuie să se termine curând », este aproape o idee abstractă și nu ne face să ne cutremurăm.

* * *

Bunica se teme de moarte! Degeaba se gândește că bunicul, tovarășul ei de toată viața, o așteaptă și chiar se miră de atâta întârziere. Gândul că o să-și părăsească toată munca ei și bucuriile o chinue. Sub pământ, pe un drum pe care nici nu obișnuia măcar să se plimbe. Și apoi ea a fost toată viața o realistă, nu-i place să vorbească de ce crede că se întâmplă dincolo. Dar mari nădejdi nu are. Cu toate că e fată de popă, — ca și bunicul, — n'am văzut-o ducându-se la biserică. Bunicul care era episcop la *Adormire*, se ducea numai ca să se așeze la locul de onoare, sau la sărbători, ca să-și ducă nepoții și să se mândrească cu ei. Dar când venea omul cu hârtii bisericești pentru semnat, și-l turbura în timpul prânzului, se indigna cu toată seriozitatea.

Eu știu că bunica se teme de moarte cu toate că ceilalți se prefac că nu pricep, sau nu le place să facă astfel de observații, căci ar fi obligați la consolări anevoioase. Dar eu îi spun bunicăi odată când suntem numai noi, buni prieteni, — bunica și nepotul, — (și-i spun numai ca să o consolez sau mai ales pentru că nimeni, cu toate că ceilalți sunt mai apropiați de vârstă cu mine, nu este de o mai perfectă tovarășie?):

« Bunico, sunt bolnav rău.

« Oricât s'ar părea de ciudată această mărturisire dela tinerețea mea, și oricât nu s'ar vedea, e adevărat. Cei care bănuiesc ceva, cred că e numai o stare de nervi. Am dureri mari, precise, și nici unul din atâția doctori însemnați, nu înțelege de ce sufăr. Rețetele și consultațiile lor mă costă bani mulți și nu-mi sunt de nici un folos. Nu am puțința unei clipe de nădejde, căci zilnic, la fiecare oră, sunt forțat să-mi aduc aminte de tragedia mea. Unul mi-a spus că fac echilibristică cu moartea. Așa sunt oamenii de nepricepuți, incapabili să ghicească ceva. De o bucată de vreme, nu mai sper nimic. Au trecut destui ani, la fel de sumbri, am epuizat și doctorii și rețetele. O să se termine totul curând, nu mai am nici o îndoială. Și de altfel nici eu nu mai pot trăi în felul acesta. M'am deprins puțin cu aceste gânduri și-mi închipui că nici o hotărîre nu mi-ar fi prea grea . . . Cu tine odată, oricât de ciudată ar părea tovarășia, o bătrână și un tânăr. Amândoi, ca în grădină, bunica și nepotul prin cer și nouri, mai departe, la bunicul . . . »

VERSURI

VIZITA

Toamna a adus vizite vechi
In salonul cu umbre
Și vechi amintiri.
Fotoliile au cuprins schelete gonite
De spaimă, din camere mortuare.
Ce mai așteaptă oamenii albi
Când stau încremeniți la ferestre,
Cu privirea moartă spre lumină?
Acum vorbesc de morții lor
Și cimitirile unde nu mai sunt.
Cineva amintește o privire albastră
Ca mătasea florilor.
In câte mii de ore pierdută,
Și cum s'a pierdut zâmbetul mic
Sub moarte.

Acum cineva plânge un regret,
Că nu a mângâiat cum se cuvine
Sufletul de floare al unui rob,
Care putea fi oricine.

Drapate în negru, vechile manechine
Flutură batiste din care cad molii.
O mobilă a trosnit ca un os rupt
Și petale s'au scuturat peste morți
Din batistele din care cad molii
Și amintirile de-atunci.

Acum nu mai au ce să-și spună —
Sunt albi și tac —
O pendulă de atunci visează,
Tic-tac.
Afară toamna atât de greu oftează.

CIUTA

Ai fost, la început, un zâmbet și o fugă,
Pentru timpul din întârziere —
Risipită apoi în râuri de neagră tăcere.
Târziu ai venit singură la mine
Chemată în vrăji de vultură —
Amintind vedenia de ciută
Și magia visată a nopții de totdeauna.

Timpul tău tremură în mine și mesteceni,
Cântat de fanteziile cerului.
Pune sufletul lângă oglinzile putrezite
Ale visului meu —
Va fi atunci o înviere,
De chiparoase nebănuite.

VEDENIE

Nimeni nu-mi știe rănila
Și sângele pierdut.
Din filigranele înnoptărilor
Albă tăcere a căzut.
Numai arborii vin la mine câte unul —
Magi cu vedenii nevăzute.
Sunt alb, ca lumina de lună.
Sângele s'a dus în păduri,
In foi de spaimă căzute.

Tremură tăcerile lor obosite,
 Arborii de durere se sfiesc.
 Ei vor pleca dacă nu-i privesc.
 Fiecare corolă o vedenie adună,
 Nu am nici o privire.
 Sunt alb — ca lumina de lună —
 Aș vrea să le pot spune târziu,
 Înfiorat, numai cât îi iubesc.

LUMINA DE ATUNCI

Lumina de atunci
 Oprită în sigiliu de sânge
 Pe trup sîdefat, străvezie,
 Nu o voi căuta în pădurea părăsită —
 Rămână acolo vecie.
 Nici în singurătate nu o voi visa —
 Nimeni nu va trece cu viață hotarul
 nălucirilor
 Să risipească zăpada amintirilor.
 Noi vom vorbi cu taine și neuzit
 De lumina de atunci,
 Ca de un basm ruginit.
 Sângele tău. Agonia ta
 Să plângă în sărutate arteriole —
 Să mă cânte, să moară de mine
 În mii de albastre viole.

VICTOR STOE

CUM INCEP UN VEAC ȘI O CĂSNICIE

(Partea a treia)

I

Dimineața de Noemvrie prinde să albăstrească geamurile odăii. Antonina, care s'a sculat de mult, stă și cetește la biroul lui Dan — la biroul *lor* — în miezul visului, ajuns realitate. Cămăruța aceasta, cercetată pe aripele închipuirii, în atâtea dimineți, azi este cuibul anului lor întâi de căsnicie.

Studentă și student!.. Ea mai are de dat câteva examene. El le-a amânat aproape pe toate. Dar merg înainte cutezători și plini de voie bună, ca astă vară în suișul lor pe Ceahlău. Este drept că uneori, tot așa ca în fața castelelor învârfuite ale Ceahlăului, Antonina simte fiorii reci ai îndoelii și ai spaimelor înălțimii... Dar ceasurile trec, Bistrița vieții curge, și, în dreptul fiecărui colos, sur și inaccesibil, pasul găsește câte-o potecă pe alături, neașteptată dar sigură.

ERRATA. — In capitolele mele din numărul pe Septemvrie al acestei reviste, s'au strecurat câteva greșeli care trebuiesc îndreptate:

La pag. 531, rândul 1, cetiți *fericită*, în loc de jertfită.

Aceiași pagină, rândul 21, cetiți în *inima*, în loc de în urma.

La pag. 535, rândul 23, cetiți *cetitorii*, în loc de cărtitorii.

La pag. 536, rândul 20, cetiți *revelatoare*, în loc de revoltătoare.

La pag. 541, cetiți *file du mauvais coton*, în loc de fil du mauvais coton.

Antonina închide caetul de cursuri și stinge lampa. E ora șapte. Doru trebuie să se scoale. Se duce la căpătâiul lui și își vâra degetele în cărlionții revărșați pe pernă.

— Cucu!.. Șapte dimineața!..

Filipache, încă neobișnuit cu această disciplină matinală, urmărită și aplicată de Antonina cu încăpățănare, se întoarce cu fața spre perete, mormăie și se supără ca un copil.

— Nino dragă!.. Zău... E prea de vreme... Să schimbăm regula asta, că prea e cazonă!

— S'o schimbăm, dar nu acum... Acum să ne sculăm și să ne respectăm cuvântul.

— Nino, mai lasă-mă o jumătate de oră.

— Vrei să se supere mămica?

— Numai un sfert de oră, Nino!

— Nu, Dorul mamei... Acum, sus! ca un copil cuminte, care iubește pe mămica și-și începe ziua, sprinten și fără târăgăneli...

Doru se scoală, îmbrățișează pe frageda dar inflexibila sa pedagoagă conjugală și începe să-și cate ale îmbrăcării.

— Ghețele nu mai sunt sub pat... Toate sunt puse coala, sub cuer și în cuer...

Antonina pleacă și revine, aducând un lighean uriaș, alb, și un ciubăr de fier, plin cu apă...

Doru își strânge mâinile sub subțiori, se chircește ca de frig și începe să schiaone:

— Acu e acu!.. Tu nu te gândești că apa începe să fie glacială... Cum o să suport eu regimul tău spartan!..

— După o lună de zile, te vei obișnui deplin... Fii acum viteaz!.. Băiatul mamei trebuie să fie robust și garantat împotriva răcelii... Haide, repede!..

Filipache, gol până la brâu, se apleacă deasupra ligheanului, se săpunește, se limpezește, rabdă o cană de apă rece în ceafă, două pe cei doi umeri și un potop în spinare...

— Bravo, viteazul mamei!..

Antonina îl înfășură într'un prosop larg și aspru și-l lasă în fața oglinzii, să se descurce singur mai departe.

Apoi, rostind prin odaie, deretecând patul lui Filipache, punând lângă el hainele din cuer — periate de-cu-vreme — îl zorește să se îmbrace...

— Acum ești gata?.. Bun! Deschid fereastra... Aici aștept dela tine un supliment de eroism... Să știi că trebuie să ne deprindem să dormim cu fereastra deschisă... Este un capitol a cărui importanță nici n'o bănuiești... Eu am făcut, lângă Elvira, un an de ucenicie... Trebuie să recunosc că Elvira — oricât de fantastică și de paradoxală — are totuși câteva principii de viață practică, vrednice să fie adoptate de toată lumea... Intr'un an de zile de trai în aceeași cameră, am adoptat și eu fereastra deschisă, în timpul nopții... Ne venea într'ajutor faptul că locuiam în etaj... Dar și cei ce dorm în odăile de jos pot, cu oarecare precauțiuni, să se bucure de această binefacere igienică...

— La ferestrele noastre, mi se pare că măsura ta nu se potrivește...

— Te înșeli, dragul meu!.. Putem să facem o fereastră în fereastră, adică să tăem în două acest geam continuu și să creăm o ferestruică secundară... In alte case, de pildă la vecinii de peste drum, ferestrele au, cum vezi, așa zisul *Oberlicht*... Ei, acest *Oberlicht* poate foarte bine să stea deschis, toată noaptea, și unde sunt țânțari le pui în cale un tifon, ori o plasă de sârmă.

— Să zicem că țânțari nu sunt sau nu pot să intre, dar guturaiul, tusea, junghiurile?

— Dorule dragă, când vom ajunge să dormim cu fereastra deschisă, te vei convinge și tu, cum m'am convins și eu, că toate aceste temeri și obiecțiuni sunt prejudecată și barbarie... Nu există somn mai sănătos și siguranță mai mare de sănătate, decât în camera de culcare, cu fereastra deschisă în timpul nopții...

— Bine, draga mea, dar când dormi, te zvârcolești, dai din picioare, arunci plapoma de pe tine... Nu te izbește curentul rece? Nu te scoli cusut de junghiuri sau, cel puțin, cu un guturai de elefant?

— Băiatul mamei, frumos și ignorant!.. Zvârcolirile în somn, plapoma aruncată și toată neliniștea somnului vin, în primul loc, din pricina lipsei de aer din odaie!.. Lasă în odaia de culcare, prin fereastra cu meșteșug deschisă sau întredeschisă, un curent de aer proaspăt, continuu și lin, un pârâu aerian care să treacă pe la nasul tău — și vei dormi neîntors, băgat în plapomă, ca o sabie în teacă!

— Dăscălița mea dulce!.. Bobocul meu de nevestică!.. S'o încercăm și pe asta... Dar știi, mai domol... și după abondente pledoarii, înainte-mergătoare... Mama se cam teme de reformele tale, și cât vom mai sta împreună, în casa asta, trebuie să fim prudenți...

— Înțeleg lucrurile foarte bine... Am făcut experiența, la noi acasă, cu mama mea... Nici Cocolașa Vasilichia nu este mai flexibilă, când e vorba să introduci o noutate în casa și în viața ei... Așa sunt bătrânii și au dreptate... Dar băiatul meu trebuie să înțeleagă și să-mi dea ajutor, când e vorba de o inovațiune rațională.

— Nino dragă, văd că tot n'ai uitat discuțiunea de zilele trecute, asupra perdelelor... Ce vrei tu... Sunt lașități invincibile!.. Tu susții că trebuie să desființăm perdelele pentru că sunt azilul de noapte și de zi al tuturor bacteriilor... Mama susține că o casă fără de perdele îi aduce aminte de spital și de ospiciul de alienați... Tu ai dreptatea științifică, mama are, ca să zic așa, dreptatea socială... Intre tine și mama, de partea cui să fiu eu?..

Antonina puse, pe gura lui Doru, mâna ei mică și imperioasă:

— Destul... Să amânăm pricina asta, până la anul, când vom avea, cu ajutorul Domnului, cuibul nostru propriu.

— Bine, așa să facem.

— Acum să trecem dincolo... Mama ne așteaptă cu cafeaua cu lapte... Dar ce face un băiat cuminte, după ce s'a spălat, s'a îmbrăcat și s'a pieptănat?

Filipache se uită la Antonina, cu niște ochi plini de drăgălășie, dar în care pândeă și se ascundea un fel de plictiseală rușinată și ironică...

— Mica mea dragă!.. O să ai tu mai mult succes, azi când sunt însurat, decât mama, când mă trimetea la școală, în clasa întâia primară?

Dar figura Antoninei se făcu serioasă și voluntară:

— Mama de aci știe mai bine catechismul decât mama care ne așteaptă cu cafeaua...

— Bine, bine, dar clipa de cucernicie pe care mi-o ceri tu trebuie să porceadă din inima mea... Altfel... semnul crucii... *Tatăl nostru* sunt prea exterioare și gramatice...

— Dă-mi-le, acum, așa cum poți... Restul, adică esențialul, îl voi aștepta cu răbdare.

— Nină scumpă!.. am trecut și eu pe drumul celorlalți... Când mi-erai departe, în țara reveriei, a dorului nestins și a poezțiilor cu mânăstiri, cu clopote și cu sfinte vegheri de noapte, mă simțeam gata de pelerinaj la Varatic, la Roma și la Ierusalim... Dar acum, când hașița mea mult dragă e prizoniera mea și nevasta mea,.. uite vezi, simt, ca un ticălos ce sunt, că am pierdut și avântul și disații pelerinului.

Doamna Sofia Filipache bătu în ușă:

— Veniți, copii, că se răcește cafeaua!

Antonina isprăvi vorba începută:

— Dorule, acum fă așa, pentru că te rog eu, mai târziu te va îndemna inima ta.

II

Antonina stă pe divan, lângă fereastra deschisă, și croșetează. Soarele tomnatic luminează cu melancolie de aur stuful de tufănică de lângă casă, spătarul de pluș verde al divanului și bustul Antoninei. Filipache, adâncit într'un fotoliu de lângă sobă, privește cu ochi micșorați acest spațiu restrâns, în care stau azi, adunate, cărțile, gospodăria, visurile lui secerate și treerate și stăpâna cea fragedă a jîtnișilor inimii lui... Ce repede a rodit, pentru el, țarina tinereții, cum au crescut de grabnic holdele iubirii lui și ce recoltă bogată și strânsă fără bătaie de cap... Atâta a fost să fie totul?... Aceasta va fi toată primăvara vieții lui de artist zbuciumat și de pribeag al dorului? Un an de tensiune încântătoare, de flori risipite prin scrisori, pe la Academie și pe sălile Universității și apoi — o viață întregă de căsnicie placidă, de plug tras cu înțelepciune, în-de-doi, pe ogoarele anilor uniformi și de dialogism interminabil: Doru și Antonina, Antonina și Doru, Doru și Antonina, Antonina și Doru!..

Ce cuminte, ce dulce și ce cumpănită e Antonina!.. E cu tot sufletul la această cuvertură pe care o croșetează... O face pentru mine, o face pentru casa noastră... De unde scoate ea aceste comori de seriozitate și de devotament?... De ce nu sunt și eu ca ea? De ce nu mi se pare și mie, cum i se pare ei, că, legând

această căsnicie, am realizat un capdeoperă, în valurile vieții, am câștigat lozul cel mare sau marele diamant?.. Ce drăgălașă este, așa cu capul prefăcut în caier de aur!.. Și ce neînțeleasă și absurdă este inima mea! Nu mi-e dragă Antonina?.. N'am avut eu norocul să găsec în ea o soție curată, sănătoasă, înțeleaptă ca o bătrână, iubitoare ca o mamă?.. Ce-mi lipsește? Nimic... Nu simt nici o lipsă... Doar o nostalgie vinovată, să fiu încă odată singur, în odaia mea, să mângălesc fără martori caetele mele și să hoinădesc printre oameni și printre scaeți, fără nici o preocupare de *cel de acasă*, fără să mă grăbesc să ajung la timp și fără să redijez rapoarte asupra plimbării și întârzierii mele... Sunt fericit, fără îndoială... Aș fi un monstru să zic într'altfel... Dar ce dreptate are Schopenhauer!.. Singură durerea e pozitivă... Mulțumirea, încântarea, fericirea... sunt un abur care nu se preface nici în rouă, nici în ploaie sensibilă...

Antonina mișcă, în soare, caierul său de aur și se întoarce către Doru:

— Dorule, azi trebuie să mergem împreună la secretarul Universității...

— E absolută nevoie, Ninușco?

— Este, Dorule... Nu mai este vorba de mica mea vanitate să ne vază lumea unul lângă altul... Aici m'am lăsat convinsă de argumentele și de repulsiunile tale... Dar câtă să întrebăm ce declarații sau ce acte trebuiesc introduse la secretariat, ca să se știe că studenta Antonina Țantu a devenit, prin căsătorie, studenta Antonina Teodor Filipache...

Un răs anarhic, un răs de canalie i se urcă în gât și în ochi lui Filipache, dar își dădu seama ce jicnire nemeritată ar aduce Antoninei și se reținu, în ultimul moment... Antonina, cu ochii plini de soare, nu observă convulsiunile feței lui Filipache.

— Apoi... Ninușco... Numai pentru atâta să mergem la secretariat?

— Gândești că poți să te duci tu singur?

— Nu, firește...

— Gândești că pot să mă duc eu singură?..

— Hm... nici asta n'o gândesc...

— Ei, atunci care e concluzia?

— Să nu ne ducem nici unul!

— Nu, Dorule... concluzia este alta: să mergem împreună... E o corvadă, dacă vrei, dar trebuie să apărem împreună... Nu ți se pare că această apariție a noastră este și legală și de bun gust?... Am renunțat să intrăm, braț la braț, în sala lui Maiorescu sau a lui Coco Demetrescu... Poate că ai dreptate... Am fi fost prea senzaționali... Deși, cât de mult, cât de înfrigurat, am visat să mă arăt cu tine, nevasta ta, în acest amfiteatru universitar, unde ne-am cunoscut, unde ne-am logodit, fără știrea noastră, și unde am fost, pe urmă, fabula colegilor, un an întreg...

— Ninușca mea dragă!.. Treci peste aceste copilării... Vom apărea, braț la braț, mai târziu, nu între colegii noștri, curioși și geloși, ci în aula celebrității literare...

— Te ascult!.. Cred că ai dreptate... Dar dă-mi-o și tu mie, în acest punct!.. E bine ca autoritatea universitară să știe din gura noastră că ne-am căsătorit și să ne arate cum trebuie să procedăm ca să obținem convertirea numelui meu, în matricolă... Secretarul ne cunoaște... E un om serviabil... Ne va servi de două ori. Ne va da deslușirile trebuincioase, în această chestiune a schimbării numelui și va mărturisi, profesorilor și studenților, că suntem soț și soție... Ce mai vrei?

Expeditiv, elegant și discret!..

— Bine, Nino dragă, așa să facem... Dar când mă gândesc că până acum n'am făcut încă nici una din vizitele cerute unor înșurăței!... Strașnic noroc am avut, cu niște nași domiciliati tocmai la Iași și cu puține perspective de a se muta la București!..

— Lasă-te tu purtat, încet-încet... Și nu vei simți povara acestor vizite... Le intercalez eu printre zilele și treburile noastre, cum o fi mai bine...

— Fetițo dragă, să mă ierți că mă las urnit așa de greu... N'am mistuit încă bine ceremoniile dela Brăila, decorul dela Iași și toate accesoriile celor două zile de cununie, civilă și religioasă... Și încă trebuie să fiu profund recunoscător și lui tata Anghel și lui nenea Naum că s'au zbuțuit în locul nostru și ne-au chemat doar la iscălitul registrelor și la pusul cununiilor.

— Numai atâta păstrezi tu din cele două zile ale consacrării căsătoriei noastre?

— Ninușcă scumpă, de ce întrebarea asta?.. Am fost fericit de fericirea ta și fericit de fericirea mea atâta cât pot să fiu eu fericit, cu natura asta a mea, deziluzionistă și risipitoare.

— Bine, să lăsăm acum... Vom găsi noi leacuri pentru toate... Să ne gătim de plecare... Azi își începe cursul Pompiliu Eliade... Deși nu sunt eleva lui, totuși aș vrea să-l ascult.

— Atunci cum facem cu secretarul?

— Mergem întâi la secretariat și apoi... tu, dacă vrei, te înapoiezi acasă... Și, iarăși, dacă vrei, intri cu mine, la cursul lui Eliade...

— ... Adică tocmai de ceea ce voiam să fug... O intrare senzațională...

— Aci exagerezi... Nicî eu nici tu nu urmăim cursul lui Eliade... Profesorul nu ne cunoaște și cei mai mulți dintre auditorii lui tot așa... Prin urmare, nici o teamă...

— Haide să fie precum spui tu... Eliade a fost profesorul meu de limba franceză, timp de vreo două săptămâni și anume în clasa întâi liceală, la începutul anului, când titularul era încă la băi... Mi-a lăsat o sprintenă și călduroasă amintire... Nu l-am mai văzut de atunci niciodată... A fost la Paris, și-a luat doctoratul la temuta Sorbonă și are azi o crescândă și meritată celebritate... Mi-ar fi drag să-l revăd...

— Ei atunci dă zor și ia-ți hainele cele bune, ca să-ți revezi profesorul...

III

Filipache e singur, la biroul pe care azi îl împarte cu Antonina. Urmărește de câțva timp un subiect, trăit ca în vis, odinioară, în copilărie. Este o întâmplare sângeroasă care s'a petrecut în satul natal și în preajma casei părintești, dar pe care părinții lui l-au ferit s'o privească. Se simte azi ceva mai slobod, mai dispus să pândească avarul izvor al inspirației și — cu rușine și-o mărturisește — bucuros că a rămas singur. Antonina și d-na Sofia Filipache s'au dus în Piața Mare, ca să târguiască zarzavatul de toamnă. Clarița e la școală. Afară este o zi umedă și învăluită în primele barizuri de fum și de clăbuc.

A scris povestea aproape întregă și ar fi voit azi să-i dibuiască un sfârșit. Dar recetind-o dela început, cuvânt cu cuvânt, o

găsește jalnic de impersonală și clădită parcă din cărămizi furate din zidul altora... Sunt câteva pasaje mai viguroase și mai bogate în culoare proprie, dar sunt altele prea convenționale și venite pe gârla tuturor... Chinuitoare și uricioasă îndeletnicire!.. Câte plăceri, câte ponoase, câte cărări de desnădejde!.. Și veșnic, dușmănoasă îndoială: Scriu pentru că este cu adevărat, în mine, o vână generoasă și preursită, ori scriu pentru că am consumat până la auto-falsificare atâtea maldăre de scriitori străini?

Ce nenorocire, ce tragedie, cu scriitorii unui neam, ieșit alaltăeri din sfântul analfabetism ca și — obștesc!.. Iată-ne cetind pe scriitorii, pe care îi împing înainte și-i consolidează generații lungi de moși și de strămoși, toți cărturari, mulți scriitori și ei... Pe când pe noi nu ne mână înainte și nu ne consolidează decât barbaria atavică și un mediu haotic și mahalagesc, bine venit numai pentru geniul lui Caragiale... Cum oscilează și cum se precizează sufletul scriitorului nostru, între lecturile lui occidentale și balcanismul vieții cotidiene?.. Hrana lui sufletească (după ce-a consumat de multă vreme pe scriitorii români înaintași) scoasă din literatura popoarelor culturale, el trebuie s'o digereze într'un mediu cu totul înapoiat și antagonic!..

Filipache gonește aceste gânduri paraponisite, cum ar fi gonit niște muște săcâitoare și pornește iar la munca migăloasă... Sunt lucruri întâmplate aievea și legate de inima lui cu un fir indestructibil de înduioșată amintire... Dar nu e mulțumit cu această încercare de rechemare literară... Ar fi voit mai multă și mai clocotindă patimă de povestitor!..

Firește, pentru el, este un basm din copilărie. Poate că pe Marin Voicu îl mai ține minte, adică ține minte cum cineva (isprăvnicelul Marin Voicu) îl juca pe genunchi și-i dădea în mână un gârbaci uriaș, dar chipul lui Marin s'a șters în ceața anilor...

Marin Voicu era sluga de toată încrederea a lui Vasile Filipache și isprăvnicel pe moșie. Era om dârz, rostea pe oameni la lucru mai mult cu gârbaciul, decât cu vorba și câteodată întrecea măsura la băute. Atunci era urgie mare. Pe moșia lui Filipache era învoit și un sătuc de țigani, o sută de bordee, dincolo de gârlă și aproape de curtea boierească. Marin Voicu trăia rău cu țiganii. Zăbavnici, pleșcași, vara îndrăgiți de umbra salcâmului, iarna cu nasul în cenușa din vatră, țiganii îl întăritau

pe Marin Voicu și cădeau — mai cu seamă vara la secere — în plesnetele harapnicului său înfricoșat.

Avea printre țigani câțiva dușmani de moarte. Michinici ar fi băgat cuțitul în el, fiindcă-i bătuse țiganca, anul trecut, la arie. De ce? Iscoditorii și isteții spuneau multe... Țârlea l-ar fi strâns de gât, că-l prinsese cu niște porumb verde, de furat, și-i vărgase spinarea, ca pe un ou de Paște... Dar cine ar fi cutezat să se apropie de Marin Voicu, când trecea printre țigani cu biciul la spinare, ori când descăleca și încăleca pe roibul boieresc, în alergăturile și în slujba lui de isprăvnicel?

Țiganii pândeau pe Marin Voicu să le cază în mână, când o fi beat.. Și ziua aceea sosi tocmai de Drăgaică, în zi de sărbătoare, când isprăvnicelul, după câteva oale de vin băute, își dădu drumul călare, prin « țigănie », ca să iasă nu știu unde, « peste-pod », unde îl trimisese boierul... A croit, de-a-încălarele, cu biciul pe vreun țigan, a înjurat pe vreunul, l-au întăritat țiganii cu vicleșug?... cercetarea stăpânirii n'a putut să deslușească și nimeni n'a voit să spună de unde a pornit furia țigănească... Țiganii au tăbărit toți pe isprăvnicelul beat, l-au apucat de picioare și l-au trântit de pe cal...

Aici Filipache se oprește cu ciudă... Descrierea lui e fără nerv. Mișcarea țiganilor lânzește. Țigăncile nu zbiară cât trebuie și iureșul țiganilor nu e destul de sălbatic... Pagina trebuie refăcută... Filipache se scarpină în cap... Trebuie să toarne a doua oară, într'un ceas proaspăt și fecund, această scenă tumultoasă a țiganilor care încaeră pe isprăvnicel... Trebuie, undeva, o proptea îndemănatică, un artificiu care să sporească efectul asaltului și să facă din ceata țiganilor o armată întreagă... Firește, țiganii lui Filipache nu sunt Danaii lui Omer, dar mijloacele poeziilor sunt aceleași:

*Precum năvala mării în țärm sonor de stâncă
izbește val de val, de vânt întăritat,
și întâi z bucnește 'n sus, ca, după aceea,
frângându-se de țärm, să geamă crâncen
și stânci să încunune și spume să arunce:
tot astfel și Danaii, în cetele lor strânse,
dădeau năvală 'n luptă...*

L-au trântit de pe cal pe Marin Voicu și Țârlea a zbierat între țigani: — Lăsați-mă pe mine, să-mi săr sufletul cu el!..

Michinici s'a năpustit și el, cu un cuțit în mână: — Lasă-mă pe mine, Țârleo!

Cine a înfipt întâi cuțitul în beregata lui Marin? Ucigașii au răspuns neschimbat, cu încăpățănare: — Amândoi am dat cu cuțitul, cât unul și celălalt!

Dar mai mult l-au giorsăit decât l-au măcelărit, fiindcă Marin Voicu a mai trăit câteva ceasuri... L-au adus cu căruța la primărie... Căinii se țineau după căruță și lingeau sângele, iar nenorocitul se zbătea și cerea, horcăind: — Apă!.. Dați-mi apă!..

Vasile Filipache plecase la târg, cu o jumătate de oră mai nainte. Sofia Filipache s'a întors dela primărie, galbenă ca turta de ceară, a găsit în calea ei pe Doru, care se juca în țărână, l-a ridicat în brațe și a izbucnit în plâns... Și Doru își aduce aminte de ora aceea plină de soare și de colb, când maică-sa îl ținea strâns în brațe și plângea...

În sfârșit, cu muncă, cu încordare, schița o să iasă... Dar totul atârnă de justificarea dela urmă. Un sfârșit fericit, o încheiere meșteră, o cupă încinsă cu ghirlandă, care să primească, legitim, armonios, unda vinului vărsat!..

Filipache întreveđe, ca prin niște bălării pe care le agită vântul, curba grațioasă a ideii terminale... Iată așa trebuie să șerpuiască sfârșitul!.. Și se apucă să scrie. Dar d-na Sofia Filipache și Antonina s'au înapoiat din piață și carul cu zarzavat s'a oprit la poartă.

Antonina intră în odaie, puțin rumenită de frigul de afară, zveltă și amicală...

— De ce e băiatul meu atât de întunecos?.. Amărâta asta de literatură îmi sluțește băiatul!..

Îl sărută pe frunte și-i vârî în gură o bomboană, dintr'un pachetel pe care l-a adus atârnat de deget...

Doru mestecă bomboana cu comică dezolare.

— ...Vrei nu vrei, bea Grigore aghiasmă!.. Ninușca mea dragă!.. mai stai pe dincolo câteva minute... Urmăresc o idee și nu voiesc să-mi scape!..

— Lucrează în pace!.. Eu mă duc să dau ajutor mamei.

Dar ideea care îi nălucise lui Doru, însorită și grațioasă, se topi și se pierdu sub dibuelile lui grafice! Nu găsesc sfârșitul

care-mi trebuie!.. A zburat ceva adineaori, de sub nasul meu, nu știu ce călifar încântător, dar am fost agiamiu și am rămas cu buzele umflate!..

Ii veni, într'un moment, să se supere pe Antonina, că a intrat în odaie tocmai când își urmărea ideea, dar probitatea lui sufletească birui... Aș ajunge ca D'Argenton, poetul sterp din romanul *Jack* al lui Alphonse Daudet... Toată lumea e de vină, în jurul meu... Mă turbură, îmi taie firul inspirației, sau îmi fură ideile... Dar nu e mai puțin adevărat, că de când m'am prins tovarăș cu Antonina, scriu cu noduri, stau năuc, cu pagina în fața mea, când biata fată e lângă mine și suspin tainic după ceasurile mele de sihăstrie literară... Noroc că la primăvară, cel mai târziu la Sf. Dimitrie viitor, ne vom muta într'o bojdeucă a noastră, unde să pot să mă izolez și să lucrez...

Antonina reintră în odaie, deabinelea. Doru se simte, cu mirare, iritat împotriva ei, dar se stăpânește și se jăluște fățarnic:

— N'am izbutit nici azi să pun în coporăie jurata asta de schiță... Mi-a scăpat sfârșitul printre degete, adineaori când ai venit...

— Băiatul mamei o să găsească altul și mai bun...

Doru răspunde plictisit:

— Da, dar voiam să scap odată de belea și să fac o încercare la revista lui Olănescu-Ascanio...

Antonina ridică filele de pe masă și le pune în ordine.

— Titlul rămâne același, așa-e? *De Drăgaică, în sat la noi?*..

— Păstrez titlul, dar mi se pare nejustificat și pleoștit, până ce nu voi găsi movila în care să-l înfig...

— Un dram de răbdare!.. Lasă-mă să văd și eu modificările de azi și să ghicesc cam încotro bate vântul inspirației tale... Cauți un sfârșit zguduitor sau un cântec din bătrâni, vrei un document sau o baladă...

Doru înghiți un nod de intimă umilință. Antonina avea o atitudine și o claritate în ochi, care îl pogorîră în clasele primare... Doru se gândi: Stai frate, că e nevasta mea!.. Când am pornit s'o iubesc, era la o lecție care preamărea însușirile femeii și fericirea de-a întâlni și de-a iubi o femeie excepțională!.. Dacă e superioară mie, este tot pentru mine și pentru treburile mele!

— Mămico dragă, cetește-o, recetește-o, cârpește-o... și spune-mi, ce prohab să-i dau... Vreau să-mi acord un alibi...

N'am fost la examene, fiindcă mă prigonea această stafie literară... Vreau ca profesorii și colegii când mă vor ceti, în revista *Literatură și Artă Română*, să spună măcar atâta: Ar face bine să-și treacă întâi examenele și pe urmă să plictisească muzele române!..

IV

Intrarea Antoninei în familia Filipache-Calfaiani plutea mereu, ca o luntre neînțeleasă și suspectă, pe deasupra apelor sufletești ale membrilor familiei. Clarița o găsea pe Antonina prea serioasă, prea rece, prea profesorală, și-i era urît să vadă acest tip didactic, de care era sătulă, stabilit acum și în casa lor... D-na Calfaiani, sora d-nei Filipache, o găsea pe Antonina pe gustul ei, căci o vedea sprintenă și inteligentă, dar nu se mângâia că n'avusese nici o parte în tainele premergătoare și în pețitul acestei nepoțele. Nu admitea apoi — altfel decât restul familiei — această însurătoare la pragul tinereții, când viața ți se deschide largă, zburdanică, plină de cântece și de hore, ca o grădină de petrecere. De multe ori, îl căina pe Doru, și în gândul ei și cu glas tare: «Aoleo, Dorule maică, de abia te ridicași în lume și te și legași de piciorul patului, cu brâul nevestii... Unde ești tu Kir Calfaiani, care ai vânturat țările și muierile până ce te-ai astâmpărat și te-ai însurat!..»

Sofia Filipache, deși înțeleaptă, resignată, și, la suprafață, drăgăstoasă ca Antonina, în inima ei avea rezerve pe care nu putea să le biruiască. Se încredea în cuvintele și în judecata lui Naum, ascultase cu bucurie aprecierile și laudele Sandei Hagi-Oprea; totuși prima întâlnire cu Antonina nu-i încălzise inima. Pe neștiute, în taințele conștiinței, Sofia Filipache avea un nelămurit resentiment împotriva acestei streine, din lumea întreagă, care robise inima, tinerețea și viitorul feciorului ei, până la ușile bisericii și la lanțurile cununiei! O vedea pe Antonina isteată, pricepută într'ale gospodăriei, învățată la gătit ca o bucătăreasă cu diplomă, o vedea curată și rostind prin toată casa, dar nu putea încă s'o iubească!.. Nu-i plăcea când îl puneă pe Doru la atâtea ascultări: să se scoale la șapte dimineața, să se spele (dacă se poate peste tot) cu apă rece ca ghița, să nu bea vin, să nu fumeze... ba, mâine-poimâine, să doarmă și cu fereastra deschisă... Bune

or fi toate aceste reguli, dar nu se cuvine ca tocmai femeia să-l lege pe bărbat cu ele, și cu atâta neînduplecare și tiranie, cum face Antonina... Cine știe ce altă prăvilă tainică i-o mai fi pus în spinare bietului băiat, despre care el nu poate să vorbească, iar ea, mama lui, nu poate să-l întrebe!..

Naum și nevastă-sa Emilia făceau parte din categoria pozitivă. Găsiseră pe plac pe Antonina, din primul moment, și sporiseră în dragostea lor și în buna lor convingere despre această scumpă cumnătică. Celălalt frate, maiorul Daniil, și nevastă-sa Calipso fuseseră și ei la Iași, la cununie, dar rămăseseră, sufletește, mai departe, amabili și nedeterminați.

Cazanul curiozității, al ipotezelor și al avidității de informații fierbea însă la București, între familiile Calfaiani, Iliuță și Matache, fiindcă soții Hagi-Oprea erau prea bătrâni și pironiți în fotoliile lor, iar Sanda era cea mai devotată prietenă a Antoninei. Era o fericire că familia Iliuță locuia tocmai la Urlați, dar nenea Iliuță era acum la putere și, când el, când țața Varvara, veneau prin București și dădeau pe la neamurile din strada Semicerc.

Știind mai din vreme că soții Iliuță vor sosi amândoi în București, d-na Calfaiani se hotărî să facă o masă în familie, de bucurie că a sporit familia cu încă un suflet, Antonina lui Doru. D-na Calfaiani chemă și pe soții Matache și dădu foc mașinii de gătit, ca la Crăciun și ca la Paște. Dar în chiliile domniei sale nu era loc destul. Se înțelese cu Sofia Filipache să facă masa dincoace, la ea, în odaia din mijloc.

Luară loc la masă Iliuță, Matache, soțiile lor, Doru și Antonina, cele două matroane surori și Clarița. Lampa era atârnată deasupra mesei și era aprinsă, fiindcă afară era o zi posacă, cu nourii negri și cu burniță. Dela bucătărie răbufneau în odaie mirosuri plăcute și calde, înlocuind deocamdată căldura sobei, încă neintrată în slujbă. Încăperea era strâmtă, dar buna dispoziție a comensilor era imensă. Pare că tocmai această strâmtoare și această intimitate o căutau de multă vreme. D-na Calfaiani era o renumită bucătăreasă, eleva lui Calfaiani, răposatul ei soț, care însă nu mărturisese niciodată că fusese ucenic de bucătar în Ianina.

Antonina se oferise să servească, dar d-na Calfaiani îi declară cu emfază:

— Nu poate să slujească acela în cinstea cui e dată masa.

Și Antonina îmbrățișase pe d-na Calfaiani, întru satisfacția zgomotoasă a comesenilor. Clarița și spălătoreasa casei — chemată anume și prefăcută în jupâneasă, pentru ora aceea — ținură grija bucatelor și a farfuriilor.

Masa era simplistă, dar grasă, plină, patriarhală și stropită cu cel mai bun vin pe care-l găsisese nenea Iliuță în pivnițele unui prieten dela Valea Călugărească. Nimic altceva decât menu-ul bunicăi: o supă cu găluști, o găină rasol cu hrean sau cu mujdei, după alegere, a doua găină: mâncare cu caise, un mușchiu de porc, la tavă, împănat cu usturoi și plăcintă cu mere... Dar toate acestea trecuseră prin mână de meșter, prin vigilente măsuri de curăție și printr'un foc calculat matematic.

Interesul mâncării birui îndelung interesul de-a privi și de-a asculta pe Antonina. N'o vedeau întâia oară, dar de abia acum observau că are câțiva pistrui ovrești pe un obraz, că râde cu gura, dar ochii îi rămân aproape serioși, că are un glas cam bărbătesc, că are un sân atât de mic, încât o să fie peste puțină să alăpteze copilul, dacă o rămânea însărcinată și o putea să-l nască...

Iliuță prezida masa cu firescul său ceremonios, dar consolidat fericit de situația lui de secretar al primăriei din Urlați și membru al partidului conservator. Și, precum se știe, conservatorii luaseră puterea, sub conducerea venerabilului șef Gogu Cantacuzino, la 15 zile după bălălia din strada Enei, adică din ziua de 12 Aprilie 1899. Matache avusese norocul să rămână la abator! Il învățase Doru ce să facă. Ii ticluise adică o scrisoare către primarul Capitalei și-i dăduse curaj să ceară o audiență. Delavrancea — primarul Capitalei! — se înduioșase și se declarase ocrotitorul lui Matache. Nenea Matache uitase martiriul său politic din strada Enei. Numai când se privea în oglindă vedea că o mustață este mai mică decât cealaltă.

Varvara lui Iliuță și Catrina lui Matache stăteau încă politicoase și rezervate în unitatea veselă care începea să se închege. Nu le reținea nici răceala, nici mândria Antoninei, căci era comunicativă și apropiată... Le reținea — pe neștiute — depărtarea dintre școala lor primară, neterminată, și Facultatea de litere a Antoninei... Mă rog, verișoara lor era fată învățată. Se vedea după limba ei, ca din carte, și după atâtea lucruri știute, de care vorbea cu Iliuță și cu Matache. Dar — la ce să vorbim cu păcat? —

ruda lor cea nouă părea modestă, la locul ei și cu toate mințile acasă, măcar că era studentă la Facultate.

Intre ele, Varvara și Catrina făceau o pereche bogată în contraste. Varvara era rotundă, sănătoasă și pozitivistă. Catrina era scofâlcită, plină de beteșuguri și superstițioasă. Dar amândouă erau niște eroine ale maternității și ale sărăciei, cocoloșite și mistificate. Și una și alta aveau câte cinci-șase copii, numai că Varvara se ținuse bine, pe când Catrina rămăsese beteagă. Ambele familii, dar mai ales familia lui Matache, cășunau d-nei Calfaiani, de multe ori, supărări și cheltuieli.

Oricum, zilele nu seamănă între ele. După douăzeci de nezac și de post, mai vine una, de voie bună și de praznic. Drept vorbind, pentru familia lui Iliuță, azi era vreme bună și belșug și cât vor fi « ai noștri » la putere, viața la Urlați va avea multe înlesniri și mângâieri. Dar cine știe cum se învârtește roata politică și ce prefaceri neașteptate pot să vină!

Iliuță cunoaște aproape exact ce intrigi surde, ce zbuclim și ce lupte mascate se petrec azi în partidul conservator și chiar în sânul cabinetului ministerial. Dar, în viață, trebuie să ai totdeauna un dram de filozofie, și când dai de un vin bun să nu-l disprețuești. Iliuță bea în sănătatea însurățeilor și caută să uite de certurile cu Junimiștii și de îngrijitoarea lor neparticipare la guvern. Inșă își aduce aminte că are treabă la unul din ministere; și a cetit deunăzi, în ziarul partidului, că la acest minister a fost numit șef de cabinet tocmai un prieten al lui Doru...

— Spune-mi, Dorule, — întreabă Iliuță, — Bujoreanu, pe care l-au numit deunăzi șef de cabinet, nu este prietenul d-tale?.. Pare că așa știam...

Filipache, viu surprins, se uită la Antonina:

— Știi că are haz!.. Bravo, lăutarul nostru! Să știi că el trebuie să fie!.. Nene Iliuță, aflu vestea asta acum, dela d-ta, fiindcă, din păcate, nu m'am lecut: nu urmăresc ziarele... Mă voi interesa chiar astă seară și voi afla...

— Dar ce face prietenul celălalt, cel cu Iordanul, mutat la 28 Martie?..

— Badea Jiu?... Tare-mare!.. Este acum la Iași... S'a cam lepădat de socialism, odată cu boierii socialiști, și trăiește și el în Iași pe lângă *generoșii*, trecuți la liberali... A fost la

nunta noastră și a repetat botezul dela 28 Martie, dar cu șampanie...

— Ei, ne pare rău... N'am putut, cu nevoile noastre, să fim și noi la nunta voastră... Ne-a spus țața Sofia că a fost mare petrecere și mare belșug...

— Nene Iliuță, noi nici nu le-am dorit, nici nu le-am gonit. Naum și cu Gheneralul lui au voit să facă pe camarazi să petreacă și le trebuia un prilej... și l-au găsit cu nunta noastră...

— Lasă că a fost bine!.. Să trăiți, să înfloriți și să rodiți, că, fără roadă, via nu e vie și căsnicia nu e căsnicie!..

Iliuță deșartă paharul. Situația politică i se pare mai puțin întunecată... Dacă se face împăcarea cu Junimiștii sau chiar dacă vine un guvern pur junimist, cu Carp în frunte, cine o să vie la primăria din Urlați?... Acolo nu există deosebire între Albi; sunt toți conservatori!.. Prin urmare, el rămâne la primărie!.. Se întoarce iar către Doru:

— Bine ai făcut ce-ai făcut cu cumnatul Matache... Bravo primar! Bravo Delavrancea!..

Matache își vede tacticos de masă. De când este protejatul primarului conservator, a renunțat la orice fel de veleitate politică, fie ea chiar de palavre la un pahar cu vin, băut între neamuri. Deci... Iliuță nu mai are cu cine discuta. Partida de table politice, între țigare și cafea, e suprimată. Dar îi place verișoara Antonina. De unde știe ea cum se muncește via, cum trebuie să faci un grajd pentru vite și cum ții un registru de partizi?..

Antonina, din vorbă în vorbă și fără să caute cu dinadinsul, își amintește unele lucruri învățate, lângă maica Antonina, ca secretară de econoamă și ca scriitoare de registre... Cu toate acestea, peste nourii de afară, mai este încă un strat de nouri, apăsători pentru toată suflarea conservatoare din țară.

Iliuță își sprijinește fruntea în palmă și-și descarcă greul inimii într'un suspin, care pogoară pe barbeții lui, ca o plasă de umbră pe munții Hermonului.

— Merge greu de tot cu tratativele împrumutului, în Germania... Și ne-a pus în mare cumpănă telegrama regală, trimisă lui Dimitrie Sturdza, de ziua lui.

Dar cine din comeseni poate să întovărășească pe Iliuță, pe calea acestor probleme de Stat!.. Matache bea și tace. Doru

zâmbește fără să vorbească, cu gândul la capul lui Bujoreanu, printre solicitatorii din anticamera ministerială. Varvara și-a pus ochii pe bluza Antoninei, făcută din pânză de casă, și-i cere deslușiri. Clarița aleargă la o colegă. Catrina ascunde cu mâna ceașca din care a băut cafeaua și pe care acum a întors-o cu gura în jos, pe farfurioară.

Comesenii se ridică, încarcă cu mulțumiri și cu complimente pe d-na Calfaiani și se despart. Iliuță îl ia la o parte pe Doru și îl privește în ochi, lung și pregătitor.

— Vreau să-ți vorbesc ceva serios...

— Spune, nene Iliuță.

— Așa e că te gândești mereu la șeful nostru de cabinet?

— Adevărat că mă gândesc.

— Ascultă-mă, Dorule. Ești acum bărbat deplin. Te-ai însurat, vei avea mâine căsuța ta, vei începe să cunoști greutățile vieții.

— Nene Iliuță, am început să le cunosc de pe acum.

— Vezi bine, așa e viața... M'am gândit mereu la tine, zilele astea și m'am hotărât să-ți dau un sfat prietenesc și bătrânesc.

— Care, nene Iliuță?

— Aruncă nepăsarea ta de până acum și înscrie-te într'un partid politic!.. Privește la Delavrancea! Privește la Maiorescu!.. Stai și judecă pe prietenii tăi socialiști... Morțun, Radovici, Diamandy, Nădejde... au trecut toți la liberali... De ce?.. Le-a dat Dumnezeu, cum se zice, mintea moldoveanului, cea de pe urmă!.. Iși risipeau tinerețea, băteau apa în piuă, râdea lumea de ei... Dorule, deschide ochii și tu și înțelege oamenii cu care trăiești!.. Nu te socoti mai înțelept decât aceia pe care îi țineai, până ieri, mai înțelepți decât tine... Ia viața așa cum este ea... Ca mâine, vei avea un copil... Pe urmă, încă unul... Ce vei face tu cu cele câteva mii de lei ale tale și cu venitul zestrei Antoninei?.. De abia chiria casii și demâncarea!.. Nu e așa?..

— ... Da, nene Iliuță, nu zic altfel...

— Apoi vezi... Și unde mai pui că voi amândoi sunteți încă studenți... N'ați făcut rău că v'ați luat de vreme... Eu am tot vorbit cu Varvara, care se mira de graba voastră... Lasă pe copii că au făcut bine! Să n'apuce să-și risipească dragostea, pe la conacele de pe drum... Dar acum e vorba să întemeiați un trai chibzuit, la care să râvnească și altă lume... O să isprăviți

învățătura și o să puneți diploma în buzunar . . . Și pe urmă ? . . . Cine vă chiamă la catedră ? Cine vă trimite în streinătate, ca să vedeți și voi lumea și să vă lustruiți învățătura ? . . . Iți place prietenul d-tale Bujoreanu ? . . . Eu zic că a fost băiat cuminte ! . . . Și ce l-a costat ? . . . S'o fi dus la Delavrancea, la Arion . . . , mă rog, la vreunul dintre cărturarii conservatorilor și i-o fi spus : Știu să scriu ! . . . Nu poți să spui și tu, la fel ? Ba încă cu mai multă dreptate decât Bujoreanu ! . . .

Filipache începu să rădă . . . Nenea Iliuță face critică literară . . .

— Nu zic bine ? . . . Te las să chibzuești și să judeci singur . . . Și să nu crezi că te îndemn să te iei după Bujoreanu și să te înscrii la boieri . . . Pentru mine, ar fi mult mai bine să te înscrii la liberali . . . Și care ar fi momentul cel mai nimerit ? . . . Când să te înscrii, dacă nu acum când toată protipendada socialistă a trecut sub steagul liberal ? . . . Zău, Dorule ! . . . Ce bine ar fi să te văd într'o zi, dat și pe tine la gazetă, printre generoșii partidului liberal ! . . . Gândește-te, omule, că îmi iei o piatră de moară de pe suflet ! . . . Ce mi-ar mai păsa de zilele opoziției, când aș ști că văru-meu este inspector, deputat, mă rog ! consilierul și colaboratorul lui Haret ! . . . Am și eu copii de școală ; mă gândesc mereu : știu eu unde o să ajungă conservatorii mei, cu atâta vrajbă în familie ? Și pe urmă, cine și-a numărat zilele și știe ce-l așteaptă ? . . . Așa că sfatul meu și dorința mea asta este ! Hotărăște-te și leagă-te cu liberalii ! . . . După capul meu, au mai mult viitor decât boierii noștri . . .

— Nene Iliuță, ce răspuns să-ți dau ? . . . Să-ți răspund și eu ca orice prost, care e și însurat : lasă-mă să mă sfătuesc cu muierea . . .

— Bine . . . foarte bine . . . Antonina mi se pare o femeie cu cap !

V

Lui Doru Filipache,
Costache Boruzescu
îi trimite, de la mânăstire,
zmerite închinăciuni
și frățască hiritisire.

Frate Dorule, am primit cartea ta de poftire la nuntă . . . Nu m'ai uitat. Iți mulțumesc, măi frate ! N'am putut să viu . . . Cum era să viu ! . . . Numai de nuntă nu sunt acum. Nu simt nici o îmbunătățire. Poate eram mai zdravăn, când ați venit și m'ați văzut,

la sfârșitul lui Septemvrie. Dar nu mă plâng de nimic. În starea mea de azi, nu puteam să nimeresc mai bine ca la Mănăstirea Neamțu. Imi pare rău că n'am căutat-o mai de vreme...

Frate Dorule, fii sănătos! Ingăduiește-te și trăește bine cu tovarășa pe care ți-ai ales-o!.. Spune-i că-i păstrez, în inima mea, un gând cald și recunoscător că m'a dat în grija Maicii Antoninei, dela Vărăticu. Maica Antonina a venit de două ori pe la mine. Mi-a adus pere, mere, caș proaspăt, o pâine cât roata carului, alte lucruri de mâncare și două «gavanoase» cu dulceață de gutui, unul de gutue rasă și altul de beltea... Mi-a spus să mănânc multă dulceață de gutue că e bună la boala mea. M'a înduioșat... Am văzut-o pe mama, în costum de călugăriță...

Prietenul doftor a plecat și el. Nu era să se călugărească lângă mine. Dar mă împac bine și cu doftorul mănăstirii. Poate că îl știi și tu, ori îl știe soția ta. Nu e prost. Multă carte doftoricească nu știe, dar... e mai bine cu un deștept la pagubă, decât cu un prost la câștig.

Mi-a dat un sfat de unde am înțeles că are inimă și minte. Adică n'are nici o trufie și nici o zulie pe alți doftori mai învățați și mai destoinici decât el. Mi-a spus că la Mănăstirea Agapia trăește, retrasă și suferindă, o doftoriță care bate pe toți doftorii din țara românească. Astă doftoriță s'a lăsat de meșteșug, nu mai primește bolnavi, dar uneori, când e mare nevoie sau este rugată de cine știe cine, se ridică din pat (că e bolnavă și ea!) și face minuni! Te rog întreabă pe d-na Antonina dacă cunoaște pe această făcătoare de minuni dela Mănăstirea Agapia, sau dacă a auzit despre ea.

Știu și eu ce să mai fac?... Mă bate gândul să mă duc s'o văd. Ce-o să pierd? Esculapul meu îmi spune că colega lui dela Agapia, ca suflet și ca purtare cu lumea, este de o rară gingășie. Poate că primește să mă vază și să mă cerceteze. Dar iar cad pe brânci și mă întreb: Și dacă m'o cerceta, ce-o să-mi spună mai mult decât mi-au spus alții și scuipe eu, în fiecare zi?..

Păcat! ar fi trebuit să cunosc locurile astea măcar cu un an mai de vreme... Stau tot în chilia pe care o știți, în dosul magaziiilor mănăstirii... E un colțișor scobit, ca un fund de căldare. Nu se simte nici o adiere. Imi spunea doftorul deunăzi că numai la Davos, în Elveția, a mai văzut așa loc bun de iernat, pentru cei bolnavi de piept... Soare dulce, cer prielnic, mirosul

brazilor vecini și pacea asta mănăstirească, întreruptă, rar, de sus, de croncănitul corbilor călători...

Dar oamenii care trăesc aici în mănăstire!.. E adevărat, mai lipseam eu... Aci să vii sănătos și să stai un an întreg, pentru documente omenești...

M'am împrietenit la toartă cu părintele Chesărucă. Rămâne cel dintâi din colecție. N'am văzut un idealist mai mare, până acum!.. Eu credeam că pentru formarea unui idealist nu este mai bună școală decât a lui Platon și a lui Kant. M'am înșelat... Părintele Chesărucă ar putea să dea lecții și lui Platon și lui Kant... Călugărul ăsta (în felul lui un gospodar de mâna întâi) de două ori și-a împărțit, până acum, averea la «calici»... Da știi, tot!.. până la cămașă și la ciubote... Și cu o singură cămașă și cu dulama pe deasupra a plecat la Sfântul Munte... Dar nici acolo n'a găsit călugăria după calapodul lui și s'a înapoiat la M-rea Neamțu... Omul ăsta n'are griji, n'are temeri, n'are lupte cu sine, nu se sfiește să mănânce cu mine, să vegheze, lângă mine, să mă ajute la neputințele mele de ofticos... Știe ce e moartea, știe la cine se duce, știe pentruce a intrat în mănăstire!..

N'am vreme și n'am inimă să mă împrietenesc și cu Moralescu. Țsta e, poate, și mai tare decât Chesărucă... E urmașul lui Origen... Singur pe sine s'a făcut famen, pentru împărăția cerurilor... Imi pare rău că trebuie să-l las mai de o parte.

Și trebuie să las de o parte și pe Vlădica Narcis, starețul mănăstirii!.. Unde pot să mă duc eu la stăreție și să stau de vorbă cu sfătosul bătrân atâta cât aș fi făcut-o, dacă eram teafăr!.. Rar om mai e vlădica ăsta! Istoric, poet, și un credincios fanatic... Imi spun toți, pe aci, că molitfele lui gonesc dracii și dau tămăduire!..

Am intrat într'o lume de care n'aveam nici o idee... Dar, păcat! e prea târziu... M'am înfierbântat cu scrisul acestei epistole... Pare-că mi-am ieșit — vai, câteva clipe! — din urciorul meu hodorogit și am fost altul... Dar, iată... iată dezamăgirea și realitatea!..

Dorule... aruncă în foc petecile astea, dar păstrează, în inima ta, prietenia și amintirea lui Constantin Boruzescu!

(urmează)

GALA GALACTION

REABILITAREA SPIRITUALITĂȚII

1. Spiritualitatea în diferitele ei înțelesuri. Motivarea ei. — 2. Spiritualitatea pusă în afară de știință și considerată ca un produs arbitrar și irațional. Nihilismul spiritual din secolul al 19-lea. — 3. Noua direcție din cercetările științifice în secolul nostru. Spiritualizarea materiei. Corelația dintre subiect și obiect. — 4. Problema timpului și importanța ei pentru problema spiritualității. Bergson. Teoria relativității lui Einstein. Anticipările biologiei pentru înțelegerea și soluționarea problemei spiritualității. Unitatea organică între spirit și materie. — 5. Știința spiritualității. Invenția și tradiția. Propaganda culturală. Criteriul vieții spirituale normale. Formula naționalismului. Naționalismul fundat logic.

1. De spiritualitate s'a vorbit în toate timpurile, deși nu în același înțeles. A fost un timp când prin spiritualitate se înțelegea finalitatea religioasă a sufletului omenesc; adică, credințele și practicile rituale care legau pe om cu dumnezeirea. După aceea, înțelesul spiritualității s'a lărgit, până ce s'a cuprins în el și o bună parte din activitatea sufletească a omului luat individual. Din această activitate, imaginația și judecata creatoare și, mai presus de ele, voința, au fost socotite ca fiind cele mai indicate izvoare ale spiritualității. Alături de spiritul divin, și-au făcut, astfel, loc treptat, între izvoarele spiritualității, aci spiritul inventiv al artistului, aci intuiția moralistului, aci exemplul de eroism al omului de caracter. Cu această lărgire de înțeles, spiritualitatea pierde însă caracterul de a fi obligatorie întregului grup social, cum era până aci la spiritualitatea religioasă. Spiritualitatea extinsă la funcțiunile sufletești individuale este fără ritual. Ea este o producție determinată de aptitudinile sau geniul individual.

Suprafața de teritoriu pe care ea se întinde este indiferentă. Un număr oarecare de indivizi, indiferent de constituiesc o majoritate sau nu, pot fi calificați ca promotorii unei spiritualități. În sfârșit, dela jumătatea secolului trecut, înțelesul spiritualității s'a confundat cu aceea ce sociologii numesc cultura originală a unui popor.

Cu toată lărgirea de înțeles, spiritualitatea a păstrat în structura sa fundamentală aceeași motivare. În câteșitrele cazurile, arătate mai sus, ea este motivată de aspirația omului spre o lume mai reală și mai de valoare decât aceea trăită în mod obișnuit. Spiritualitatea răspunde cerinței de perfecțiune și de nemurire. În ea stă mângâierea și în același timp mândria omului.

În cursul secolului al 19-lea, deodată cu trecerea spiritualității asupra geniului individual, se ivi și posibilitatea unei abateri dela motivarea de până aci. Cei mai mulți gânditori europeni continuară, în adevăr, să vadă în spiritualitate o lume perfectă și nemuritoare, opusă lumii mânate de interesele egoiste și vremelnice ale indivizilor, dar alături de aceștia, alții câțiva, mai puțini dar cu mult răsunset, făcură să prindă rădăcini și părerea că spiritualitatea fiecărui individ este reflexul organizării economice în care el trăește, fără să aibă altă însemnătate decât însemnătatea pe care o are simptomul de prosperitate sau de sărăcie. Pentru școala socialistă a lui Karl Marx, motivarea de până aci a spiritualității cade. Structura tehnicei economice fixează structura spiritualității; spiritul nu perfecționează, ci prelungeste în mod servil viața materială. Această părere, cunoscută sub numele de interpretarea materialistă a istoriei, aruncă un mare semn de întrebare asupra întregii probleme a spiritualității; un semn de întrebare care și astăzi este de cea mai vie actualitate. Căci dacă pentru cei mulți spiritualitatea este o dogmă necontestată, pentru publicul gânditor totuși discuția asupra ei este departe de a fi închisă. Probabil chiar că adevărata discuție asupra ei începe abia acum în secolul nostru. Și aceasta, nu fiindcă spiritualitatea este pomenită astăzi mai des decât înainte vreme, mai ales în urma marelui război mondial, ci fiindcă acum de abia argumentarea științifică începe să contribuie la definirea ei. Până acum spiritualitatea era un postulat al inimii. Rațiunea o combătea sau o justifica prin metode, altele decât cele utilizate în știință. Ea se bucura de

mijloace excepționale de dovedire și tocmai din această cauză dovada ei era mai totdeauna pusă la îndoială. Spiritualitatea ajunsese pentru mulți o valoare de aparență majestoasă, în fond cu totul convențională. Atitudinea față de ea era, în multe cazuri, ipocrită.

Secolul nostru nu mai continuă această atitudine. Pentru el, negarea spiritualității, adusă de școala materialismului istoric, a fost ca o trezire. După toate semnele, el pare să fie secolul în care problema spiritualității va fi limpezită și soluționată.

În paginile care urmează vom încerca să întemeiem această afirmare; pe cât se va putea pe înțelesul tuturor.

2. Am zis mai sus că înțelesul spiritualității a variat în decursul timpului, lărgindu-și sfera dela finalitatea religioasă la activitatea geniului individual și până la întreaga activitate culturală a popoarelor. Cu toată variația de înțeles însă, o definiție precisă a spiritualității n'a fost dată, fiindcă planul pe care se desfășurau actele ei era dincolo de planul științei și al rațiunii. În spiritualitate se cuprindea aceea ce depășea determinismul metodelor științifice. Definiția ei nu putea fi decât cel mult o descriere rezumativă a actelor și obiectelor, căroră conștiința timpului le acorda o valoare spirituală și care, dela secol la secol, se multiplicau și diversificau, fără să formeze o unitate. Experiența din care ieșeau valorile spirituale era considerată ca o experiență cu totul deosebită de experiența pe care omul de știință o punea la baza inducțiilor sale și în genere la baza argumentărilor raționale. Experiența spiritualității era fără continuitate și fără uniformitate. Asupra ei normele obișnuite ale logicii nu aveau aplicare; era experiența iraționalului și arbitrarului, adică experiența ce nu poate fi măsurată și explicată în mod rațional. În asemenea condiții, pentru spiritualitate, drumul științei era închis. Asupra ei se puteau face cel mult speculații teologice și metafizice; nici odată știință adevărată.

Mostre de asemenea speculații, este de prisos să dăm. Fiecare le cunoaște din predicile morale religioase pe care a avut de atâtea ori ocazia să le asculte; din declamațiile pe care, în zile de paradă, le rostesc oamenii politici; în sfârșit, din ceea ce publică, prin romane și eseuri sociologice, scriitorii de mâna a doua.

În anii din urmă, asemenea speculații au căpătat o prospețime de expresie cum de mult nu s'a mai văzut în publicistica europeană, prin scrierile lui H. von Keyserling, filosoful din Darmstadt, care a călătorit aproape în toată lumea cultă, încercând peste tot să pătrundă cu analiza în spiritualitatea diferitelor popoare, și prin acelea ale filosofului rus N. Berdjajev. În toate aceste speculațiuni, spiritualitatea apare ca o lume ideală, în care totul se creează liber și din nimic. Deasupra timpului și spațiului, deasupra determinismului cauzal al naturii, sunt energii imponderabile și incomensurabile pentru rațiune, care își iau liber sborul, provocând în omenire îndemn pentru muncă desinteresată și pentru sacrificiu, aducând la realizare operele neperitoare ale culturii. În ce privește și cum se distribuie această spiritualitate pe suprafața pământului nu se poate ști. Nu se poate ști nici felul de spiritualitate de care fiecare popor are parte. Unul este religios; altul este artist; altul este politic. Spiritualitatea nu se comandă și nici nu se zădărnicește. Ea vine după legea sa immanentă, în ciuda și chiar în lipsa condițiilor materiale. Când se manifestă prin creațiuni de natură religioasă, ea este un har dumnezeesc; când se manifestă prin opere de cultură, ea este datorită originalității spontane a individului sau a poporului; totdeauna manifestările ei vin dintr'un adânc nepătruns și necontrolabil. Rațiunea o constată, dar nu o explică. Oamenii care aparțin la spiritualități deosebite nu se înțeleg. Unii văd și aud ceea ce nu văd și nu aud alții, deși atât unii cât și alții pot avea ochii și urechile constituite la fel. Nu văd și nu aud la fel, fiindcă înțelesul celor văzute și auzite nu este pentru ei la fel. Înțelesul stă deasupra datelor venite prin simțuri. La originea spiritualității stă înțelesul sau simbolul.

Un european, fiindcă este pătruns de înțelesul spiritualității creștine, face semnul crucii și cu aceasta el a făcut un act spiritual. Un sălbatic din centrul Africii vede semnul și îl repetă, dar el nu face prin aceasta un act spiritual, ci un act biologic. El n'are înțelesul creștin. Un artist, din sânul unui popor cu anumite tradiții, preferă o formă, alt artist, din sânul unui alt popor, cu alte tradiții, preferă altă formă; fiecare vede forma cu aceeași ochi fizici, dar nu cu aceeași înțelegere spirituală.

Dar din momentul ce spiritualitatea presupune un înțeles, care înțeles se întinde la mai mulți indivizi și poate continua în mai multe generații prin tradiție, de ce să fie ea cu desăvârșire refractară științei? Fără îndoială, ea poate fi refractară unor anumite științe speciale, care își îngrădesc cercetările în anumite metode, cum bunăoară este biologia, care, cum am văzut, nu se ocupă de înțelesul simbolic al actului de a face semnul crucii, ci de mișcările mecanice executate de braț; însă refractară oricărei științe de ce să fie spiritualitatea? Metodele științifice nu exclud, prin definiția lor, cercetarea înțelesului spiritual. O știință a spiritualității este chiar, în ordinea logicei, o completare cerută de știința culturii. Oare și cultura ca fapt istoric să fie exclusă dintre obiectele științei? Spiritualitatea este o funcțiune preliminară culturii. Ea este fermentul care pune în mișcare producția culturală. La început ea este spiritus rector, apoi vin exteriorizările pe care istoria le înregistrează ca opere de cultură. Dacă aceste opere sunt descrise și explicate, de ce să nu fie descrisă și explicată funcțiunea care le stă la obârșie.

Secolul al 19-lea a ezitat să recunoască o știință a spiritualității. Din această cauză el a compromis și știința propriu zisă a culturii. În tot cursul lui a dominat un relativism pustiitor în definiția operelor de cultură. Dela relativism la nihilism linia fiind dreaptă, ea n'a întârziat să fie trasă. Karl Marx vorbește de interpretarea materialistă a acestor valori spirituale, după ce Feurbach le tăgăduise orice importanță. Max Stirner le reduce la subiectivități individuale și, în sfârșit, Fr. Nietzsche propune devalorizarea lor totală, *die Umwertung aller Werte*.

Cu acest trist sfârșit se încheie istoria speculațiilor teologice și metafizice asupra spiritualității în a doua jumătate a secolului al 19-lea. Născută din o nevoie adânc simțită de sufletul omenesc, spiritualitatea se fărâmițează și plutește în vag. Ea nu mai este în stare să impună un criteriu în alegerea operelor în care este să se exemplifice. Ierarhia organică a valorilor spirituale este înlocuită cu filosofia superficială a individualismului. Din năzuința spre perfecțiune și nemurire se naște idealul burgheziei, adică organizarea egoismelor individuale. *Parturiunt montes...*

3. Făptuitorii marelui război mondial din 1914—1918 găsesc în atmosfera culturală a Europei, pentru înțelegerea spiritualității, următoarea teorie. Există o singură realitate permanentă și constantă, aceea a lumii materiale. În mijlocul acestei lumi materiale spiritul omenesc se sbate să trăiască și să cunoască. Trăiește, cât timp materia înconjurătoare îi permite adaptarea. Cunoaște, din cât poate să-și oglindească mai credincios ceea ce se petrece în jurul său. Spiritul nu adaogă nici nu schimbă ceva din fondul lumii materiale. Creațiunile lui înlesnesc omului o viață mai nobilă și o cunoștință mai exactă, prin aceea că schimbă sufletul omenesc, făcându-l mai bun și mai primitiv de cunoștință; asupra lumii materiale însă ele nu au nici o putere. Spiritualitatea este un narcotic contra mizeriei, o sublimare a josniciei; un corectiv pentru om; ea este însă indiferentă pentru lumea materială. O faptă rea și banală se realizează prin aceleași legi mecanice ca și o faptă bună și eroică; o operă de artă, ca și un obiect de întrebuințare casnică, utilizează aceeași materie; creațiunile originale ca și imitațiile sunt condiționate de aceleași legi biologice; spiritualitatea își are o lume a sa aparte, pe care omenirea s'a deprins s'o respecte din tradiție, dar care asupra realității materiale nu poate influența cu nimic. Lumea materială formează un tot unitar, în care nimic nu se petrece la întâmplare. Fiecare particulă a ei este strict determinată de restul totalității. Un determinism riguros o guvernează în întregul ei cuprins. Lumea spirituală, dimpotrivă, este o scenă lăsată liberă pentru toate improvizările. Ea este o lume de vis și de speranțe; un joc de hazard. De ce munții Apenini au înălțimea și forma pe care o au, la această întrebare poate răspunde orice geograf; dar de ce în Italia s'au putut produce operele unui Raphael, la această întrebare nu poate răspunde nici un estetician; căci viața spirituală nu este legată de condiții constante și permanente, ea apare și dispare ca o năclucire, liberă de orice determinism.

Făptuitorii marelui război mondial au avut și ocazia să constate cât de răspândită era această teorie în populația europeană. Războiul s'a petrecut cu toată cruzimea, sub ochii reprezentanților spiritualității creștine, fără ca vreunul dintre aceștia să ia în serios misiunea sa de apostol al păcii; ba dimpotrivă, cei mai mulți au ațâțat pe beligeranți, asigurând pe fiecare că Dumnezeu este

de partea sa. Războiul și-a urmat strategia lui mecanică, distrugând tot ce i-a ieșit în cale, fără să țină seama de operele spirituale ale artei, ale educației și carității; peste tot, grija de a satisface cerințele lumii materiale, nici unde grija pentru cerințele lumii spirituale. Înfăptuitorii războiului au avut proba decisivă a nihilismului spiritual european.

Secolul nostru s'a găsit astfel, la începutul vieții sale spirituale, cu o moștenire dezastroasă. Secolul precedent lui, secolul aburului și al electricității, captivat de perspectiva seducătoare pe care o deschidea cunoștința lumii materiale, compromisese înțelegerea lumii spirituale. Ce rămânea pentru el de făcut? Continuarea nihilismului spiritual sau reacțiunea contra acestui nihilism, în scopul de a ajunge, deodată cu o înțelegere mai limpede și la o înfăptuire rațională a spiritualității?

Toate semnele sunt în favoarea acestei de a doua eventualități. Secolul nostru pare a fi secolul în care se va întrona, în logica și fapta omenească, cunoștința și raționala realizare a spiritualității.

Primul semn că așa va fi, îl avem în direcția nouă pe care o iau cercetările științifice în secolul nostru. Atotputernicul dogmatism al materiei este pe cale să fie înlăturat. Materia se spiritualează, cu cât cercetarea științifică se adâncește mai mult asupra ei. Ultimele ei elemente aproape că nu se mai deosebesc, pentru omul de știință pozitivă, de ultimele acte ale spiritului. Lanțul inexorabil al determinismului mecanic este înlocuit cu un probabilism, dedus din simpla medie statistică a cazurilor, așa cum mai înainte se proceda și la cunoștința manifestărilor spiritului. Înainte de secolul nostru, ar fi fost cu totul extraordinar ca un om de știință exactă să recurgă pentru explicarea fenomenelor materiale la concepte spirituale; astăzi, o asemenea procedare nu mai apare de loc extraordinară. Biologii discută finalitatea organică și chiar entelechia aristotelică fără a mai ridica din umeri. Prăpastia dintre spirit și materie, de care atâția s'au speriat altădată, astăzi s'a dovedit fără realitate.

Direcția nouă în cercetările științifice nu ar fi fost în deajuns. Spiritualizarea materiei a fost susținută de unii filosofi, încă înainte cu mult de secolul nostru, fără ca ea să atragă câtuși de puțin reabilitarea spiritualității la rangul de realitate. Cu direcția nouă s'a mai produs încă și o schimbare în determinarea obiectelor

supuse cercetării științifice. Și aceasta este de o deosebită importanță. Asupra ei ne propunem să insistăm ceva mai mult.

Până în secolul nostru, idealul pe care l-a urmărit omul de știință în cercetările sale asupra lumii materiale, a fost ca el să-și înlocuiască această lume cu un sistem de abstracțiuni, din care era exclusă orice urmă de subiectivitate. Obiectul, adică lumea externă materială, trebuia să formeze un tot de sine stătător, curățit de orice amestec din partea subiectului cunoscător. Imaginea științifică a lumii materiale era, prin urmare, cu atât mai perfectă, cu cât era mai despărțită de spiritul omenesc. Spiritul cu legile lui stătea de o parte, obiectul de altă parte. Rolul spiritului era să procure instrumentele sau operațiile de cunoaștere, dar odată cunoașterea obținută, de datorია omului de știință era să înlătore orice urmă de instrument sau operație și să prezinte cunoștința în stare pură. Așa cum și un zidar, care se ajută de schelă pentru a ridica un zid, dar zidul odată ridicat, el aruncă apoi schela ca fără folos.

Această separație dintre obiect și subiect a constituit aproape un postulat al științei în genere, până aproape de zilele noastre. Nimeni, mai înainte, nu-și puna întrebarea: cum este cu putință să existe, în mijlocul naturii materiale, un spirit care să urmărească o cunoștință și care, după ce cunoștința a fost obținută, să se evaporeze fără urmă? Cum de este capabil spiritul omenesc să primească impresii dela o lume materială și chiar să elaboreze aceste impresii, fără ca el să influențeze cu nimic lumea materială? Ce relație poate să fie între obiect și subiect, când subiectul este pur pasiv, iar obiectul numai activ? Aceste întrebări, la care nu se gândea nimeni să răspundă, fiindcă nimeni nu și le puna măcar, deveniră de actualitate din momentul ce un om de știință, W. Heisenberg, le găsi puse și cu răspunsul gata, în însăși tehnica sa de lucru. În adevăr, Heisenberg, încercând să măsoare în lumea microfizică viteza unui electron, a trebuit să constate faptul că o asemenea măsurătoare nu se poate face în mod absolut exact, fiindcă există la aceasta o piedică naturală. Pentru a măsura viteza electronului trebuie să poți vedea electronul și, pentru a-l vedea, trebuie să proiectezi asupra lui raze de lumină. Dar razele de lumină sunt o cauză de perturbare în viteza electronului. Cu cât vrei să fixezi viteza mai precis,

cu atât lumina trebuind să fie mai puternică, perturbarea este mai mare. Relațiunea dintre electron și ochiul observatorului rămâne, prin urmare, veșnic nesigură. Aceasta este aceea ce se numește în știință: Heisenbergische Unsicherheitsrelation (relațiunea nesigură a lui Heisenberg¹).

Odată ce această relațiune a lui Heisenberg este pusă în evidență, aplicarea ei se poate extinde dela cazul special al cunoștinței electronului din lumea microfizică la toate cazurile în care se găsesc în relațiune subiectul și obiectul. Postulatul vechi, că în actul de cunoaștere spiritul omenesc are numai rolul de oglindă pasivă, se dovedește greșit; în locul lui câștigă teren postulatul corelației dintre obiect și subiect, pe baza căruia se ajunge la teoria unității lumii materiale cu lumea spirituală. În lumina acestei noi teorii, cunoștința științifică, precum și viața în genere, este produsul colaborației dintre spirit și materie.

Aceste semne destul de caracteristice ne vin, din câmpul oamenilor de știință pură, în favoarea reabilitării spiritualității. Ele nu sunt de neglijat. Dar alături de ele, și poate mai importante, sunt altele care ne vin din câmpul gânditorilor filosofi. Cu analiza acestor semne intrăm în miezul studiului nostru.

4. Încă dela sfârșitul secolului trecut, dar mai ales cu începutul secolului nostru, printre filosofi își fac din ce în ce mai mult loc discuții variate asupra problemei timpului. Problema timpului este aceea care interesează în gradul cel mai înalt înțelegerea spiritualității. Rezolvarea problemei timpului implică, după unii chiar, în bună parte rezolvarea problemei spiritualității.

Timpul a înlesnit, în adevăr, multor filosofi legătura dintre lumea materială și lumea spirituală. Așa, în prima linie, lui Im. Kant, care a utilizat schematismul timpului ca mijloc de subsumare a experienței sensibile sub categoriile apriorice ale inteligenței. Apoi, într'un rol similar, găsim timpul la Arthur Schopenhauer. După Schopenhauer timpul este forma de realizare a voinței, și prin voință a vieții în întreaga natură. Ceva analog cu teoria lui Schopenhauer susține și genialul compozitor muzical

¹) W. Heisenberg, *Die physikalischen Prinzipien der Quantentheorie*. Leipzig, 1930, pag. 2.

Richard Wagner. Dar, așa cum era pusă de acești filosofi, problema timpului nu ieșea din metafizică. Cu filosoful francez H. Bergson, ea intră pe terenul filosofiei științifice și încă într'un chip impunător. Bergson a fost cel dintâi care a deschis discuția asupra naturii timpului, deosebind durata, ca fapt psihologic, de dimensiunea temporală măsurată prin analogie după dimensiunile spațiului. Tot Bergson a sugerat filosofilor pragmatisti, începând cu William James, diferite teorii asupra experienței creatoare și asupra libertății, teorii care se continuă, cu numeroase variante, de o mulțime de școli filosofice contemporane. În sfârșit, lui Bergson îi datorăm interesul pe care l-a deșteptat problema timpului în lumea biologilor și a psihologilor specialiști.

Discuția provocată de Bergson s'a bucurat apoi de un moment favorabil prin întâlnirea ei cu discuția provocată de teoria relativității lui Einstein. A fost poate o coincidență. Mai probabil a fost o convergență, care a trebuit să se întâmple. În tot cazul, problema timpului, pusă la ordinea zilei de filosofia lui Bergson, a găsit în teoria relativității lui Einstein un început de soluționare.

Am zis că între filosofia lui Bergson și teoria relativității a fost mai probabil o convergență. Iată pentru care motive. În epoca noastră, pe când se discutau natura timpului, pusă în discuție de Bergson, și teoria relativismului universal al lui Einstein, în domeniul unei alte științe, și anume în biologie, câțiva cercetători anticipau deja generalizările filosofice la care duc atât filosofia lui Bergson cât și teoria relativității. Se stabilise oarecum în atmosfera epocii noastre o afinitate între discuțiile pornite. În adevăr, care este în fond marea noutate pe care se clădește filosofia lui Bergson? Este recunoașterea naturii psihologice a timpului, ca durată, o natură cu totul deosebită de ceea ce știința de până aci înțelegea prin timp. Bergson susține că durata nu se măsoară și nu se poate pune în formule matematice, ci ea se trăiește și se cunoaște prin intuiție. Timpul pe care îl măsurăm și îl punem în formule matematice este o abstracție construită prin analogie după omogenitatea spațiului. Ce aduce, alături de Bergson, ca noutate Einstein? Aduce faptul că spațiul și timpul, de care trebuie să se servească omul de știință, pentru a avea o explicare a legilor astronomice, nu pot rămâne în construcțiunile abstracte și absolute date de Newton și după el de mecanica

clasică, ci trebuiesc unificate și puse în relațiune cu totalitatea materială pe care este să o explicăm. Totalitatea materială — sistemul solar, sau orice sistem din univers — are înlăuntrul său, ca o proprietate inerentă a sa, dimensiunile spațiu-timp, care nu fac decât exprimă relațiunea părților sale; nu este suspendată în aceste dimensiuni, ca într'un cadru fix, extern ei, așa cum credea vechea mecanică clasică. Generalizarea filosofică ce se deduce, atât din filosofia lui Bergson, cât și din teoria lui Einstein, în ceea ce privește problema timpului, este prin urmare interiorizarea acestuia și punerea lui în dependența de structură a unității în care el se petrece. La Bergson timpul se petrece în interiorul unei unități sufletești, la Einstein în interiorul unui sistem material în genere; la amândoi el nu este un cadru imobil și absolut, ci o funcțiune a unei totalități concrete.

Această generalizare însă, o găsim, sub o altă formă, și la biologi, în special la Felix Le Dantec și la v. Uexkuell. Acesta din urmă mai ales a insistat în toate publicațiile sale asupra erorii obișnuite care se face considerându-se organismele viețuitoare ca având același mediu extern, fix și identic pentru toate. Fiecare organism viețuitor, zice v. Uexkuell, trăiește în mediul său particular, cu care formează o unitate organică. Mediul particular al fiecărui organism este constituit din ceea ce interesează organismul. Cerul cu bolta lui înstelată există pentru animalele care au un interes vital să-l perceapă, iar pentru celelalte nu. Real pentru fiecare este numai ceea ce este perceput de fiecare. Mediul și organismul formează o unitate organică, din care se explică viața și toate funcțiunile ei. Așa că relativismul, în special relativismul timpului, în care trăiește fiecare organism viețuitor, este pentru biologi aproape un postulat. Bergson și Einstein sunt pe deplin confirmați, în ceea ce privește concluziunile lor filosofice, de biologi. Timpul nu este o realitate absolută, în care se încadrează obiectele și faptele naturii, ci este o funcțiune a unității în care el se petrece. Fiecare unitate își are, înlăuntrul structurii sale, spațialitatea și cronologia sa particulară.

Această convergență între punctul de vedere psihologic, cosmic și biologic este de cea mai mare importanță. Ea dovedește că o bună soluționare a problemei timpului nu mai este departe. Ea plutește oarecum în atmosfera secolului nostru.

Soluționarea problemei timpului este, în bună parte, începutul soluționării problemei spiritualității. Căci între timp și spiritualitate totdeauna s'a presupus o intimitate strânsă. Filosofi de frunte au făcut din ea fundamentul speculațiilor lor. Chiar cercetători de specialitate științifică au considerat-o ca un fapt necontestat. Așa, în primele începuturi ale psihologiei experimentale, măsurătoarea duratei faptelor sufletești a fost însoțită de cel mai mare interes. În ea se punea toată nădejdea aplicațiilor matematice în noua știință a psihologiei. Științele istorice și sociale, de asemenea, în care fondul obiectiv este constituit din manifestări spirituale, nu pot face un pas fără date cronologice. Orice fapt istoric sau social este legat de o geneză și de o evoluție. Orice explicație a lor este o interpretare susținută pe timp. « Ieri, azi și mâine » joacă în ele un rol capital. Ce a fost, ce este și ce va fi: în aceasta se rezumă întreaga causalitate istorică și socială.

Dacă spiritualitatea este așa de strâns legată de timp, atunci noua direcție în care se caută înțelegerea timpului de către secolul nostru nu pot rămâne fără urmări pentru ea. Din momentul ce, pe de o parte, elementele materiale, cercetate mai deaproape în domeniul microfizicii, se spiritualizează; iar, pe de altă parte, timpul își pierde caracterul abstract de dimensiune extra-materială și reîntră în unitatea organică în care se petrece, din momentul acesta dualismul dintre spirit și materie, admis de Descartes și după el intrat în gândirea populară a Europei, nu se mai poate susține. Schimbarea din înțelegerea timpului aduce o schimbare în înțelegerea spiritualității. Pentru o spiritualitate despărțită de materie, concepția timpului ca o dimensiune absolută și extra-materială era binevenită. Noua concepție relativistă a timpului, după care spațiul și timpul merg împreună, este dimpotrivă incomodă. Această nouă concepție impune o unitate organică superioară, formată din spirit și materie. Relativismul împinge la monism.

De aceea, în acord cu noua direcție din filosofia științifică a secolului nostru, definiția spiritualității se formulează pentru noi în modul următor.

Spiritualitatea este activitatea sufletească a omului, îndreptată spre realizarea operelor culturale și care formează o parte

constitutivă din existența omenească, și cu aceasta din existența cea mare pe care o numim lume sau univers. Ceea ce se petrece spiritual, în timp, și ceea ce se petrece material, în spațiu, formează o singură unitate organică. Este cu atât mai cuprinzătoare această unitate, cu cât activitatea spirituală este mai fecundă. La un om cu spirit sărac, corespunde o lume fără varietate și fără adâncime. La un om cu spirit bogat, corespunde o lume bogată și adâncă. Căci în afară există numai ceea ce se realizează, în timp, ca spirit. Spiritualitatea intră în planul de evoluție al naturii întregi. În manifestările ei nu este nimic irațional și arbitrar. Dimpotrivă, ea aduce, pe latura timpului, o contribuție prevăzută de armonia existenței totale.

5. Integrarea spiritualității în aceeași unitate cu lumea materială, înlesnește, pe de o parte, cercetărilor științifice întreprinse asupra materiei, o libertate mai mare, iar pe de altă parte, înlesnește spiritualității posibilitatea de a fi studiată după metode strict științifice. Dispare pe viitor prejudecata, acreditată de filosofia materialistă, că materia este singura realitate și că legile ei mecanice sunt singura bază pentru explicarea cauzală a universului. Materia este, nici mai reală, nici mai puțin reală de cum este spiritul; ea este o realitate redusă la câteva date sensoriale, pe când spiritul este o realitate înzestrată bogat cu toate datele sensoriale; în fond, materia și spiritul se îmbină în aceeași realitate, formând două aspecte ale experienței.

Am făcut mai sus aluzie la rezultatele cercetărilor de microfizică din care se constată un început de spiritualizare a materiei. Să ne fie permis a insista din nou. Acest început de spiritualizare ar fi fost înăbușit, ca un scandal, dacă în lumea oamenilor de știință ar mai fi continuat să stăpânească vechiul materialism. Dar se vede că această spiritualizare nu mai scandalizează astăzi pe nimeni. În scrierile cele mai serios controlate, chiar în acelea care își iau sarcina de a desfășura programul unei colaborări vaste între diferiți specialiști, tendința spre spiritualizarea materiei se răsfășă larg la lumina zilei. Astfel, în colecția de lucrări pe terenul biologiei și al filosofiei științelor naturale, care s'a anunțat de curând sub titlul *Bios*, de importanta editură Ambrosius Barth din Leipzig, în volumul inaugural, *Ideen und Ideale der biologischen*

Erkenntnis, scris de A. Meyer, în 1934, întâlnim aproape pe fiecare pagină confirmarea acestei tendințe. Cităm, cu dinadinsul, următoarele rânduri, fiindcă în ele autorul se sprijină pe autorități științifice nediscutate: « În ceea ce privește cunoștința realității în general, se poate spune că întreaga realitate se împarte într'un șir de domenii sau trepte, care sunt cu atât mai abstracte și mai depărtate de realitate, cu cât sunt mai apropiate de materia fizică, și sunt cu atât mai concrete și mai reale, cu cât sunt mai apropiate de viața psiho-socială. Realitatea organică, care stă pe primul plan al interesului nostru științific, ține tocmai mijlocia între acești doi poli ai realității. Ilustrul filosof naturalist Bernhard Bavink a dat, în scrierea sa de curând apărută, *Die Naturwissenschaft auf dem Wege zur Religion* (Frankfurt a. M. 1933), ca rezultat al dezvoltării cunoștințelor de fizică dela jumătatea secolului trecut înapoi, faptul că realitatea fizică, la început socotită pur materială, a devenit în cursul cercetării ei din ce în ce mai psihică și mai spirituală. Ceea ce a început ca materialism este astăzi pe cale să sfârșească în idealism sau spiritualism. Aceasta este o afirmație justă și se confirmă și prin cercetările noastre. De altfel, această afirmație a făcut-o, la sfârșitul secolului trecut, și Wilhelm Ostwald în celebra sa cuvântare asupra « înfrângerii materialismului științific » (pag. 114). Apoi, în altă ordine de idei, același autor confirmă intimitatea dintre timp și spiritualitate în următoarele rânduri: « În locul paralelismului spațiu și timp, susținut de fizica veche, fizica modernă, bazată pe quante, pune spiritualismul pur al timpului. Timpul și spiritul formează însă împreună și nedespărțit o singură realitate. Existența și timpul sunt una și aceeași » (pag. 152).

După cum cercetările științifice asupra materiei au dobândit libertatea de a ieși de sub jugul dogmatismului materialist, tot astfel trebuie așteptată, dela noua direcție, și un avantaj pentru înțelegerea spiritualității. Nihilismul secolului al 19-lea nu mai poate fi luat în serios. Teoriile care au atribuit geniului toată producția spirituală a omenirii au putut fi tolerate ca un protest contra celor care înjoseau rolul omenesc în mijlocul naturii, dar nu luate drept cuvinte de evanghelie. Este ridicol să recurgem în fiecare moment la condițiile creației divine. Creația divină, care a făcut lumea din nimic, a fost una și singură. Ea a fost aceea a lui

Dumnezeu și de ea ne vorbește Biblia. Creațiunile omenești, fie materiale, fie spirituale, formează obiect de știință, fără excepție. Există o știință a spiritualității.

Știința spiritualității servește de introducere la știința culturii. Ea se ocupă de contribuția adusă de factorul omenesc la diferențierea și evoluția culturii. Principalele ei capitole sunt invenția și tradiția. Capitolul invenției prezintă factorul omenesc sub aspectul dinamic, iar capitolul tradiției același factor sub aspectul static al instituției sociale. Invenția este individuală; tradiția este bio-socială. Una fără alta nu este viabilă. Invenția fără tradiție este un simplu joc; tradiția fără invenție este oarbă.

Invenția, care nu este urmată de tradiție, nu constituie o realitate spirituală. Ea zboară pe deasupra vieții unui popor, fără urmă. Un individ inventează un cuvânt cu un înțeles nou; dacă nimeni nu-l repetă după el, cuvântul se pierde, ca și cum n'ar fi fost. Așa și cu opera de artă neînțeleasă. Așa și cu un adevăr neînțeles. Pentru ca invenția să rămână în realitatea spirituală a unui popor, trebuie ca ea să fie încorporată unei tradiții, adică să intre în deprinderile mai multora. Prin această încorporare, invenția, fapt spiritual, se spațializează și se îmbină într-o unitate organică cu lumea bio-socială și poate să supraviețuiască morții inventatorului.

Nu este locul aci de a insista pe larg asupra principiilor care urmează să fie cuprinse în știința spiritualității. Ne mulțumim cu aceste indicații generale și trecem la considerații asupra criteriului, recomandat de pe acum la alegerea normelor de realizare a operelor spirituale. Voim să vorbim adică de criteriul după care trebuie să fie condusă propaganda culturală pentru a fi în acord cu noua direcție a secolului nostru.

Care sunt simptomele, după care se poate cunoaște ce este viabil și ce este născut mort în spiritualitatea unui popor?

Propaganda culturală a fost, până acum de curând, în toate țările, o carieră care cu indulgență era deschisă oricui. Nu a fost om care să nu se creadă îndreptățit a vorbi în numele culturii. Căci prin cultură se înțelegea orice. A învăța pe cineva abecedarul sau a-l învăța să stea frumos pe un scaun; a învăța pe cineva să facă versuri sau să conducă o locomotivă; a deprinde pe copil cu exactitatea la muncă sau pe omul matur cu viața morală, etc.;

orice influență educativă asupra cuiva a însemnat a face cultură. Prin urmare, cine nu a fost propagator de cultură? Fără să vrea, prin simplul fapt că provoacă o imitație, cineva devenea un propagandist cultural.

Această indulgență pentru cariera de propagandist cultural a fost potrivită nihilismului spiritual al secolului al 19-lea. Cultura pentru acest secol era o afacere de conștiință individuală. Fiecare asimila din această cultură ce vrea sau ce putea. Cantitatea și calitatea erau indiferente. Fiecare individ putea crede că viața spirituală începe dela el.

Urmele acestei indulgențe se mai văd încă pe alocuri și astăzi. Țara noastră, bunăoară, are din ele multe; ba chiar foarte multe. Învățarea abecedarului este pentru mulți din țara noastră o operă culturală. Nu mai spunem, că orice tipăritură, făcută cu sau fără legătură cu ceea ce s'a mai tipărit în țară, nerăspunzând la vreo cerință și la vreo tradiție, este luată drept un pas înainte în cultura românească. Propaganda se face la noi, în fiecare an, după un alt plan. Când spre școli puține, când spre școli multe, când spre școli rurale, când spre universități. Incurajăm organele noi de publicație, dar uităm pe cele vechi. În fiecare lună văd lumina zilei planuri noi de activitate culturală, dar care nu se prind în tradiție. Cu această indulgență s'a ajuns că aproape nu există un om cu pretenții de intelectual în România, care să nu fi publicat măcar un plan de organizare culturală sau să nu fi editat cel puțin un ziar sau o revistă de propagandă în viața lui.

Această propagandă culturală nu ajută însă cu nimic popoului nostru. Ea este un joc copilăros. Adevărata propagandă spornică pentru cultură este condusă de criteriul pe care îl fixează știința spiritualității; criteriu care este departe de a îngădui indulgența de până acum.

O viață spirituală normală și după ea o viață culturală sănătoasă depinde de justa echilibrare dintre invenție și tradiție. Unde invenția predomină avem strălucire fără durată și mai ales fără adâncime; unde tradiția predomină, avem durată și adâncime fără strălucire. Apostolul Paul, într'una din numeroasele sale călătorii de propagandă creștină, a apostrofat pe ascultătorii săi din Atena cu aceste cuvinte: Voi sunteți făcuți să vorbiți și să

auziți numai lucruri noi. Minunată caracterizare pentru strălucita viață spirituală ce se desfășura pe acea vreme la Atena! Sus, o elită de artiști și gânditori, în veșnică goană după invenție; iar jos, sub această elită, o imensă turmă de sclavi care vegeta fără aspirații ideale. Trist și dacă predomină tradiția în mod exclusiv. Căci atunci, ca niște animale gigantice, cum se spune că erau pe timpul vechilor perioade geologice, popoarele se mișcă greu și fug de lumină. Fericite cazurile, în care se împerechează avântul inventiv cu tenacitatea tradiției. Popoarele din aceste cazuri au rolul de conducătoare în istoria omenirii.

Care să fie criteriul, după care să putem recunoaște, când este justă echilibrarea dintre invenție și tradiție, ca pe urmă să știm da o direcție propagandei culturale și dacă este posibil chiar a avea o prevedere în realizările spirituale? Stă în limitele științei noastre de astăzi puterea de a-l formula? Căci un asemenea criteriu este, nici mai mult nici mai puțin, decât începutul de aplicație practică a științei culturii și implicit a științei spiritualității.

În gândirea secolului al 20-lea se găsește formulat un asemenea criteriu, în chip neîndoios. Ceea ce se înțelege prin naționalism corespunde tocmai la ceea ce ne propunem să aflăm. Naționalismul este pe linia mijlocie între excesul de invenție și excesul de tradiție. El constrânge invenția ca să se adapteze tradiției și tot deodată constrânge tradiția ca să urmeze într'un anumit tempo invenției. Naționalismul combină, temperându-le, atât individualismul cât și tradiționalismul. De fapt, acesta a și fost rolul său istoric. Pentru viața culturală a multor popoare el a servit întocmai ca și un criteriu.

Formula naționalismului nu poate fi însă luată fără un prealabil examen critic. În ea se amestecă multe elemente străine judecății obiective. Ea este mai curând o lozincă decât un criteriu. O revizuire a ei se impune.

Și această revizuire constituie primul punct din programul de activitate spirituală a popoarelor europene din secolul nostru. Noul naționalism trebuie să fie fundat logic, pentru ca el să corespundă direcției de gândire pe care o inaugurează acest secol. El trebuie să fie la înălțimea unei științe a spiritualității.

Această revizuire se impune mai ales în România. Naționalismul în România a fost prea mult lăsat pe seama inimii. A fost

sentimental, și din această cauză a fost un criteriu îndoelnic. Sub haina lui s'au ascuns multe deformații spirituale.

O parte din această operă de revizuire este astăzi săvârșită. Criteriul îndoelnic al naționalismului sentimental a fost înlocuit din scrierea și din vorbirea românească, din cercetările științifice pozitive și este pe cale să fie înlocuit și din cercetările istorice. Astăzi, rar să mai fie cineva care în aceste diferite domenii să confunde ce este sănătos și ce este născut mort pentru cultura românească.

Nu tot așa este însă în alte domenii. În domeniul politicei, opera revizuirii întâmpină mari dificultăți. Astăzi, ca și în secolul trecut, ideologia Statului român rătăcește pe culmile unor idealuri străine, în urmărirea unor împerecheri absurde. Sunt oameni politici în România care n'au încă simțul realității românești. Crescuți în atmosfera spirituală a altor țări, ei cred că imitând ceea ce a avut succes aiurea, fericesc și țara lor.

Ideologia învățământului rural, de asemenea, este aservită în România cu totul naționalismului sentimental. Din prea mult sentiment pentru populația dela sate, populația aceasta nu învață în școală ceea ce-i este util ei, ci ceea ce clasa conducătoare crede că este merit să o ridice în ochii străinului civilizată. Degeaba pedagogia științifică dovedește că țăranul nu este un burghez redus, ci este un om întreg cu altă spiritualitate și cu alte interese, omul politic român continuă să-l crească pe măsura potrivită burghezului.

Noul naționalism are așa dar, în România, multe piedici de înlăturat înainte de a fi înfăptuit.

C. RĂDULESCU-MOTRU

TREI COMPOZITORI FRANCEZI

CLAUDE DEBUSSY.

Când se ivește Debussy, Richard Wagner sfârșește îngenunchierea lumii. Stăpân slăvit al țărilor nemțești, își întinde domnia în depărtări nebănuite: i se închină bătrânul Verdi în Italia, iar Rimsky-Korsakoff în Rusia se apucă deodată să scrie opere cu leit-motive.

La Paris, un concert faimos al lui Padeloup pune capăt unor certuri năpraznice. Poeților de mult cucerțiți, ca Baudelaire și Mallarmé, pictorilor, intelectualilor li se va alătura de astă dată mulțimea. Iar prin César Franck, muzica lui Wagner va învia în sânul unei școli franceze. Debussy are 17 ani și nu se poate împotrivi farmecului puternic și nou. La început wagnerian « jusqu'à l'oubli des principes les plus simples de la civilité », va face și el, ca toată lumea, acele « călătorii artistice la Bayreuth », de care avea să-și bată joc, atât de crunt, mai târziu.

Dar, dela al doilea drum, răzvrătirea izbucnește deodată și, de azi pe mâine, Debussy se preface într'un dușman neîmpăcat al idolului de ieri. Și-a croit calea de pe atunci: năruirea puterii nemărginite a protivnicului său va face din el cel mai mare compozitor al Franței noi.

* * *

Secolul al XIX-lea, în întregul lui, a fost o « imitație a lui Beethoven », în înțelesul mistic al cuvântului, așa cum se zice « Imitație a lui Isus Christos »: smerită închinare unei ființe oarecum dumnezeiești. Dar acest Beethoven, printr'unul din acele *malentendu* ce se întâlnesc când și când în istorie, nu este artistul ajuns la capătul

experienței sale, ci maestrul stilului numit « al doilea » sau « al maturității ». Urmașii, îngroziiți de îndrăznelile bătrânului pustnic, au pornit dela un ideal artistic de mult părăsit de el însuși și, de aceea, la Schumann, la Mendelssohn, apoi la Brahms, neîntrepuți mânătorii ai formelor mărunte, simfonia a ajuns, cum foarte pătrunzător înseamnă cândva Debussy, « une répétition respectueuse des mêmes formes avec déjà moins de force ». Numai cele două mari spirite independente ale veacului au înțeles învățământul simfoniei a IX-a, depășind țelurile de pe atunci atinse: Liszt în muzica simfonică, Wagner în muzica dramatică.

Noutatea teatrului wagnerian nu stă, oricât s'a ostenit el însuși să ne-o dovedească, într'o prefacere din temelii a dramei muzicale după pilda lui Gluck și a tragediei antice, veșnicul adăpost al tuturor reformatorilor operii. Uitându-ne bine, vom găsi în teatrul wagnerian toate mijloacele artistice și toate accesoriile « operii mari » dinaintea lui, bune și rele: lebede pe rotile, porumbei aninați de sfori, castele demontabile, săbii, scuturi, coifuri, tunete, trăznete, în sfârșit toată tinichigieria și pirotehnia care au dat atâta apă la moara pamfletistilor, în frunte cu Tolstoi, căruia Debussy avea să-i țină isonul. În ciuda nenumăratelor scrieri estetico-filozofice ale lui Wagner și ale celorlalți, originalitatea formulei dramatice wagneriene este alta: o încercare semeață de contopire a celor două forme mari ale muzicii moderne: opera și simfonia. Ea a dus la o formă teatrală în adevăr nouă: o acțiune dramatică întovărășită de o acțiune simfonică paralelă, care se desfășoară în orchestră și a cărei tehnică seamănă într'u câtva cu a ultimelor sonate și cvartete ale lui Beethoven: scurte elemente melodice supuse unei neîncetate prelucrări tematice, cu ajutorul unei orchestre în care instrumentele nu cântă nici mai mult nici mai puțin decât actorii pe scenă. Firea elementelor simfonice leagă acțiunea simfonică de cea dramatică, fiecare din ele amintind un element al dramei: ființă, loc, lucru sau simțire (Kundry sau Parsifal, Graal sau Walhalla, spada lui Siegfried, dorul lui Tristan). Sunt cunoscutele motive călăuzitoare, care ne călăuzesc în adevăr, atât de bine, încât, dacă știm anecdota, scena pe alocuri ar putea lipsi cu totul. Cumpăna se pleacă vădit de partea simfoniei. Infățișarea întregului este puternic însemnată de rasa artistului, un german de după Sadova și dinainte de Sedan, plin de acel « Wille

zur Macht » al filosofului: spectacole de câte 4—5 ore în-lănțuite câte 3 și 4, subiecte luate înadins din mitologia națională, personaje înzestrate cu voci destul de răsunătoare ca să se priceapă obârșia lor dumnezeiască și să poată lupta cu tunetele simfoniei. Aceste « beautés fulgurantes », cum le spune și după apostazie, l-au birut pe tânărul Debussy, care se întoarce mai întâi dela Bayreuth năucit. Trezirea neașteptată din anul următor nu ascultă, pare-se, de nici o logică. Născută, s'ar zice, dintr'o pornire fizică, dintr'o nevoie necugetată de apărare împotriva unei apăsări înabușitoare, o putem numi o minune a instinctului. Abia târziu o dogmă se va închea în mintea lui Debussy, în dosul celui « grand front en forme de bahut ».

Indată ce a întors spatele zeului odinioară slăvit, Debussy pornește un război sângeros și nu odată va cădea de acum încolo în păcatul numit de saarul Pelladan « manquer de respect aux iconostases ». Judecăți necruțătoare, rostite în graiul ascuțit al haimanalelor pariziene, vor ploua fără încetare pe capul marelui înaintaș.

De altfel, lupta cu Wagner înseamnă pentru Debussy luptă cu simfonia însăși, simțită și ea ca o siluire nesuferită. În ochii lui, simfonia nu este decât « la manière de traiter un thème comme il le mérite », sau, am zice noi, « comme il ne le mérite pas »; altminteri de ce s'ar fi supărat atât de tare când Guy Ropartz a prelucrat simfonic un biet coral breton « qui ne lui avait rien fait »? Simfoniile contemporanilor săi îi par niște « exercices figés » menite numai mandarinilor.

În opera lui Wagner nimic nu se putea mai lesne lua în răs decât spectacolul, și Debussy, virtuos al vocabularului și sintaxei suburbane, nu era firește să-și pună lacăt gurii. Dintre toți zeii Tetralogiei, Wotan, stăpânul lor, i se pare « cel mai prost »; amenință neîncetat cu sulița, mereu cere să i se povestească aceeași poveste, mereu face « des gaffes terribles qui remettent tout en question ». Klingsor e « un vieux cheval de retour », alungat din Graal din pricina unor păreri prea personale « sur la chasteté »; încolo, ființa cea mai morală din Parsifal. Cât despre personajele tetralogice mai mărunte (de altfel « des brutes accomplies ») acestea sunt, toate laolaltă, niște « peaux de bêtes », pe scurt. « Ferblanterie reliée en peaux de bêtes »: iată întreaga Tetralogie cu zeii și semi-zeii

ei, care se întorc în cele din urmă acasă pe scara unui curcubeu binevoitor. « Evidemment, c'est plus joli qu'un ascenseur », își dă cu părerea Debussy, « mais c'est plus cher ! »

Dar nici muzica nu scapă mai ușor. Intregul *Ring*, cu nenumăratele lui leit-motive: « un bottin musical »; orchestra, mult admirata orchestră wagneriană: « un mastic multicolore étendu presque uniformément et dans lequel on ne peut plus distinguer le son d'un violon de celui d'un trombone ». Pretutindeni Debussy simte « une rouerie flagrante », abia ascunsă.

Ceea ce urăște el în arta aceasta este, mai cu seamă, fără să-și dea seama, dinamismul simfonic, apoi, dându-și seama bine, greutatea, cântarul; cântarul accesoriilor, cântarul orchestrației, cântarul unei declamații purtate de un avânt voit eroic din « Gipfelwort » în « Gipfelwort », cântarul unei ideologii stranii, unei metafizici cabotine (vorbește Debussy) și pline de simboluri întunecate.

În scrierile sale critice, în acele « însemnări peste măsură grăbite », risipite prin ziare și reviste, Debussy va încerca, cum spunem, să bizue dușmănia lui estetică pe un sistem istoric naționalist. La temelie lui stă credința că Wagner, privit istoric, a fost un apus luat din greșeală drept răsărit: « épanouissement prodigieux et aussi virtuelles funérailles ». De aceea Wagner « a laissé le néant derrière lui ». Compozitorii trebuie deci să caute « après Wagner », nicidecum « d'après Wagner ». Orice imitație a acestei arte apuse este de felul ei o rătăcire. Cu atât mai mult imitația ei va dăuna Francezilor. De ce? Fiindcă însușirile unei rase nu se pot împrumuta, granițele politice au « une réalité musicale ». Din nefericire, după Bizet, după Gounod, muzica franceză seamănă cu o tânără văduvă « qui n'ayant à côté d'elle personne d'assez fort pour la conduire, se laisse aller dans des bras étrangers qui la meurtrissent ». Prea adeseori « elle a demandé son chemin à des gens trop intéressés à le lui faire perdre ». Francezii privesc prea mult peste hotare, le place prea mult « l'importation glucko-wagnerienne si contraire à leur génie ».

Țelul lui Debussy va fi prin urmare să scrie o muzică potrivită geniului francez: « J'ai surtout essayé a redevenir français ». Ca și aceea a străbunilor, ea va trebui să « facă plăcere » și să nu miroasă a « renfermé »; datorită rasei, va avea « quelque chose d'aigu »,

« la clarté, le ramassé dans l'expression et dans la forme ». Va fi o muzică despuiată, pătrunsă de « une émotion sans épilepsie », limpede și firească. Cu neputință să se zugrăvească mai bine stilul lui Debussy însuși.

Și-a închipuit el oare că ceea ce i-a fost îngăduit lui stătea la îndemâna oricui? Ori a vrut să se mărturisească ocolit? Destul că-i datorăm o adevărată didactică din frânturi, de el singur înțeleasă. Ca să scrii acea muzică franceză care va rupe grelele cătușe ale amintirii, ce vrăji, ce farmece vei chema într'ajutor? Profesorul Debussy răspunde senin: vei privi răsăritul soarelui, « ce qui est plus utile que d'entendre la Symphonie Pastorale » (iar simfonia!); nu vei asculta sfatul nimănui, numai al vântului « qui passe et nous raconte l'histoire du monde »; vei căuta « une reproduction des concordances mystérieuses entre la nature et l'imagination »; în sfârșit te vei sili să afli « la discipline dans la liberté ». Cu alte cuvinte: vei avea geniul lui Debussy...

O singură dată învățământul lui a coborât până la nimicurile meșteșugului; atunci însă s'a dovedit mai negativ ca oricând. Chiar în ziua când a fost numit membru în consiliul pedagogic superior al Conservatorului parizian, Debussy și-a răzbunat vechile necazuri școlărești, spunând mult rău de bătrâna școală, bătându-și joc de sfânta tradiție a locului, după el o rutină copilărească, sfătuiind să se tragă premiile la sorti (« à la courte paille »), numind armonia așa cum se predă acolo « un ridicule petit jeu consistant à trouver l'harmonie de l'auteur » și adăogând: « Je ne la trouvais jamais cette harmonie de l'auteur, et je m'en consolais d'ailleurs facilement ».

Nu încapе îndoială că această neînduplecată nesupunere, ura aceasta neîmpăcată a formelor de artă convenționale, poreclite de el « administrative », aceste incompatibilități atât de viu, aș zice: atât de dureros simțite, nu sunt în cele din urmă decât geniul însuși sau semnele geniului. Și cu cât geniul lui Debussy va înflori, cu atât neatârnarea gândului și faptei sale se va face mai hotărâtă și mai cugetată. Nu înțelege să fie asemuit nimănui. Când unii vor îndrăzni să vorbească de un compozitor pe atunci necunoscut și incult ca de un înaintaș care i-ar fi împrumutat întreg vocabularul armonic, nu va zăbovi o clipă să le răspundă învăluit, cu o mândrie batjocoritoare. Intervenind într'o polemică

istorică cu totul străină de el, batjocorește într'un articol intitulat « Du précurseur » pe cei ce caută un înaintaş fiecărui creator. « On n'en connaît pourtant point à Dieu », glumește Debussy, apărând astfel propria sa putere creatoare. Și altădată: « Il n'y a pas d'école Debussy. Je suis moi ! ». Astfel pricepem că Debussy și-a rămas sieși credincios dela cea dintâi temă școlărească până la cea din urmă pagină a celei din urmă partituri. Știm astăzi că toată comoara lui armonică cu acordurile acelea « conjoints » de septimă și de nonă pe toate treptele, cu acordurile perfecte paralele, cu cele de cvintă mărită, o agonisise încă din Conservator, unde turbura și înspăimânta profesori și elevi. Limpezite cu vremea, estetica sa, stilul său instrumental nu s'au mai prefăcut nici ele simțitor de-a lungul anilor.

* * *

În opera oricărui artist se deslușesc de o parte semnele timpului în care s'a născut, de alta urmele unui trecut. Fatală în măsura în care a rodit din filiație și înrudiri, este arbitrară în măsura în care atârnă de alegere și preferință. Căutând elementele care au dat naștere și au îndrumat fenomenul Debussy vom găsi, cel puțin tehnic vorbind, prea puțin lucru în trecut. El însuși se voia urmaș al lui Rameau și al lui Couperin; dar ne putem îndoi că a cunoscut mai mult de două partituri ale celui dintâi și ne-am trudi zadarnic să descoperim moștenirea celui alt în litera muzicii sale. Mai simțită pare înrăurirea geniului dușman al lui Wagner, cu deosebire al celui din *Tristan* și din *Parsifal*, dela al cărui sistem armonic a pornit și al cărui sistem dramatic și l-a însușit asemenea: un critic a numărat în *Pelléas* 13 motive călăuzitoare, fără îndoială mult mai sfioase decât ale Tetralogiei, totuși călăuzitoare. S'a mai vorbit de o înrăurire rusească, vădită mai ales printr'un citat nevoit din Mussorgsky. S'a stăruit iarăși asupra unei înrăuriri exotice: în timpul călătoriei sale în Rusia, l-a izbit libertatea cântecului țiganilor, iar la 1889 s'a plimbat îndelung prin ulițele Expoziției din Paris unde putem bănuși, mândrindu-ne, că i s'a desvăluit și farmecul melodiei românești ¹⁾ și unde l-a pus pe gânduri muzica

¹⁾ Ne dă dreptate un prieten apropiat al lui Debussy, d. Robert Godet: «...cet art... il le goûta... à Paris (Lautars roumains de 1889...)» în *La Revue Musicale*, Iunie 1934, pag. 22.

Extremului Orient, mai cu seamă cea javaneză cu contrapunctul ei « d'une telle complication que celui de Palestrina paraît un jeu d'enfants auprès de lui ». Cât despre înrâurirea lui Massenet, te întrebi dacă o anume dulceață melodică, cum o aflăm în *Prélude à l'après-midi d'un faune*, în scena fântâniei din *Pelléas* și aiurea, nu este a întregii muzici franceze începând din secolul al XVIII-lea. Hotărîtoare a fost însă înrâurirea, des pomenită, a pictorilor și a poeților contemporani cu compozitorul.

Atingem aici miezul problemei Debussy. Nu din întâmplare compozițiile sale se cheamă *Jardins sous la pluie*, *Poissons d'or*, *Les collines d'Anacapri*. Dragostea lui pentru natură, neobosita cercetare a « concordanțelor misterioase » dintre legile firii și ale artei, căutarea echivalentelor sonore ale formelor și mișcărilor au un îndoit înțeles, etnic și istoric. Prin laturea descriptivă, « evocatoare » a muzicii sale, Debussy este totodată al țării sale și al timpului său. Al țării sale, fiindcă din cele mai vechi timpuri muzica franceză a îndrăgit imitația și descripția. Liszt, Wagner și Strauss se trag din Berlioz; la obârșia « Farmecului Vinerii Mari », a preludiului la *Rheingold*, al « Siegfrid-Idilei » găsim Simfonia Fantastică a lui Berlioz. Lui Jannequin care a scris *La bataille de Marignan*, lui Couperin care a scris *Les barricades mystérieuses*, lui Rameau care a scris uvertura la *Platée*, Debussy li se închină așa dar pe bună dreptate; într'un chip, ei sunt părinții săi cu duhul, adevărații strămoși ai unui muzicant francez adevărat.

În același timp, această mână întinsă altor arte, încercarea aceasta de lărgire a hotarelor muzicii este un semn al secolului al XIX-lea, al romantismului. Muzica s'a înfrățit mai întâi cu poezia, lirică și epică; dar cu *Waldszenen* ale lui Schumann, cu unele popasuri din *Années de pèlerinage* ale lui Liszt, cu anume compoziții de Mendelssohn, se apropie de artele plastice, și calea duce de-a dreptul la Debussy.

Poeții și pictorii sufletește înrudiți cu el fac parte dintr'o școală, numită impresionismul. « Impresia », cum o înțeleg ei, înseamnă, pe scurt, tot răsunetul trezit în simțirea noastră de o vedenie trecătoare. Într'un copac luminat de razele unui anume apus, de pildă, pictorul impresionist nu va vedea numai o problemă de pictură; ci, dincolo de priveliște, ceea ce va voi să prindă pe pânza

lui este întreaga vrajă a serii, ceața sentimentală care învălue materia. Artă de tot receptivă, de tot pasivă, al cărei crez îl cuprinde acea rugă către clipa fugară ce n'a putut-o rosti nicicând doctorul Faust: « Zăbovește, ești atât de frumoasă ! ».

Verweile doch, du bist so schön !

Debussy a fost tălmăciul visat — singurul tălmăci muzical — al acestui fel de a fi. Intre sclipirile orchestrei sale, asemuită de unii cu paleta lui Corot, între acordurile sale singuraticе, plutitoare parcă, nelegate în nici un lanț, între arhitectura sa care înlănțue nesimțit priveliști fumurii, între întreaga țesătură subțire a muzicii sale supusă, ai crede, numai bunului plac, dar unde « tout n'est qu'ordre et beauté », între acestea toate și cutare tablou de Monet, cutare poezie de Verlaine domnesc nenumărate « concordanțe misterioase ». Debussy, care a iubit din copilărie colorile strălucitoare de pe aripile fluturilor, de pe lacurile japoneze sau de pe pânzele maeștrilor moderni, era menit de firea lui să le prefacă în sunet. Dar tocmai aci cunoaștem că este un copil al veacului său, iar muzica sa una din fețele veacului.

Un critic arată cu multă dreptate că impresionismul muzical francez înfățișează sfârșitul romantismului muzical german. Acest sfârșit însă nu putea fi decât francez. Debussy este rodul unei stări trecătoare a simțirii omenești, simbolul unei epoci scurte: epoca dintre cele două războaie, când peste arte domnea « l'extase languoureuse », epocă lirică, epocă de nemișcare. Odihnă pe o culme. Și poate pe cea mai înaltă culme a civilizației celei mai înalte.

* * *

Nouă însă, celor ce ne-am născut muzicii sub semnul lui Debussy, numele acesta ne pare un cuvânt vrăjit, un fel de « Sezam, deschide-te » care ne descue porțile unei lumi fermecate, mai minunată decât grădinile copilăriei. Acolo nici o suflare nu clatină frunzișul de aur al copacilor, șapte stele lucesc în părul Fecioarei Alese, plecată peste marginea cerului, sunetele unui fluer iubit înfioară inima lui Bilitis, iar, lângă Fântâna Orbilor, Mélisande — s'ar zice că glasul ei a trecut primăvara peste mare — șoptește în noaptea despărțirii: « Je t'aime aussi ».

Nu vom uita niciodată « la première, l'adorable surprise », neînchipuita mângâiere a viorilor divizate, uimirea încântată a clipei când în *Nuages*, deasupra unui abis de tăcere, melodia harpei și a flautului s'au înălțat ca pe un drum de stele. Am gustat frumusețea acestor lucruri cu o plăcere vinovată. Debussy nu ne-a fost un dascăl, ci un ademenitor atotputernic. De aceea « nous saluons son nom » — cum a salutat el pe al lui Lalo — « d'un battement de coeur joyeux », fericiți că putem spune: și noi am fost în Arcadia.

HENRY DUPARC.

La 13 Februarie 1934, s'a împlinit anul de când a murit într'un colț depărtat al Franței, la Mont-de-Marsan, Henry Duparc. Așezarea lui acolo însemnase o adevărată împăcare cu patria: catolic din tălpi până'n creștet, Duparc își părăsise țara când ea și-a dat vestitele legi numite laice. Războiul l-a adus înapoi. « N'am fost nici comunard, nici caillautist », scrie Duparc într'o scrisoare, « *au contraire* ». Dar a iertat Republica sângerândă, căreia îi dăruise un fiu.

L-am cunoscut în Elveția în timpul pribegiei sale voite. Locuia într'o vilă lângă drumul care duce, de-a lungul lacului Léman dela Vevey la Clarens, cam prin locurile unde, odinioară, pe o piatră din marginea drumului, a lăcrămat de unul singur Jean-Jacques Rousseau, zdrobit de frumusețea lumii pământești. Grădina vilei — se chema Villa Amélie — cobora domol dela șosea spre țărmul apei. Ocolei clădirea și intrai de-a dreptul într'o încăpere mare, cu o singură ușă și două ferestre spre lac. În mijlocul odăii era o masă mare, lângă perete un dulap. Te aflai în ceea ce botezase Duparc « le hurloir », pe românește « urlătorul ». Acolo stătea ziua toată compozitorul, răsucind cu o mașinuță, din tutun zis « caporal », țigaretă după țigaretă, îndreptând prin ochelari privirile lui oarbe spre larg, ascultând apa, cugetând. Duparc nu mai putea de mult nici scrie, nici ceti. Vorbea limpede, glumea, câteodată punea chiar mâinile pe pian. Dar îndată ce se scula de pe scaun, nu putea umbla decât sprijinit într'un baston și dus de braț. Medicii vorbeau de o paralizie a nervului optic, care încet-încet îi ridica un vâl peste priveliștea lumii; numai

marginea de sus a nervului mai zărea ca printr'o ceață. Și nu-l ajuta nici un leac, decât anume hapuri omeopatice albe, mici ca bobul de mei. Noi ne miram de așa minune, Duparc însă ne răspundea cu seninătatea credinciosului: « Oare Sfânta Treime nu este minunată? »

Erai întotdeauna binevenit. Oaspeții alungau un gând îndărătnic și dușman: « părerea de rău pentru cele ce nu le făptuise » compozitorul poate cel mai bogat înzestrat al generației lui. De cum se risipea liniștea apăsătoare ce-l înconjura, Duparc se înveselea, povestind ceasuri întregi întâmplările tinereții sale și ale tinereții muzicii franceze moderne. Fusese, la Iezuiții din rue de Vaugirard, cel dintâi elev al lui César Franck. Franck era pe atunci profesorul de pian al școlii catolice, un biet profesor umblând din casă în casă, necunoscut nimănui, îmbrăcat într'o redingotă lucioasă. La orele 12 suspenda lecția și dintr'un buzunar dosnic scotea o bucată de cașcaval și o felie de pâine, hrănind nemernicul trup. În timpul asediului Parisului îl puteai vedea întorcându-se fericit acasă cu o găleată de cărbuni. Mai târziu, când Societatea Națională, întemeiată în casa secretarului ei Duparc, dădea cele dintâi concerte, făcea loc sfios lui Gounod, în ciuda supărării și țipetelor ciracilor. Duparc învăța foarte prost. Nu putea cânta ca lumea nici *La prière des bardes*, nici anume arie din *La Fanchonette*. Totuși neasemuitul dascăl — « le seul que j'aie jamais eu » — a descoperit în ucenicul pianist, nu se știe cum, daruri de compozitor, pe cât se pare daruri de compozitor dramatic, de vreme ce i-a dat să cetească operele pariziene ale lui Gluck. E poate vina lui Duparc că Emmanuel Chabrier s'a lăsat de multe ori copleșit de Wagner: el l-a dus la München și *Gwendoline* (ca și *Lénore*, de altfel) ne stă mărturie a călătoriei lor.

Născut la 1848, Duparc nu mai scrisese nimic dela 1885: eram în 1911. Tipărise cele din urmă lucrări în 1902. Peste tot: o seamă de lieduri, anume cele atât de cunoscute și câteva cu desăvârșire uitate, ca *Sérénade*, *Romance de Mignon*, *le Galop*; un duet: *la Fuite*; un motet pe trei voci: *Benedicat vobis Dominus*; o sonată pentru violoncel și pian, nimicită; apoi pentru orchestră un *Poème nocturne*, asemenea nimicit, o suită de dansuri numită pe atunci *Laendler*, poemul simfonic *Lénore* și nocturna *Aux étoiles*. În sertarul dulapului de lângă perete zăceau nenumărate însemnări,

pietricele pentru o clădire părăsită. De această clădire Duparc a pomenit târziu, chiar prietenilor. Într'o scrisoare din 1920 către editorul Rouart mărturisește totuși că a visat un sfert de veac să scrie « o mică dramă muzicală ». Deodată, în 1910, compune pentru acea dramă o scurtă — « prea scurtă », oftează el — *Danse lente*. Drama însăși a fost și ea nimicită, iar povestea nimicirii e sfâșietoare: « Acum vreo douăzeci de ani », scrie Duparc în scrisoarea amintită, « mai mâhnit decât aş putea spune, văzând că această mică dramă dormea într'un sertar și simțind că vederea mă părăsea și că nu o voi putea isprăvi niciodată, am făcut foc în luna Iunie și am ars tot, crezând că astfel voi afla o ușurare. Nu s'a întâmplat totuși așa, ci peste trei sau patru luni am scris din nou tot ce-mi puteam aminti, socotind că tot ce nu-mi mai aduceam aminte nu era vrednic să fie.

« Cu câțiva ani în urmă, părerile mele artistice și viața mea schimbându-se pe de-a'ntregul, am ars iarăși totul. Era gata tot scenariul, două treimi din poem și multe pagini și însemnări muzicale ».

Din acele însemnări Duparc scosese până atunci, răscolind în grele chinuri hârțiile grămădite în dulap, cetindu-le și prelucrându-le cu ajutorul prietenilor, micul dans amintit pentru drama muzicală de care nu i se putea despărți gândul. Numele dramei, Duparc nu l-a spus niciodată. Noi să însemnăm însă aci, spre neuitare, cele ce am aflat din gura lui: avea să se numească *La Roussalka*, iar *Aux étoiles* a fost gândit ca un « entr'acte » al ei. Când a ars-o, Duparc s'a despărțit de însăși viața lui: a părăsit-o odată cu năzuința lui cea mai scumpă.

Eram acolo. Duparc stătea încă la Clarens. A plecat într'o zi, împăcat cu aspra hotărîre a soartei, creștinește. I-am păstrat scrisorile și mașina cu care făcea țigări caporal în « urlătorul » elvețian.

* * *

Infrânt, chinuit de gândul celor ce nu i-a fost dat să împlinească, disprețuind parcă ceea ce împlinise, Duparc ne lasă totuși o operă încheiată. Întâmplarea vrăjmașă nu l-a putut opri să se mărturisească deplin, cum poate l-a oprit pe Ernest Chausson, cum l-a oprit de sigur pe Alexis de Castillon, prietenul despre care Duparc spune că, dăruit ca nici un altul cu toate câte nu se pot dobândi, ar fi scris fără îndoială lucruri mărețe, de i-ar fi fost îngăduit

să se desăvârșească. O judecată asemănătoare s'a rostit cândva, e drept, și despre Duparc. « Mai stăpân pe condei », își dă cu părerea un critic, « el s'ar fi manifestat prin noi opere, în care originalitatea meșteșugului ar fi atins înălțimea cugetării ». Cam astfel gândea Grillparzer despre Schubert: « o bogată avuție, dar și mai frumoase nădejdi »; sau George Sand despre Chopin, a cărui operă ar sta, crede ea, în rând cu a lui Beethoven, dacă s'ar fi ostenit s'o orchestreze. Dar întocmai ca a lui Chopin și a lui Schubert, moștenirea lui Duparc nu este o făgăduință, ci o împlinire. Și cu cât trece vremea, cu atât mai lămurit înțelegem ce dar a făcut el muzicii franceze cu puținul ce i l-a dat.

Puținul acesta este cuprins într'un caiet cu cântece pentru voce și pian: nici poemul simfonic *Lénore*, nici nocturna *Aux étoiles*, pătrunsă de o atât de adâncă înfiorare, nu stau în cumpănă cu mănunchiul de « melodii ». Duparc împarte cu autorul unui cunoscut sonet faima rară a celor vestiți printr'o singură faptă. Numele lui este pe veci legat de cântecele numite *Phydillé*, *La vie antérieure*, *La vague et la cloche*, *Chanson triste*, nu atât din pricina « frumuseții lor expresive », ci fiindcă muzica franceză pășește aci pe o cărare încă necălcată. Duparc a scris cele dintâi lieduri franceze, prin el a pătruns în Franța acea formă mărunță de compoziție vocală, în care romantismul muzical german își oglindește mai limpede fața. Până la Duparc, Francezii nu scriau și nu cântau decât « romanze »: melodii plăcute plutind pe acordurile sau arpeggiile unui acompaniament asemenea plăcut, dar șters. Gounod s'a oprit acolo de unde pornește Duparc cu *Chanson triste*. Ceea ce n'au cunoscut înaintașii lui, înfăptuise cu vreo trei sferturi de veac mai devreme un copil de 17 ani, pe nume Franz Schubert, când a scris *Gretchen am Spinnrade*: întregirea poetului prin compozitor, rostirea prin sunet a celor nerostite prin cuvânt, nașterea muzicii din poezie. Estetica lui Duparc este estetica lui Schubert și a lui Schumann. Dar graiul melodic rămâne francez; mlădiat mereu de nevoi odinioară neștiute, nu-și tăinuește obârșia nici în *Phydillé*, nici în *La vie antérieure* atât de simfonice amândouă, mai puțin firește în liedurile celelalte.

Deși melodiile lui Duparc aduceau în muzica franceză ceva cu totul nou, cu totul neobișnuit, ele nu s'au lovit de nici o împotrivire. Și era firesc așa. Melodiile acestea sunt unul din faptele care au

dat naștere muzicii franceze moderne, născută târziu din romantismul de peste Rin. Noi și neobișnuite, erau nu mai puțin așteptate și fatale. « Frumusețea lor expresivă », negreșit foarte mare, o umbrește însemnătatea lor istorică.

De aceea, cum bine și-a dat seama o revistă, vestea morții lui Duparc a uimit anul trecut pe mulți: îl credeau mort de ani de zile. Opera lui îl depășise. Făcuse de mult ceea ce era menit să facă. Murise odată cu fapta mare ce o săvârșise.

Dar el însuși, smerit, lipsit de trufie, nu a înțeles proporția acelei fapte. Se credea încă dator să dăruiască; ani în șir s'a chinuit încercând să clădească opera sa cea adevărată. Până când într'un târziu și-a plecat capul sub povara neînțelesei porunci de sus.

A plecat, de sigur, dintre vii așa cum îl vedeam uneori pe vremuri, depărtându-se zâmbind tăcut, cu capul sus, cu ochii fără vedere, îndreptați spre adâncul întunericului care învăluie taina voinței nepătrunse a Sfintei Treimi celei minunate.

MAURICE RAVEL.

Mulți l-am văzut pe « prințul muzicii franceze de azi » la pupitrul Filarmoniceii bucureștene, mânuind cu liniștită îngrijire varga șefului de orchestră; mărunț, uscățiv, trecut de 50 ani și aproape cărunțit, totuși cu vioiciune tinerească în mișcări și tinerești scilipiri în privire, în sfârșit așa cum a fost zugrăvit: « un petit homme aigu ».

Când a venit printre noi, nu l-a mai găsit aici pe tovarășul de învățătură și petrecere al tinereții, pe bunul nostru Kiriac, de care întreba de câte ori îl întâlneam. I-a legat unul de altul o prietenie izvorită nu numai din acele nelămurite porniri ale sufletului numite simpatie, ci totodată o asemănare de-a dreptul neînțeleasă a simțirii lor muzicale. Cât de deosebiți, în adevăr, acești doi oameni, unul fiu al unei țări ce abia își încerca pașii șovăitori pe cărările bătătorite ale muzicii apusene, fire plină de avânt, inimă cu totul închinată obștei, minte adânc pătrunsă de însemnătatea cetățenească a artei sale într'o lume încă tânără și plâpândă; celălalt venit într'un veac bătrân, la capătul timpurilor, îndemnat de oameni și de lucruri să-și îndrepte toată puterea numai către rostirea de sine.

Ravel s'a născut în vremea împlinirilor, și tot farmecul împreună cu toate ciudățeniile muzicii sale le lămurește această venire târzie. Cu Debussy muzica franceză încheie un ciclu istoric. Epoca ei istorică s'a încheiat cu o izbândă strălucită. Luptelor pentru neatárnare, grelelor cuceriri le va urma un timp scurt al fericiților. Intr'o lume senină, feriți de încercările prefacerii, de dure-roasele primeniri ale credinței, urmașii cuceritorilor se vor bucura în voie de nemăsuratele bunuri adunate pentru ei. Și totdeauna când pacea coboară astfel peste sbuciumul trecutului, înflorește o artă limpede și neturburată de patimă, o artă în care simțurile și mintea vorbesc în locul sufletului de-acum potolit. O asemenea artă, oglindă a bunei stări trupești și a seninătății gândului, s'a chemat cândva alexandrină și în înțelesul acesta este deplin alexandrină muzica lui Ravel. Lăcomiei minții să-i zicem cerebrialitate, lăcomiei simțurilor sensualitate și vom fi numit izvoarele ei.

« M. Debussy est tout sensibilité, M. Ravel tout insensibilité »: iată judecata unui critic care a făcut mult sânge rău compozitorului, d. Lalo. Dar de nu voia judecătorul să mustre, am fi siliți să ne închinăm: pateticul lipsește cu desăvârșire în opera lui Ravel. Privirile lui nu se îndreaptă mai niciodată spre « tainele omului celui din lăuntru », ci spre ispitele lumii de afară. E sensual prin nesațul urechii, cerebral prin veșnica iscodire a gândului.

Sensualitatea a născut sclipitoarea lui instrumentație, toate acele minuni sonore de atâtea ori amintite de critici. Ba câteodată ai zice că virtuosul orchestrator Ravel se îmbată de propria sa virtuoșitate. Sunt clipe când parcă sunetul, scăpat cu totul din lanțurile cugetării, stăpânește singur, ca în *Daphnis et Chloé*, la începutul dansului nocturn al nimfelor. Nici unul din instrumentele încercate în timpul din urmă, fie de muzica simfonică, fie de cea de dans, fie numai de vreun constructor îndrăzneț n'a scăpat compozitorului, nici flautul în *sol*, nici cel cu culise, nici eliofonul, nici pianul cu lutea, nici saxofonul jazzului. Iar celor obișnuite le cere neîncetat cele mai neobișnuite sunete. Sensualitatea o dezvăluie în armonia lui, fiică a armoniei lui Fauré și Debussy: uluitoarele sale acorduri încărcate cu tot soiul de apogiaturi inferioare și superioare (vestitele « notes à côté ») urmăresc și ele aceeași plăcere a urechii. Și tot sensualitatea îl îndrumă spre vechile

moduri gregoriene, mirodenii melodice gustate odinioară și de Fauré și Debussy. Fără saț, sensualitatea lui Ravel se cufundă în substanța materială a muzicii.

Și tot astfel, fără astâmpăr, cerebralitatea lui face ocolul lucrurilor și al lumilor. Partea cea mai însemnată a operei sale este un pastiș. Nu, negreșit, o imitație, fie și glumeată, ca cele două « à la manière de » Borodin și Chabrier, ci numai un reazăm, un îndemn ce-l caută închipuirea în vreun stil istoric sau exotic. Nici chiar fantasticul lui Ravel nu scapă de o localizare literară: lumea basmelor din *Ma mère l'Oye* e văzută și ea în lumina literaturii marelui secol. *Valses nobles et sentimentales* se gândesc la Viena lui Schubert, *La valse* la o curte imperială pe la 1855; *Shéhérazade* ne plimbă printr'o Asie închipuită, *Daphnis et Chloé* printr'o nu mai puțin închipuită antichitate greacă; cele *Trois chansons* pentru cor mixt, fără îndoială, vor să amintească de secolul al XV-lea francez. Spania apare mereu încă din paginile scrise pe băncile școalei: *Pavane pour une infante défunte*, *Alborado del gracioso* din *Miroirs*, *Habanera* din *Les sites auriculaires* și iară *Vocalise en forme d'habanera*, *Chanson espagnole*, *Rhapsodie espagnole* pentru orchestră, poate capodopera lui. Spanie de vis în toate acestea. Spanie de farsă în comedia muzicală *L'heure espagnole*. Ravel ne duce când lângă clavicembalul lui Couperin sau al lui Scarlatti, când în culisele lui Rameau, când lângă țambalul țiganului modern, când lângă banjoul unui jazz (*Blues* din sonata pentru vioară și pian). Și e vorba aici numai de aluzii mărturisite; cele nemărturisite, țintind deseori muzica de azi, mai cu seamă cea de dans (ca valsurile bufe din *L'heure espagnole* sau răsunetele de jazz din concertul pentru pian), Ravel ne lasă să le ghicim.

Ne întâmpină aici acea « blague à froid », acea ironie de ghiată care a necăjit atât de mult pe cei dintâi ascultători ai lui Ravel: feroasa arătare a monstrului de basm din *Ma mère l'Oye*, acompaniamentul sec de clavicembal al Epigramelor lui Clément Marot, mândria păunului din *Histoires Naturelles*, mica simfonie a cea-soarnicelor din *L'heure espagnole*, foxtrotul ceainicului și duetul pisicilor din *L'enfant et les sortilèges*. Și acest « comique précieux, sec et raide » este al lui încă din Conservator, unde la concursul pentru Prix de Rome a prefăcut, cum știm, posomorîta cantată *Myrrha* într'o operetă curată.

De am vedea în această batjocură semnul unei răzbunări înfundate împotriva grelei constrângerii a școalei, ne-am înșela amar. Ravel nu se răzvrătește, ci dimpotrivă « il raffine sur la scholastique ». I se pare că școala nu-i slujește firea prea mult, ci prea puțin. Piedicile buchiei nu caută să le înlătore, ci să le înmulțească, născocind el însuși legi mai aspre decât ale legiuitorilor. Ravel, încă odată, nu seamănă cu un luptător războinic, ci cu un moștenitor răsfățat. Avuția dobândită înțelege să și-o însușească întregă. Belșugul obosit al trecutului se străduiește să-l înnoiască, nu fiindcă îl disprețuește, ci fiindcă i se pare prea lesne stăpânirea lui. A trecut vremea războirilor, e vremea florilor de stil. De nici unul din elementele moștenite Ravel nu se va atinge. Nu se schimbă, de pildă, mijloacele armoniei, nu se schimbă acordurile; se schimbă numai înfățișarea, podoabele. Orchestra rămâne, în întregul ei, cea simfonică, mânuită cum o mânuia și Debussy. Formele asemenea dăinuesc, cu singura deosebire că sunt des folosite forme mai vechi, și ele un avut de preț, de care nu se vrea lipsit artistul. Numai vicleșugul tehnic, alegerea îngrijită, cumpănită a fiecărui element în parte, călăuzită mereu de simțurile sensualului și de judecata rece a cerebralului, aruncă o lumină proaspătă asupra vechilor meșteșuguri. De unde acea « artificieuse beauté », cum i s'a zis cândva.

* * *

În fruntea uneia din compozițiile sale, Ravel a așezat aceste cuvinte ale lui Henry de Régnier: « Le plaisir délicieux et toujours nouveau d'une occupation inutile ». Nimic n'ar putea spune mai bine tihna mandarinului, rod al oboselii multor minți străbune, floare din urmă pe copacul unei străvechi civilizații, născut numai ca să guste cu mai multă pricepere darurile duhului și ale pământului. Îmi pare că îl aud pe poetul chinez Li Tai Po privind slova roșie a poeziei lui risipită pe hârtia albă și asemuind-o cu o mână de flori de cais scuturată peste zăpada proaspătă.

Clipă rară a solstițiului artei, când s'au domolit furtunile inimii, iar simțurile și mintea veghiază împăcate în liniștea fermecată a lumii. Clipă scurtă ca popasul pe înălțimi: muzica lui Ravel va păstra celor ce vor veni doar amintirea anilor dintre Debussy și războiul cel mare.

Fiu târziu al vremilor târzii, Ravel s'a copt curând, asemenea copiilor mult aşteptați. Dela *Pavane pour une infante défunte* până la concertul pentru pian, e drum neted. Operele lui cele noi sunt surori mai mari ale celor vechi. Același zâmbet cunoscut ne întâmpină în paginile tuturor, cu același foşnet subțire, tot mai subțire, ne învăluie fiecare. Același om ne priveşte aici și acolo, odinioară un ucenic vrăjitor, azi cel mai însemnat muzicant al Franței și dintre toți nouă cel mai drag.

CONST. BRĂILOIU

PERSPECTIVA ISTORICĂ IN VIAȚA CULTURALĂ

A) FERMENTUL RENAȘTERII ȘI AL UMANISMULUI

Speciala emotivitate omenească față cu intuiția prelucrată și contemplată prin prisma « istoricului » a avut în evoluția vieții și culturii europene un rol care mi se pare că n'a fost îndeajuns subliniat.

Evul mediu a ignorat în mare parte sau cel puțin a neglijat în prea dese împrejurări perspectiva istorică.

Când vorbesc de evul mediu nu mă refer la omul comun al acestui interval de timp, la omul comun care n'a putut fi, nici trăi decât cu particularitățile psihologice indispensabile omului de totdeauna. Mă refer la concepțiile predominante în cugătarea oficial consacrată, scolastică și ecleziastică. Mă refer la ambianța de idei în care se elaborează știința și literatura, directivele morale, politice și sociale.

Concepția teologico-metafizică predominantă nu are în epoca aceasta nici caracterul propriu al perspectivei pragmatice. Aceasta a fost tocmai marea încriminare ce s'a adus culturii medievale de știința pozitivă, materialistă și mai ales utilitaristă a timpurilor mai recente.

Concepția predominantă a culturii scolastice medievale este tot atât de aistorică pe cât de apragmatică. Istoria nu există pentru magistrul îmbibat de erudiție care ergotează sub bolți carolingiene sau sub ogive de claustru. Antichitatea păgână e privită, în genere, cu suspiciune și cu aceeași desconsiderare

cu care leaderul marxist privește « Summa » lui Thoma d'Aquino. Mîntea medievalului caută eternul și universalul, caută absolutul și abstractul, și e firesc ca trecerea timpului, seria eterogenă a veșnicei devenirii, să nu-l poată interesa. Platon procură punctele cardinale ale terenului explorabil. Și cu o atare busolă, cugetătorul nu va descoperi niciodată istoria. Din istorie nu se predă în școalele evului mediu, în mod regulat, decât istoria biblică. Istoria greacă și romană este în general ignorată și, în cazul cel mai bun, ea se parcurge vag, fragmentar și nesistematic, cu prilejul cetirii puținilor autori antici îngăduiți; prilejul apare el însuși cu foarte puțină asiduitate. Istoria perioadei creștine cade însă cu totul în afara preocupărilor scolastice. Ea pare prea *profană*, prea puțin demnă de a ocupa mîntea unui bun creștin, pentru că e prea departe de sfera eternului, de care istoria sacră se ține cu mult mai aproape. Pe la jumătatea secolului al XII-lea, în tratatul său despre clasificarea științelor (scolastice) *Dominicus Gundissalinus* îngloba istoria ca pe o mică și modestă anexă la studiul *poeticeii*. Când chiar poetica și retorica formau împreună o mică diviziune: « scientiae civiles », în grupul științelor propedeutice, abia la finele unei lungi, sistematice și mai ales ierarhice sistematizări; când chiar poetica și retorica erau atât de neglijate în această epocă dinaintea Renașterii, e ușor de înțeles cât de puțin impuls primea studiul istoriei prin autoritatea acestui important mentor. De altfel, dacă nu se predă, nici nu se scrie istoria propriu zisă. Istoriografii existenți se preocupă exclusiv de notarea cronologică a evenimentelor vieții locale și contemporane.

Între considerațiile curente ale autorilor pe care-i studiază și pe care îi ascultă, omul cultivat întâlnește pretutindeni referințe la eternitate și aproape niciodată la trecutul omenesc, din care de fapt se hrănește și se formează mîntea lui. Ceea ce îl preocupă din om este laturea intemporală și abstractă și nici nu are vre-un fel de considerație pentru omul concret cu particularitățile sale variabile și diverse, pentru omul pe care-l întâlnește în drum și a cărui esență este tocmai perenitatea, dar care tocmai de aceea e perfectibil și convertibil. În înclinarea sa de a vedea în totul fixitatea universalului și rigiditatea abstractului, medievalul nu are veritabila încredere pe care ar

trebui s'o aibă în puterea educatoare și vindecătoare a credinței religioase. Indivizii omenești îi apar, ca și stelele cerului, fiecare în căușat de rigoarea unei fatalități implacabile, condamnat dela naștere la o viață de păcate pe care apoi le va ispăși etern în viața de dincolo.

Stăpânit de noțiunea abstractă de om, medievalul nu cunoaște omul decât fragmentar și superficial. Tot ceea ce-i este străin sieși îi pare că implicit trebuie să fie străin genului uman în întregime. Ignoranța și prejudecățile îi atrag automatic dușmănie și dispreț pentru tot ceea ce îi este neobișnuit sau necunoscut pentrucă-i pare anormal, aberant, monstruos. Și, cum suntem întotdeauna înclinați să privim ca dușman ceea ce nu ne este îndeajuns de familiar, fărămițirea neamurilor în grupuri și grupulețe izolate e abundent ajutată de neîncrederea ce decurge din ignorarea realității vii și din urmărirea abstractului tipic și etern.

De altă parte: e știut că un scriitor care nu se inspiră decât dintr'un singur predecesor, nu poate fi decât o copie a acestuia și că originalitatea sa n'are suficient câmp de selecțiune a materialului și de evidențiere de sine însăși. E știut apoi că cel ce servește cu obediență deplină și exclusivă o singură persoană este negreșit sclavul acesteia, pentru că n'are nimic de ales și n'are unde-și plasa libertatea. Dimpotrivă, cu cât modelele după care se inspiră artistul sunt mai numeroase și mai variate, cu atât propria sa personalitate are mai frecvente ocazii să transpară printre modele, în felul cum le alege, în felul cum le combină și în ierarhizarea gradului lor de influență. De asemenea, în măsura în care în loc să servești pe unul exclusiv, prin toate acțiunile tale posibile, tinzi să fii util tuturor, — în aceeași măsură emanciparea ta se afirmă mai evident. Pentru motive similare: individul omenesc care se conformează și se aseamănă cu exclusivitatea unui grup de oameni redus, izolat și uniform, este de fapt mai puțin om decât acel care, primind influențe dela toate tipurile de oameni de pretutindeni și de totdeauna, realizează în sine o mai bogată sinteză a ceea ce poate crea și poate înfățișa omenirea în întregul ei. Gândind și simțind, voind și înfăptuind numai ceea ce fac cei douăzeci de vecini din cătunul tău, nu realizezi în tine decât o părțică infimă a omenirii, nu primești în viața ta decât lumina unor zări extrem

de înguste, ca și cum ai continua să duci viața cavelor. Contactul cu viața omenească de peste toate secolele și de peste toate depărtările îți lărgeste orizonturile sufletești peste nesfârșit de multe posibilități neastâmpărate, — libertatea și originalitatea se potențează infinit pentru că în potirul sufletului tău primești darul omenirii întregi, reale, iar nu abstracte; — vii iar nu factice.

Cantonat la ceea ce-ți oferă numai prezentul și neștiind să pășești decât în extratemporal ori de câte ori vrei să evadezi din prezent, te găsești în situația unui arestat care n'ar putea părăsi închisoarea decât în clipa când sufletul i-ar sbura pe fe-reastră, lăsându-i hoitul între ziduri.

Aceasta e veritabila situație a intelectualului medieval pentru care istoria nu există și totul nu variază decât între prezentul efemer și prezentul etern.

Incontestabil, nu trebuie să confundăm « știința » istorică cu « perspectiva » istorică. Aceasta din urmă, evocarea trecutului în contemplarea unui fapt sau obiect actual, e un proces inseparabil de sufletul omenesc: fie măcar în contemplarea relicvelor religioase, ea n'a încetat de a stăpâni câteodată sufletele și mințile nici măcar în evul mediu. Dar cunoștința istorică este împrejurarea care ocazională și înlesnește, exercită, adâncește și îndesește adoptarea acestei atitudini contemplative, obișnuind spiritele să-și lumineze cât mai des ambianța cu aureola istorică: obișnuindu-le să vadă astfel mai des în ele urma trecutului, inima și gândul omenesc care a trăit în ele, toată acea sedimentare de viață omenească depusă pe ele odată cu timpul.

Intelectualul scolastic, împovărat și orbit de disciplina universalului, nu mai are auz pentru a asculta melodiile trecutului.

Fără puțină cunoaștere a istoriei, emoția aceasta nu putea avea loc dar și fără această emoție nu putea naște nici curiozitatea de a cunoaște istoria și setea de a o retrăi. Fără perspectiva istorică, grație căreia ruinele și vechiturile se luminează de o lumină nouă, nu s'ar fi ridicat antichitatea la înaltă apreciere, și nu s'ar fi putut pronunța lozinca « întoarcerii la surse ».

Prin ce proces psihologic s'a produs această îmboldire spre perspectiva istorică, iată o întrebare la care, cu toată claritatea, ni se sugerează un răspuns general chiar din avalanșa expunerii

lui *Burckhardt*. Procesul pare a fi trecut cam prin aceste faze: din cultul religios al « sfinților » (și deci și al relicvelor lor) se naște o tendință de a fi asimilate acestora și persoanele de mare vază ca: părinții Bisericii, suveranii și papii, apoi marii teologi și filosofi, apoi învățații, literații și artiștii. Noțiunea de « glorie » și « faimă » dobândește astfel o pondere neobișnuită în aprecierea curentă, paralel cu aprinderea tot mai vie a sentimentului de distincțiune a « individualității ». Mormintele și casele de naștere ale unora din cei enumerați mai sus devin obiect de specială grijă și de special respect (casa lui Petrarca chiar din timpul vieții). Câmpul de vedere, prin timp înapoi, întinzându-se tot mai mult, cetățile încep să-și dispute calitatea de a poseda mormântul lui *Virgil*, al lui *Titus Livius* sau al celor doi *Plinius*. Unele își fac o fală de a poseda o grotă unde « poetul » ar fi stat cândva să mediteze. Ochiul cu care era privită acea grotă de către cei ce-i știau povestea și cunoșteau importanța lui *Virgil*, — ochiul acela care vedea ceea ce vulgului îi era cu totul străin, care străpungea, de fapt, istoria și distingea într'însa razele unei realități refuzate ignoranților, ochiul acela privea: « perspectiva istorică ». Cu ea s'au animat resturile risipite și uitate ale epocii Cezarilor. Prin forța ei s'a scos din groapă întregă bogăția termelor și forurilor, templelor și teatrelor, statuilor și poemelor, care au făcut din Italia un imens muzeu și o imensă arhivă.

Perspectiva istorică stabilește legături nevăzute, punți de aur peste secole, dela mintea și dela inima celor de altădată, până la mintea și la inima celui ce contemplă vestigiile vieții lor. O înțelegere, un mistic contact cu frații din negura vremilor umple sufletul înțelegătorului cu sentimentul unei solidarități și cu emoția unei îmbrățișări pe deasupra morții.

De aceea « Renașterea » artelor, întoarcerea la sursele de inspirație, implică în mod imperios atitudinea « umanistă », aspirația spre realizarea unui « *om complet* » în care să se reverse tot ceea ce omul de totdeauna a putut simți și crea.

Fără înțelegerea rolului « perspectivei istorice », afinitatea dintre fenomenul Renașterii și atitudinea umanistă ar rămânea o enigmă. Renașterea și curentul umanist nu se pot caracteriza, firește, printr'un prea însemnat avânt al științei istorice, nici prin vreo originală privire sintetică și încă și mai puțin prin

realizarea unor metode riguroase în istorie. În a sa « Istorie a civilizației engleze », *Buckle* a citat, într'un mare număr, exemple de enormități și invențiuni fantastice acreditate fără control și figurând nu numai în operele lui *Geoffrey de Monmouth* sau ale lui *Mathew of Westminster*, ci și în scrieri din secolul al XVI-lea, ca ale lui *Du Haillan*, și chiar dela finele secolului al XVII-lea, ca ingenioasa și fantasmagorica « Origine des Français » a lui *Audigier*. Semne de oarecare schimbare apăruseră de prin secolul al XIV-lea și al XV-lea. Ameliorarea serioasă nu începe însă decât abia pe la sfârșitul secolului al XVI-lea sau și pe la începutul celui următor, constată *Buckle*, și explică apoi: « Știința nu era încă destul de coaptă în Europa »... Istoria rămase, de fapt, multă vreme o unealtă pentru diverse scopuri interesate, iar de altă parte, multă vreme, istoricii n'au reușit să se ridice la un punct de vedere general ». Dar dacă ea a devenit un domeniu de precumpănitoare importanță abia la începutul secolului al XVIII-lea, impulsurile adevărate îi vin totuși din speciala dispoziție umanistă care acordase trecutului o adorație încă nemai cunoscută. Numai astfel au putut să apară *Vico* și *Herder* sau *Montesquieu*, *Voltaire* și *Savigny*. Entuziasmul pentru istorie presupune prealabila însușire entusiastă a « perspectivei istorice » în contemplarea lucrurilor. Opera lor s'a pregătit încă din acel « collegium poetarum », creațiunea lui « cinquecento », răsărită aproape simultan în mai multe puncte ale Europei. « Lectorii » limbilor moarte și literaturilor respective n'ar fi putut în nici un chip să-și facă lecțiile lor fără abundente detalii istorice. De fapt, tocmai laturea istorică era cea care-și exercita adevăratul efect reformativ asupra sufletelor, pentru că, aruncând asupra urmelor trecutului o intensă lumină plină de atracție, magiștrii realizau prin ea joncțiunea dintre fiecare personalitate vie și o omenire de mult apusă. Aceste « colegii » de poeți nu făceau decât să continue spiritul lui *Poggio* și al unui *Lorenzo Valla*, al unui *Filelfo* sau al unui *Pomponius Laetus*. Elocvent, în acest sens, este cazul elenistului *Pierre Danés* (dela Colegiul Regal din Franța, devenit apoi: « Collège de France »), care a închinat o grea muncă pentru reeditarea operelor lui *Florus*, *Sextus Rufus* și *Plinius*. Formidabilul *Cammerarius* dela Colegiul din Nürenberg, încă din timpul studiilor

sale la Universitatea din Leipzig, profitase de cunoașterea limbii grecești pentru a se arunca cu pasiune asupra lecturii unui *Herodot*. Simțul istoric e adevăratul motor al activității sale întregi. Intre cei cu mai reduse preocupări propriu zis istorice se poate aminti de pildă poetul *Conrad Celtis* dela Colegiul din Ingolstadt, care își trădează totuși, și el, interesul pentru istorie prin celebra descoperire a « hărții Imperiului Roman », care, la rândul ei, făcu celebru pe *Peutinger*.

După cum știut este, chiar și atmosfera în care a respirat și s'au format *Luther* și *Melanchton* e o emanație a școalelor umaniste și a avântului unui *Erasmus*, al unui *Ulrich de Hutten*, al unui *Guillaume Budé* și al unui *Reuchlin*. Spiritul Reformei, în aspectele sale inițiale, apare ca o consecință sau ca un derivat al preocupărilor umaniste. Intre scrierile antice regăsite, reeditate sau comentate de autori ca *Poggio*, *Camerarius* sau *Dorat*, se găsesc multe opere de ale părinților Bisericii sau de ale altor autori creștini. Totodată, același proces psihologic care a provocat unora dintre savanții timpului interesul pentru literatura greacă pare a se fi petrecut și în viața interioară a celor care luaseră contact cu limba și literatura ebraică. Un prestigiu nou dobândesc, de pildă, în ochii lui *Reuchlin* lucrurile și oamenii lumii ebraice: răsunătorul său proces de epice proporții cu re-negatul evreu delator și intrigant *Pfeferkorn* ne lasă să ghicim într'o măsură efectele « perspectivei istorice » în sufletul și activitatea lui *Reuchlin*. Stăpânit de farmecul unei lumi de demult dispărute, dar descifrate de el în textele ebraice atât de rebarbative, savantul german înfruntă inchiziția sub acuzație de erezie și iudaism. În ceea ce privește pe *Budé*, e destul să ne amintim că fiii săi deveniră reputați cunoscători ai limbii ebraice, și că, dacă despre *Budé*-tatăl, abia se bănuște că înclina spre reformă, fiii săi — ebraizanți — au îmbrățișat în mod manifest reforma, militând energic în tabăra calvinistă.

Reforma e întoarcerea la Biblie, la acel obiect pe care cunoașterea limbii ebraice îl nimbează cu o lumină de relicvă prețioasă, tot așa cum cunoașterea limbii și istoriei grecești ornează cu strălucire vie și sacră figura și opera lui *Platon*. În scurt, cred că putem afirma că « întoarcerea la surse » a artiștilor Renașterii, a savanților, filosofilor sau poeților umaniști,

precum și a răzvrățiților luterani și calviniști, este totdeauna un gest de omagiu adus acelor lucruri din trecut pe care mintea parvine să le contemple sub « perspectiva istorică ».

Și dacă ne amintim acum cele ce constatăm mai sus, dacă ne amintim că fără un minimum de « perspectivă istorică » în atitudinea și conștiința noastră de fiecă clipă, nu există viață socială, — dacă ne amintim că prin acest mod de contemplare a lucrurilor ne obișnuim să respirăm într'un același ritm cu omenirea întreagă și să descifrăm omenescul și spiritualul în tot ce ne înconjoară, — înțelegem de ce reînvierea limbilor și a istoriei antice, reînvierea artelor, reactualizarea unor anumite doctrine și conștiința unei puneri de acord a fiecăruia cu tot *omenescul* înfăptuit până atunci, trebuia să provoace apariția ideilor pacifice, generoase, filantropice și, mai ales, a ideii de respect pentru individul *omenesc*, ca reprezentând în mic, umanitatea (așa cum, mai târziu, Monada leibniziană închidea în ea, microcosmic, întreg macrocosmul¹⁾). Umanism și umanitarism nu sunt, fără îndoială, noțiuni identice, dar prima cuprinde în germene pe a doua, astfel încât apariția umanitarismului a fost, istoricește efectiv, o consecință târzie a umanismului. Observând genealogia lor, toate marile curente de idei moderne, idei bune sau rele, ce suflă în pânzele societății de azi împingând-o spre alte limanuri, își au sorgintea direct ori indirect în ideile plămădite în preajma Renașterii, în ele s'a păstrat destul de perceptibil un ecou din acea covârșitoare predominare pe care « perspectiva istorică » și-o câștigase atunci asupra « perspectivei pragmatice ».

B) PERSPECTIVA ISTORICĂ ÎN CONTEMPLAREA FRUMOSULUI ARTISTIC

Atât în enunțarea legilor frumosului, cât și în verdictul de apreciere a unei opere de artă, esteticianul poate adopta o atitudine pur formalistă care exclude orice motivare psihologică străină canoanelor. « Secțiunea de aur » într'un ansamblu

¹⁾ S'a emis mai demult observația că filosofia lui *Leibniz* dezvoltă și traduce în termeni metafizici filosofia morală a lui Grotius, — unul dintre produsele caracteristice ale concepțiilor umaniste.

plastic, afinitățile sau disonanțele de colori într'un ansamblu pictural, sau procedeele de fugă sau de contrapunct într'o compoziție muzicală, pot fi constatate în mod cu totul rece, abstracție făcând de impresiunile eteronome pe care obiectul de artă ni le pricinuește prin conținutul său material, prin natura sa intrinsecă ori prin asociațiuni subiective.

Motivările subiective nu constituiesc laturea pur estetică a aprecierii artistice, totuși nu numai profanii artei, ci chiar cei mai rafinați și mai informați dintre esteti suferă ingerințele lor, mai mult sau mai puțin disimulate. Intrusiunea lor în aprecierea frumosului este cel puțin atât de frecventă și insistentă ca și în judecata morală: ceea ce în estetică s'ar putea numi « admirația categorică » (prin analogie cu « imperativul categoric » din morală) nu are decât o existență dialectică. Negreșit că luarea sa în considerare este teoreticește indispensabilă pentru înțelegerea procesului respectiv de evaluare, tot cum indispensabilă este cunoașterea teoriei pendulului ideal pentru înțelegerea pendulului real. Dar după cum psihologia raționamentului nu se poate opri la examinarea legilor logice formale, ci trebuie să țină seama și de « logica afectivă », de asemenea, într'o analiză psihologică a conștiinței amatorului de artă și de frumos, motivațiunile subiective trebuiesc luate atent în considerare. Aceasta pentru că atitudinea omenească curentă e de obicei un compromis între regula formală și exigențele afective; pentru că viața reală omenească e o veșnică împletire a raționalului cu iraționalul, o continuă capitulare a spiritului față cu materia, o interminabilă repetare a păcatului în dauna divinului din noi.

Intre motivările subiective care deplasează punctul de vedere al amatorului de artă, smulgându-l din rigoarea formală, stă « perspectiva istorică ». Ea poate da obiectului contemplat o semnificațiune și o atracțiune pe care introspecțiunea nu e totdeauna îndeajuns de abilă spre a o distinge, spre a o recunoaște, spre a o deosebi de motivele formale.

Dintre toate păcatele ce pot întina exigențele formale ale spiritului, intervenția motivărilor subiective provocate de « perspectiva istorică » este păcatul cel mai de iertat, pentru că, în ordinea *cunoașterii*, acest mod de a privi lumea dimprejur

îndepărtează cealaltă perspectivă: pe cea « pragmatică », limbaj al animalului îmboldit de foame, de frică și de sexualitate.

Intervenția « perspectivei istorice » în aprecierea estetică poate să apară însă ca mai puțin importantă, pentru că « perspectiva estetică » este cu totul opusă celei pragmatice, chiar fără intervenția aceasta.

Totuși mai există între « perspectiva istorică » și cea estetică oarecari alte raporturi, afară de apragmaticitatea lor, și de așa natură încât prima constituie un fel de conduct auxiliar, un fel de cale indirectă, spre cea de a doua.

În cartea mea « *Papillons de Schumann* », care tratează « despre principiul unic al vieții, dramei și frumosului », am arătat că orice contemplare estetică e, în mod mai mult sau mai puțin manifest și conștient, căutarea sbuciumului unei oarecari entități (« motivul de artă ») pe care o tratăm ca pe o ființă vie, individualizată, și care, dispărând și reapărând, afirmându-se și evoluând printr'o serie de schimbări de spațiu și timp, de calitate și de cantitate, pare a lupta, pare a trăi o oarecare dramă. Prin drama aceasta, ea ne *interesează*, deoarece prin individualitatea pe care și-o desprinde de pe fondul unde își îndură vicisitudinile, entitatea sau « motivul » seamănă cu noi înșine și atrage, ca și în spectacolul de teatru, tendința virtualei noastre solidarizări și substituiri simpatice. Psihologicește, entitatea aceasta pe care o investim cu contururi și particularități vitale, nu e decât un fel de obiectivare și un fel de personificare a propriei noastre stări de conștiință (al cărei *conținut* este tocmai imaginea motivului artistic respectiv), deci al unui segment viu și actual din propria noastră viață. Ca orice segment al vieții în genere, fiziologice sau mintale, ca și individul animal, ca și specia dar și ca instinctul sau emoția, o reprezentare apărută în conștiință tinde să persiste și luptă spre a se menține vie. Cu tendința ei cu totul, îi proiectăm în afară conținutul conturat și individualizat, și-l urmărim ca pe o ființă a cărei luptă pentru viață i-ar aparține numai ei, ca și cum n'ar fi o ramură din însăși viața noastră interioară. Urmărind-o cum apare, dispare și reapare în ipostazele unei simetrii, ale unui ritm sau ale unei metafore, ne însușim, ca spectatori, soarta ei: totul (eul) se identifică astfel în mod fictiv cu partea desprinsă din sine însuși.

Diversele condițiuni care facilitează contemplarea artistică (acest *proces de fictivă identificare a eului cu un segment de al său obiectivat*) sunt de fapt împrejurări care alungă celălalt mod de a privi lucrurile: « perspectiva pragmatică », sunt deci procedee de « depragmatizare » a obiectului.

Intre diversele procedee ce au acest rol, unul foarte uzitat de scriitori și artiști, este evocarea vechimei obiectului.

Un obiect vechi, un obiect care are o istorie, e o ființă vie care a trăit o dramă, o « Odisee ». În urmele pe care i le-a lăsat timpul, descifrăm, sau ne silim să descifrăm, suferințele prin care a trecut și rănilile înfrângerii. Un obiect vechi, dacă e și scos din uz sau măcar deteriorat, e un fel de invalid de război, un martir ori o epavă tristă care te îmbie să-ți imaginezi multe și pasionante povești de aventuri. Atunci când lucrurilor dimprejur nu le cunoaștem efectiv și explicit « istoria », simțim înclinarea de a le inventa noi una, gândită măcar în scheme vagi pe care le umplem mai mult cu atitudini de afectivitate fugitivă și inefabilă.

Cât de oportună ne este însă, pentru nevoia de contemplare estetică, împrejurarea de a cunoaște efectiv date istorice care să se poată atribui obiectului de față.

Când între notele distinctive ale conceptului unui obiect se cuprind și raporturile lui cu persoanele sau cu scena unui anumit eveniment istoric precis, atunci trebuie să se cuprindă totodată, în cea mai largă măsură, și posibilitatea de a fi privit el însuși ca actor, ca protagonist al evenimentului. Oricare ar fi natura obiectului, oricare i-ar fi proprietățile și destinația, calea către contemplarea lui estetică e astfel netedă și larg deschisă. Toate exemplele pe care le-am dat altă dată¹⁾: nasturele Basarabului, cartea și ceașca lui Proust, trestia lui Guyau, « beato loco » și « l'antiche mura » ale lui Petrarca, fosila, aerolitul, floarea lui Wells, toate privesc obiecte în fața cărora atitudinea de conștiință stă foarte aproape de cea religioasă, dar e încă și mai mult apropiată de cea a contemplării estetice. În lipsă de alt termen de perfectă adecvație, profanul, neștiind cum să-și denumească emoția pe care i-o provoacă, va fi mai ales înclinat să califice obiectul ca « frumos ».

¹⁾ Vezi studiul « Perspectiva istorică » din R. F. R. No. 10.

E însă și mai interesantă, și mai curioasă situația unui atare obiect, când chiar prin esența sa era el destinat ca prin alte mijloace să provoace contemplarea estetică și deci să reprezinte « frumosul ». Pentru un atare scop e de pildă suficientă execuția iscusită a unei cornișe decorative de-a lungul unui perete, ori așezarea unui ornament reprezentând motive vegetale. Prin însuși jocul formelor simetrice în cornișă și prin însăși redarea stilizată a unor frunze de acantă, contemplarea estetică este asigurată. Ce se întâmplă însă când un atare obiect de artă mai îngăduie, pe deasupra, și considerarea sa ca document istoric, putând cădea astfel sub acea contemplare caracteristică de care ne preocupăm aci în special !

Marcel Proust a atins problema fără a teoretiza însă de astă dată, deși în alte chestiuni planează teoretic și analizează crud ca un copil care răscolește fără milă furnicarele. El vorbește în « Pastiches et Mélanges » despre catedrala Notre Dame din Lisieux, unde se găsește « l'illustre futaie de pierre dont le porche est planté et entre les deux rangs si noblement taillés de laquelle défila la pompe nuptiale d'Henri II d'Angleterre et d'Eléonore de Guyenne ». Și în ochii amatorului de artă, dar și în ochii profanului aflarea unui asemenea amănunt istoric poate ridica brusc interesul obiectului, deci, într'un sens, valoarea lui. Iar « valoarea » aceasta, deși de altă natură și origine decât cea estetică, fuzionează cu aceasta, se revarsă în ea dând o rezultantă de superioară atractivitate, tot așa cum în savoarea unui vin aroma se adaogă discret gustului, lăsându-ne în credința că numai limba e organul care a simțit-o.

Negreșit, procesul acesta de confluență și conjuncțiune a celor două tipuri de contemplare (prin *apreciere estetică* și prin *aureolare istorică* sau *relicviară*), se poate desfășura în favoarea oricărui obiect de artă. Tot Marcel Proust, în repetate pasaje, vorbește despre acea « Sonate de Vinteuil » care-l impresionase adânc, căci ea îi evoca nu numai atâtea amănunte din complicatul amor al lui Swan, dar pe însăși Albertina care i-o cântase de atâtea ori. O bucată de muzică poate să apară deci și ea cu caractere de relicvă. Poate chiar mai mult decât obiectele palpabile, muzica e susceptibilă de a împrumuta un aer sacru grație reperкусиunilor afective pe care le exercită asupra imaginilor

mental asociate. Ea ne aduce în față, proaspete și palpitând, secțiuni transversale ale timpului și vieții noastre. De aceea sunt melodii care ne par că răspândesc un anumit parfum vechi de flori uscate, sunt melodii care răscolesc străngeri de inimă, și altele care ne înseninează cerul. De aceea mai ales muzica întovărășește atâtea evenimente din viața individuală și cea socială. De aceea imnul pe care îl știi că e imnul națiunii tale te impresionează într'un chip diferit, altul decât oricare altă piesă muzicală: pe lângă valoarea sa artistică, se adaogă calitatea sa de simbol; astfel devine o aluzie la o seamă de imagini, noțiuni, acțiuni și sentimente de ale tale personale și ale grupului tău social (deci la istoria personală și la istoria colectivă). Sunt bucăți de muzică, poate de mare valoare, pe care totuși unele persoane refuză să le asculte, pentrucă ele evocă evenimente sau împrejurări (deci date de istorie) pe care nu vor să le mai retrăiască. Pe altele, dimpotrivă, cu toată mediocritatea lor artistică, le căutăm ca pe scumpe odoare de altar, sau le primim în inimă ca pe o invizibilă dar sacră împărțășanie. Autorul celor treisprezece volume ce caută timpul pierdut spune că, pe când uita încetul cu încetul pe Albertina Simonet, fredona adeseori pasaje din « Sonata de Vinteuil », « en ajoutant seulement au passage musical une valeur de plus, une *valeur en quelque sorte historique* ¹⁾ et de curiosité comme celle que le portrait de Charles I-er par Van Dyck, déjà si beau par lui même, acquiert encore du fait qu'il est entré dans les collections nationales par la volonté de M-me du Barry d'impressionner le Roi ».

Sunt, fără îndoială, obiecte de înaltă artă care nu posedă nici un fel de aureolă istorică și valorează exclusiv prin calitățile lor estetice. Astfel sunt acelea despre a căror origine și vechime nu știm întâmplător nimic. O pictură expusă într'un salon de artă și iscălită de un nume nou, o simfonie necunoscută, executată la un post de radio și despre care nu găsești niciun fel de indicație în program, dar și un simplu motiv decorativ în păinjeniușul unei dantele expuse într'o vitrină, un chengar sau o vigneta oarecare, de sursă anonimă, pe legătura unei cărți, — toate acestea îți pot procura o emoție estetică, pură

¹⁾ Sublinierea e a noastră.

de orice aromă istorică. De îndată ce știi însă că dantela e venețiană, îndată ce afli *ceva* despre locul, data și persoana dela care provine chenarul, *ceva* despre autorul simfoniei sau despre al tabloului, emoția estetică se agață oarecum de acest concret istoric, așa cum se încaeră germenul talofitului cu o algă, iar din crîncena lor luptă ambele apar ca un singur individ nou și distinct: lichenul. Din cauza aureolei de relicvă, un tablou de Rafael sau de Delacroix, chiar de-ar data din epoca lor de formațiune și dibuire, e altfel *privit* de oricine. De aci derivă însăși valoarea autografului; și multe picturi celebre n'au valoare decât de simplu autograf. Cel ce vizitează un muzeu de artă, ignorând complet orice date istorice referitoare la obiectele expuse, la epoca, la condițiile și la împrejurările de origine ale obiectelor, e curînd copleșit de stîncă plictiseli și de un fel de saturație mentală care seamănă leit cu « prea-plinul » stomacal. Sunt la muzeul Vaticanului câteva săli pline cu vase grecești, etrusce și romane. Acestea sunt sălile cele mai puțin frecventate. Când ajung aci, vizitatori de tip comun, turiștii și membrii grupurilor de excursiune își găsesc în sfârșit răgazul să-și mai consulte puțin ceasornicele sau oglinzile de buzunar, să-și arunce puțin ochii pe fereastră ca să-și dea seama cum se arată vremea de-afară, sau să-și schimbe între ei unele păreri despre bagajele lăsate în gară și despre restaurantul unde vor deajuna. Este una dintre aceste săli cu vase antice care se află situată la o extremitate, în așa fel încât ea nu constituie nici trecerea spre alte săli, nici trecerea spre ieșire. Pe aci nu intră de obicei decât câte un cuplu de îndrăgostiți care vor să se știe pentru un moment izolați de privirile străine. Vasele par toate la fel, diferind în amănunte aproape irelevante. Și totuși, pentru un *cunoscător*, cercetarea lor amănunțită echivalează cu lectura unui pasionant volum. Scenele mitologice, semnificațiile lor, problema lui « *καλος* » și « *καιρι* », culoarea fondului și a picturii, formele și materialul, iar din toate acestea, soluția problemei referitoare la destinația vasului și la epoca de când datează, nu pot preocupa în tot cazul decât pe cei inițiați. În măsura în care un vas vorbește mai mult cunoscătorului, el îi apare fatalmente ca mai frumos! Intocmai la fel, vechile noastre scoarțe moldovenești, din Basarabia: svârlite

de cei nepricepuți așa ca niște biete cârpe netrebnice, ele devin obiect de pioasă admirație și sunt plătite cu sume enorme de colecționarii rafinați. Tocmai vechimea, afară de unele speciale condițiuni de execuție, este în cele mai multe cazuri aci factorul determinant al acestei atitudini, pentru că vechimea este un fel de potențial de «valoare».

Incontestabil, când pe lângă conștiința unei vechimi «in abstracto», posedăm un număr de amănunte istorice precise cu privire la un obiect de artă, valoarea de relicvă este ea însăși mai bine fixată și variază în raport direct cu importanța însăși a faptelor istorice respective sau a persoanelor istorice care au intervenit într'însele. Un medalion care a aparținut lui Andreas Hoffer va avea altă valoare în ochii unui cetățean al Insbruckului, și alta în ochii unui beduin. De asemenea un bassorelief lucrat de mâna lui Thorwaldsen vorbește unui danez altfel decât un motiv bizantin dela Hurezul.

În jurul fiecăruia dintre obiectele de artă așezate într'un muzeu sau în cuprinsul unui oraș, planează o poveste. Puține dintre poveștile acestea se mai știu, puține avem vreme să mai aflăm dintr'însele, acolo unde s'au mai conservat. Călătoria dramatică a cailor de bronz de pe biserica San Marco din Veneția, patimile cutărui clopot din Florența, împrejurarea fantastică în care Beethoven și-a scris marșul funcbru, tragedia lui St. O. Iosif care agoniza când trupele treceau pe sub ferestre cântând versurile sale, — iată elemente de ordin istoric care, când sunt cunoscute, multiplică atracțiunea operei de artă, dându-i o savoare și o culoare nouă.

Chiar faptul că Ruskin a vorbit cu deosebit interes despre frunzele tăiate în piatră, dintre ornamentele catedralei din Lisieux, adaogă o treaptă mai mult în importanța acestei catedrale, chiar în ochii lui Proust. Ea nu e pentru el numai catedrala frumoasă în care a avut loc detaliul istoric pomenit mai sus, ci ea mai este și o catedrală dintre cele mai admirate de Ruskin. Amintirea pe care i-o consacră Proust, la rândul său, citând-o, constituie și ea, pentru noi, un nou adaos la celebritatea ei. Astfel, azi, un amator bine informat o va privi tocmai de aceea cu un alt interes decât cel pe care Ruskin i-l acordase odinioară. Formula acestui interes s'ar putea exprima,

cred, prin multiplicarea valorii estetice a monumentului cu un anumit coeficient și anume: în acest coeficient ar intra, cu valori proporționale, toate aceste date istorice: pompa nupțială a lui Henric, apoi faptul că a fost citat de Ruskin, precum și faptul că a fost citat de Proust. Iar dacă, întâmplător, aceste modeste rânduri ale noastre s'ar bucura vreodată de-o oarecare favoare în ochii vreunui cetitor, această împrejurare ar atrage și ea, pentru el, un mic adaos pe care el îl va proiecta cândva pe imaginea catedralei din Lisieux.

Tot astfel de pildă: e cert că pentru cei care au citit și au gustat rândurile lui Chateaubriand, pentru cei care știu cine e Chateaubriand și știu că despre anumite locuri s'a pronunțat el în chip magistral, — pentru aceia, locurile evocate de acest autor nu se vor prezenta ochilor așa cum se prezintă omului vulgar care ignorează aceste detalii literare. E cert, apoi, că pentru cei ce cunosc pe Byron, castelul Chillon de pe lacul Léman are o însemnătate și chiar o «frumusețe» în plus. Mi-amintesc, eu însumi, ce aspect bizar mi-a oferit luna plină, odinioară, în copilărie, când am văzut-o sub impresia proaspătă a lecturii romanului lui Jules Verne: « Autour de la Lune ». Am privit-o într'adevăr « cu alți ochi ».

Astfel, nu numai atribuirea unui rol oarecare într'un fapt istoric important, nu numai cunoașterea unor relațiuni pe care un obiect de artă sau un obiect frumos l-ar fi avut în viața unei personalități celebre, dar chiar numai conștiința faptului că obiectul a putut preocupa sau chiar pasiona pe alții, pe mulți și de demult, e suficientă pentru a acorda obiectului un prestigiu și un interes incalculabil. « Ce tableau de l'Attique (zice Chateaubriand), ce spectacle que je contemplais avait été contemplé par des yeux, fermés depuis deux mille ans ». În alt pasaj, vorbind despre ruinele teatrului grec din Roma, același vagabond de elită spune: « Quelque génie mélodieux était sans doute resté dans ce lieu consacré à l'harmonie, car j'ai entendu siffler le merle le 12 décembre; une troupe d'enfants occupés à cueillir les olives faisait retentir de ses chants des échos qui peut-être avaient répété les vers de Sophocle et la musique de Timothée ».

Perspectiva istorică împlinește aci abundant funcțiunea pe care trebuiau s'o împlinească acele ingenioase unde ale timpului

captate de savantul « Ségétan », dintr'un recent roman al lui Léon Daudet.

Ceea ce mintea noastră captează cu preferință, atunci când adoptă « Perspectiva istorică » și când poleiește cu ea lucrurile de artă sau cele de uz profan, este de fapt tocmai conștiința unei solidarități sau a unei convergențe a sufletelor omenești: consensul omenirii întregi, adeziunea Omului în genere, sau măcar ceva care ar reprezenta un simptom al probabilității unei adeziuni sau confluențe. *Mintea individului omenesc trădează, în multe și felurite moduri, o uriașă oroare de singurătate, — și își caută tovarășii chiar pe deasupra secolelor.*

C) PERSPECTIVA ISTORICĂ IN VIAȚA SOCIALĂ COTIDIANĂ

Din cele expuse până aci se poate extrage o concepție generală despre modul cum viața interioară își elaborează atitudinile ei prin frecventa intervenție a ceea ce am numit « nimbul relicviar », adică lumina caracteristică pe care perspectiva istorică o asvârle asupra lucrurilor.

Nu numai valoarea estetică poate suferi o sensibilă dilatare din pricina fuziunii ei cu elementul eterogen care e acel « nimb relicviar », dar oricare altă valoare pe care un obiect o posedă grație calităților sale intrinseci, sau grație împrejurărilor sociale.

În raporturile dela individ la individ, același « nimb » intervine în chip atât de discret, încât procesul de dilatare a valorii nu este mai niciodată recunoscut ca pricinuit de împrejurări subiective, — și totuși rolul acestei ingerințe e considerabil: nu există nici prietenie și nici un fel de raporturi sociale, de o oarecare durată, în care el să-și nu facă apariția și să nu-și exercite o acțiune din ce în ce mai importantă.

Astfel, în primul rînd, ca raport interindividual de largă generalitate și de pronunțată intensitate, ne putem referi la raportul erotic. Negreșit, împrejurările în care sentimentul amorului își face irupțiunea în viața interioară a cuiva sunt în genere împrejurări biologice, de resortul instinctului sexual: factorul intelectual nu poate să joace decât un rol secundar sau

accidental în etiologia amorului. Totuși, nu rareori și nici cu prea multă greutate se poate discerne, în unele cazuri individuale, apariția unor procese de asociațiune mintală care declanșează atitudini afective și le alimentează până ce, exacerbându-le, le dau proporții pasionale. Dacă în asemenea cazuri « amintirea » și « analogia » apar ca decisive, aceasta se datorește de obicei tocmai unui « context » de conținuturi pe care le-am putea numi « istorice », pentru că se referă la fapte și raporturi trecute, dar determinate și ocupând un interval relativ determinat în reprezentarea concretă a timpului trecut. Pentru a preciza, să ne amintim de pildă că literatura (mai ales cea satirică) posedă un bogat repertoriu de narațiuni brodate pe o specială înclinare pe care ar fi având-o femeile pentru « Don Juani », pentru bărbații pe contul cărora se povestesc multe și variate cuceriri amoroase. De asemenea, și poate ca un caz al aceleiași sensibilități: slăbiciunea pentru mari tenori de operă sau pentru artiști dramatici care sunt adeseori admirați în rolul de prim-amorez. Este în afară de orice îndoială că sexul opus nu e întru nimic indemn în fața unor înclinări similare, mai ales în adolescență. Artiștele, care au fost văzute jucând în unele scene de pasiune amoroasă, devin obiectul unei insistente preocupări de aceeași natură; iar când îndrăgostitul parvine să-și obțină reale legături de dragoste, atunci întreaga tramă de reprezentări și afecte care-i constituie viața lui interioară cuprinde în urzeala ei, ca elemente etiologice ascunse adânc în culisele conștiinței: amintirea spectacolului, ca un fel de sediment istoric.

De asemenea, o persoană feminină, despre care *se știe* că ar fi suferit într'o mare pasiune amoroasă, devine nu numai obiect de curiozitate dar, de viu interes erotic. Desigur că anumite calități, — în special fizice, — îi sunt indispensabile pentru a putea provoca și întreține atracțiunea erotică, dar elementul mitologic care o nimbează, contribuie ades într'o puternică măsură la același efect, accentuând avantajele ei reale și subliniind pe unele care altfel ar fi rămas poate neobservate.

Numai astfel se pot explica unele curioase înclinări sentimentale ce se manifestă câteodată în favoarea unor artiste a căror îndelungată carieră le-a atenuat farmecele fizice, pudrându-le

în schimb cu ceea ce și aci, fără multă maliție, se poate numi tot « nimbul . . . relicvelor ».

Tot grație aceleiași intervențiuni a « perspectivei istorice », simpla amintire a unor clipe trecute de delectare amoroasă poate reînsufleți, între persoanele ce le-au trăit, entuziasmul erotic dedemult potolit. Nevoia de a-și reaminti reciproc diferite faze sau detalii din trecutul lor comun, acel « îți amintești » care constituie unul dintre cele mai frecvente motive de conversație între amănți, împlinește rolul unui fel de condiment și pare a fi un gest al unui fel de « instinct de conservare » al amorului care-și administrează singur reconfortante.

Fără a atinge același avânt, aceeași intensitate emotivă, simpla prietenie procedează în general în mod analog. Același « îți amintești » revine în mod destul de obișnuit și între prieteni, alimentând sau cimentând raporturile lor actuale prin substanța mumifiată a raporturilor lor mai de demult. Prietenul vechi căruia-i acorzi actualmente o anumită valoare (etico-socială), și-o datorește, — atât cât e și cum e, — faptului că în aprecierea actualității sale disolvi și o bogată doză din aprecierile tale de altădată.

Chiar față cu unele persoane individualmente necunoscute, dar căroră le recunoști o anumită « proveniență » și deci: participarea la un anumit « istoric », poți resimți o atracțiune sau un interes (eventual: o repulsiune sau dispreț), în care se descifrează de fapt atitudinea pe care ți-o determină însuși conținutul istoric la care o raportezi. În persoana unui necunoscut despre care afli că e originar din India vei întrevedea rezumată viața curioasă a patriei sale mistice, cu arta sa policromă și înzorzonată, cu cerul său cald, cu elefanții, cu șerpii și cu fahirii ei. Vei întrevedea floarea de lotus, Mahabharata, Sacuntala și filosofia lui Kapila; vei întrevedea scrierea sanscrită de pe foile de palmier, poezia lui Tagore, răzvrătirea lui Gandhi și poate nu știi încă ce figuri fantomatice exalate din povestirile lui Kipling. Toate, rapid, așa cum într'o singură respirație de aer poți distinge în adierea unei păduri, mirosul de brad, de zmeură, de pământ umed și de nu știi ce ierburi cu arome țipătoare. De asemenea, într'o persoană, despre care, într'o țară străină, afli că e din țara ta proprie, că vorbește limba

ta și se închină la același altar, — vei întrevedea țara, limba și altarul tău. În vorba ei vei descifra un răsunset îndepărtat al cântecelor care te-au legănat în pruncie iar în privirea ei ți se va părea că poți zări o urmă din icoanele și din razele care ți-au pârguit și ție sufletul. Istoria țării și a neamului tău, istoria ființei tale prelungite peste propriul tău început îți apare ca fosforescență în făptura celuilalt. De aceea făptura lui te atrage nu numaidecât prin aspectul ei real și obiectiv, nu prin nu știu ce valoare estetică sau de altă natură, — ci prin *nimbul* pe care i-l împrumută «istoricul» său, așa cum îl cunoști.

Ca și persoana compatriotului care într'un moment dat e ridicată la rangul unui simbol, numeroase alte obiecte pot fi privite sub aceeași «perspectivă istorică», însușindu-și prestigiul lucrului simbolizat. Steagul țării, costumul național, imnul oficial, — dar și cântecele populare, numele proprii tradiționale și chiar unele articole alimentare îți pot apărea ca înconjurare de aceeași fosforescență, grație procesului de introjecțiune a unor conținuturi pur memoriale în imaginea concretă actuală a obiectului «prezent». În 1916—1918, în timpul refugiului în Moldova, din pricina ocupațiunii inamice, tot ce amintea în chip mai viu Bucureștii devenea obiectul unui fel de adorațiune mistică (pentru refugiați și chiar pentru Moldoveni). Din cauza barierei militare interpuse, Bucureștii deveniseră atât de inaccesibili, încât despre persoanele și lucrurile rămase acolo se vorbea ca despre «lumea cealaltă» sau ca despre omenirea din planeta Marte. Un obiect, o scrisoare, o foaie de ziar apărută sub ocupație și pătrunsă pe cale grea până la Iași erau privite cu aceiași ochi neîncredători și cu același sentiment de «miracol» ca și florile lui Wells de care vorbeam altă dată. Conștiința inaccesibilității reducea imaginea Bucureștilor la un simplu dat *memorial*, exclus din posibilitățile simțurilor, ca și visele, ca și basmele, ca și trecutul istoric irestituibil și ireversibil.

Pentru înțelegerea valorii speciale a obiectelor cultului religios nu avem de adăogat nimic nou. «Relicva» mai ales, relicva în primul rând, a fost explicată în întregă expunerea noastră de până aci.

Intocmai ca și în cazul iradiațiunii istorice care provoacă o intensificare a efectului estetic în obiectele de artă, când acestea

sunt totodată testimonii ale faptelor biografico-istorice, tot astfel unele obiecte, a căror formă sau substanță poate să nu posede nici o valoare deosebită, obțin prin simpla iradiație a unei idei un prestigiu infinit. Nenumăratele relicve religioase păstrate în tezaurul bisericilor și templelor și variind dela obiecte de îmbrăcăminte până la cătușe și instrumente de tortură, dela urme de picior până la texte scrise autentic, dela oseminte sau corpuri mumefiate până la fire de barbă și unghii, își datoresc valoarea lor intensității afectelor pe care le suscită amintirea. Urma unui fapt sau a unei persoane va fi de sigur cu atât mai scumpă cu cât faptul sau persoana se prezintă minții ca având o valoare sau importanță mai mare. Evident însă că și *vechimea*, ea singură, care este una dintre condițiile ce creează sentimentul inaccesibilului, poate întemeia valoarea unui obiect, esența sa fiind atunci exclusiv relicviară.

În rîndul obiectelor sacre pe care le întâlnim în cultul religios, cele mai multe își datorează valoarea lor unei împrejurări de ordin special: obiectele sacre sau consacrate, adică sfințite, pentru a fi considerate ca atare presupun o contemplare sub o altă perspectivă decât cea pragmatică. Pentru mintea incapabilă de a depăși perspectiva pragmatică, crucea e o simplă bucată de lemn, de metal, de onix, având o formă anumită, — și atât. Aghiasma e, pentru aceeași minte, nimic decât apă, anafora e pâine, icoana un amestec de pastă colorată, iar semnul crucii sau al binecuvântării e o simplă mișcare musculară explicabilă fiziologiceste. Obiectul e privit în aspectul și în eficacitatea sa materială, și atunci substanța sa și esența îi sunt exclusiv materiale. Pentru credincios, ceea ce e esențial în cuminătură nu e totalul de proprietăți fizico-chimice, ci *sensul*, semnificația pur spirituală, care implică o convingere, o atitudine de conștiință. Numai astfel poate vedea ca transsubstanțiere sfințirea pâinii și a vinului pentru că, după binecuvântarea lor, el nu le mai atribuie aceeași *esență* ca mai înainte; dacă esența s'a schimbat, s'a schimbat implicit *substanța*.

În obiectul consacrat sau sfințit, credinciosul descifrează și recunoaște înainte de toate efectul ritualului sfințirii ca pe un fapt trecut dar real. La rîndul său, acest ritual are o *semnificație*, alta decât cea care ar fi înțeleasă prin adoptarea

exclusivă a perspectivei pragmatice. Semnificația sa e de ordin mistic, refuzându-se complet minților incapabile de a-și despragmatiza conținutul.

În analiza pe care o face vieții religioase a popoarelor, Wundt distinge un fenomen sufletesc important pe care-l numește « Objektivierung der Heiligkeit ». El observă că multe dintre atributele divine apar ca având o proprietate: « auf andere Gegenstände überzugehen die irgendwie direkt oder indirekt mit den Göttern in Beziehung stehen ». E vorba deci de un fel de « Kontagium ausströmende Heiligkeit », e vorba de: « ausstrahlende Heiligkeit », căreia îi sunt supuse diverse amulete păstrate în temple, de « heilige Bäume, Quellen, Flüsse, Berge an die ... bestimmte religiöse Erinnerungen geknüpft sind », — și chiar unele persoane, persoanele afectate cultului (*Wundt, Völkerpsychologie, vol. VI, p. 328, 333, 334*).

Inrudirea acestei « obiectivări a sfințeniei » cu perspectiva istorică e însă incontestabilă, de aceea atunci când ambele se întâlnesc și fuzionează, luminozitatea obiectului contemplat crește aci tot ca și în cazul când perspectiva istorică aduce o sporire de nivel estetic. Așa de pildă, dacă un vestmânt poate fi sfințit printr'un oarecare procedeu ritual, cu atât mai mult sfințenia lui va crește dacă persoana dela care provine este, pentru conștiința credinciosului, învăluită într'un special nimb istoric. Însăși canonizarea unui sfânt nu are loc, în general, decât după o lungă trecere a timpului, când asupra figurii sale, substituind umbrele lăsate de viața trupească, s'a așternut, purificatoare, radiațiunea nimbului istoric.

* * *

Este important de remarcat că dacă, în acest nimb istoric sau relicviar, subiectivitatea noastră învălue de obicei imaginea lucrurilor concrete și deci perceptibile, — nu e exclusă o atare proiectare de lumină și asupra unora dintre noțiunile obiectelor cu caracter mai puțin palpabil. Cel mai concludent exemplu îl prezintă instituțiunile sociale. Existența acestora nu e dintre cele constatabile prin directă și sinoptică percepțiune, ci numai prin anumite sinteze mintale. Totuși noțiunile astfel construite sunt investite cu caracter concret și apar minții ca realități

empirice. Ca atare, nimbul istoric poate ilumina desfășurarea segmentelor lor constitutive și poate acorda noțiunii generice sintetice un prestigiu asemănător cu acel ce revine unora dintre obiectele materiale. Astfel: ceremonialul care întovărășește anumite acte colective tipice își datorește acțiunea sa impresionantă și sugestivitatea sa, luminii în care forța *tradiției* scaldă oamenii, lucrurile și gesturile pe care el le implică. Atunci când ceremonialul are un caracter pur religios, puterea sa sugestivă îi revine din atitudinea și din concepția mistică din care a izvorât, — și obiectul acesta: « ceremonialul » sau « ritualul », luat global, se comportă sub raportul acesta ca și oricare obiect material considerat ca sacru. Dar sunt totuși cazuri când valoarea sacră a « ceremonialului » primește o pronunțată sucrecență de prestigiu prin intervenția nimbului istoric, — când, de pildă, grupul social are conștiința *vechimei* ceremonialului și când în vechimea lui se cetește consacrarea lui succesivă de către numeroasele generații premergătoare. De aceea nu există, poate, o altă comunitate socială în care ceremonialul să-și fi dobândit, grație sedimentării trecutului, un prestigiu ca acel pe care-l posedă în lumea chineză. Un alt exemplu este acel al datelor calendaristice consacrate ca sărbători ori aniversări. Formal nu este nici o deosebire între consacrarea sau adorațiunea unui loc sau a unui obiect material, și aceea a unei zile sau a unei epoci. Deosebirea e de ordin psihologic, locul sau obiectul fiind perceptibile și deci concrete, pe când noțiunea de « dată anumită » din cursul timpului presupune o supraconstrucțiune mintală în care se amestecă concepte inezisabile intuițiunii sensibile. « Les fêtes (spuneau *H. Hubert* și *M. Mauss*, în « La représentation du temps dans la religion ») sont généralement données comme la commémoration des mythes qui leur sont attachées. Elles reproduisent indéfiniment ce qui est censé s'être passé en un point du temps, à une date fixée » (v. « Mélanges d'histoire des religions », pag. 192—193)... Les mêmes fêtes se célèbrent aux mêmes dates... Ces rechutes périodiques suffisent presque à montrer que les mêmes dates ramènent les mêmes faits » (p. 205)... « Les parties du temps où se passent les choses religieuses sont sacrées comme ces choses elles-mêmes » (p. 223). Negreșit, sărbătorile n'au toate

caracterul pronunțat religios, totuși, grație strânsei analogii la la care făceam aluzie mai sus, între modul cum se propagă «nimbul sacru» și modul cum un obiect profan oarecare îmbracă «nimbul» istoric, — este ceva de natură religioasă în orice «sărbătoare», chiar când ea se referă la fapte de ordin pur social și profan. Astfel sărbătorile naționale, comemorarea faptelor, dar și jubileele sau aniversările instituțiilor publice și chiar economice, îmbrăcând un aer festiv, atrag oarecare sentimente de evlavie. Sărbătorile familiale, atât de importante pentru viața simplilor particulari au și ele tot atât de multă afinitate cu cele religioase, cel puțin în ochii copiilor, — și prin aceasta rolul educativ este incalculabil.

Un fapt de natură cu totul profană, chiar pentru motivul că este comemorat, sărbătorit, adică scos din trecut și replasat în prezent într'o epocă de timp simetrică cu aceea în care a avut efectiv loc, dobândește un timbru special care-l scoate din ordinea comună, — iar ziua, data predestinată acestei comemorări, apare ea însăși ca o zi altfel luminată decât cele «ordinare». Pentru a marca această dată se obișnuiesc anumite semne vizibile, îmbrăcarea unor haine excepționale, schimbarea locului sau condițiilor prânzului. De cu vreme se fac pregătiri speciale pentru ca ziua respectivă să cuprindă trăsături care s'o distingă de altele, precum de exemplu atenta curățire și ornare a locuințelor, eventual chiar schimbarea mobilierului sau aranjamentului interior. La acestea se adaugă unele modificări exprese ale raporturilor sociale: vizite, adunări, distracții excepționale, etc. Totul pare a fi destinat să impresioneze și să se întipărească durabil în memorie ca și cum ar fi vorba de o nouă repetare a însuși evenimentului comemorat, cu emoțiunile pe care le va fi pricinuit la origine, la autentică sa producere. «Ces émotions primitives exceptionnelles et momentanées (zic autorii mai sus citați, *Hubert* și *Mauss*) ont laissé derrière elles un résidu de croyance qui renouvelle ou entretient certains de leurs effets, quand la cause en est atténuée» (p. 224).

Ca și ceremonialul și chiar ca un derivat al său (cum cred unii sociologi ca *Waxweiler*, *René Maunier*, etc.), «Legea» poate apărea (și chiar apare în ochii unor popoare ca Atenienii

și Ebreii) ca o realitate scădată într'un orbitor prestigiu. Și aci perspectiva mistică se amestecă, în doze și proporții diverse, cu « perspectiva istorică ». « Legea », venind din trecut, din izvoare divine sau măcar din înțelepciunea celor vechi, purtând urme din cuvântul și din bătăile inimii lor, apare ca o relievă sacrosantă pe care mâinile profane n'o pot atinge. Mâini profane sunt acelea care nu evocă nimic din împărăția idealului: sunt mâini în care materialitatea animală e prea actuală și prea sugerează atitudini de comportament muscular. Ele se sfințesc și se purifică dacă împrumută orientări date de legea sau datina sfințită de vreme, dar nu pot sfâșia « legea », și nici zăgăzui aplicarea ei, decât comițând acea incongruență dărâmatoare de ideal care se numește « profanare ». Noțiunea de « tabu » conține, de fapt, sub nuanțe diverse, incongruența dintre ceea ce e nimbă de o lumină apragmatică și ceea ce ține de utilitarismul sau materialismul vieții animale.

Dacă voim să ne dăm seama cât de indispensabil este și cât de greu cântărește în viața omenească « idealul », — e suficient să căutăm în analele istoriei și ale etnografiei spre a afla cât de grav s'a pedepsit în lumea noastră profanarea și câte vieți de om au fost violent suprimate, pentru ca ea să nu devină obicei curent.

EUGENIU SPERANTIA

PROBLEMA ADRIATICEI

II

Multă vreme, Habsburgii crezură că împărăția lor ar putea rezista evoluției naturale, opunându-i sugestii teritorial-dinastice. După pierderea Lombardiei și Veneției, Austria, care se socotea moștenitoarea Serenisimei Republici, strămutase în Dalmația mulți funcționari grăind italieneste. La aceeași epocă, episcopul croat Strossmayer vorbea în Reichsrat de trebuința unirii Dalmației cu Croația, *în interesul însuși al Monarhiei*. Era însă vie amintirea epopeii napoleoniene care, prin suprimarea Republicii venețiene și crearea Provinciilor ilirice, fusese hotărâtoare pentru trezirea sentimentului de rasă la Slavii de Sud. Scurta administrație a Mareșalului Marmont arătase, printr'o legislație agrară și forestieră modernă, prin construcții de șosele și fortificații, prin administrație și învățământ în limba poporului, cât se poate scoate dintr'o coastă geografic și politic fragmentată, când există un cap creator și mijloace din afară pentru învingerea obstacolelor naturale. Această schiță obsedantă a unității politice jugoslave fusese urmată de reacția Austriei, care se silea să contribuie cât mai puțin la dezvoltarea Dalmației și a Istriei: capitalul din interior se ferea să stârnească o concurență industrială fatală, date fiind căderile de apă dalmate și ieftinătatea frahtului cărbunilor. Se acordară deci concesiuni Italianilor, cu tot caracterul militar al Dalmației și deși Austria nu tindea să înalțe nivelul material al populației. Curentul italianizant fu înviorat, în fine, prin intrarea Italiei în Tripla Alianță. Abia în 1909, naționaliștii dalmatini obținură înlocuirea limbii italiene prin cea croată, în

administrația provinciei. Situația privilegiată a minorității italiene în Dalmația se datora politicii de echilibru a Habsburgilor împotriva Slavilor; în alte provincii Slavii erau favorizați împotriva altor naționalități, uneori chiar Croații împotriva Sârbilor ¹⁾).

Criza balcanică avea să precizeze atitudini politice pe malurile Adriaticei ²⁾). O solidaritate austro-italiană pentru împiedicarea ajungerii Serbiei la Adriatică se desenase în urma ridicării Italiei la rangul de Mare Putere, a mișcărilor naționale din Austro-Ungaria și a pătrunderii ideii prăbușirii Turciei în considerațiile internaționale. Dar, în 1908, proiectul austriac pentru o linie ferată a Sandjakului Novibazarului spre Salonic fu zădărnicit de un aranjament italo-francez pentru o linie T.-Severin—St. Giovanni di Medua, cu sprijin financiar ruso-sârbesc. În același an, Italia folosea criza provocată de anexiunea Bosniei și Herțegovinei ca să smulgă Vienei făgăduiala întemeierii unei universități italiene la Triest. În războiul balcanic, ea se opuse la o participare armată, apoi împiedecă intervenția Austro-Ungariei contra Serbiei și Muntenegrului în afacerea Skutarilor, cetate atribuită noului principat al Albaniei. Înțelegerea asupra creării acestui stat se făcu între Austro-Ungaria și Italia, legate de acordul de echilibru al Adriaticei, semnat în 1897 și reînnoit în 1900, după care orice modificare teritorială în Balcani avea să cuprindă autonomia Albaniei. Berchtold trebui să renunțe pe rând la ideea ocupării Valonei și la punerea Albaniei sub suzeranitatea României, obținând la urmă consimțământul Italiei pentru înscăunarea Principelui de Wied. Criza balcanică durase abia opt săptămâni, dar arătase cât de gravă era tensiunea politică în Europa. Ea precizase *antagonismul italo-austriac* pe de o parte, cel *austro-sârb* pe de alta. De teamă ca un port sârbesc să servească scopurile Rusiei și să răpească totodată exportul Serbiei porturilor istriene, Monarhia dualistă refuzase să încuviințeze Serbiei învingătoare, care ocupase coasta albaneză, dreptul la o ieșire directă la mare, fără vreun sacrificiu din partea Austro-Ungariei ³⁾). Abia dacă despărțirea Sandjakului, stabilind o graniță comună între Serbia

¹⁾ März, *Die Adriafrage*, K. Vowinkel Verlag, Berlin 1933, p. 269—278.

²⁾ Henry Wickam Steed, *Mes souvenirs*, Ed. Plon 1926, vol. I, 324—9.

³⁾ Richard Giesche, *Der serbische Zugang zum Meer und die europäische Krise 1912*, Verlag von W. Kohlhammer, Stuttgart 1932.

și Muntenegru, îngăduise celei dintâi să atingă marea prin mijlocirea coastei celui de-al doilea. Consecința acestei greșeli politice a Austro-Ungariei avea să fie dușmănia neîmpăcată a Serbiei, care, ieșind nevătămată din al doilea război balcanic, ajunse o piedecă pentru politica balcanică a Vienei ¹⁾.

În negocierile cu Austro-Ungaria (Dec. 1914—Mai 1915), Italia ridică aproape toate pretențiile teritoriale ce-i fură recunoscute ulterior de Aliți prin Tratatul secret din Londra. Ca preț al neutralității italiene, Salandra și Sonnino cerură Goriția, Gradisca, independența Triestului, insulele dalmate, recunoașterea ocupării Valonei și a insulei Saseno. În memoriile sale, Salandra arată că întemeierea unui stat liber al Triestului trebuia să fie drumul spre anexiune ²⁾.

Propaganda italiană exploatase și altădată tradiția venețiană, amintirea provinciilor ilirice și toponimia italianizată a coastei austriace, pentru ca din dependența trecută a Dalmației de Veneția să deducă pretenții politice. Acestea nu fură însă clar formulate decât atunci când Aliții încercară să atragă Roma de partea lor, lăsându-i mirajul supravegherii strămtorii Otranto și al dominației întregii Adriatici.

Prin tratatul secret din Londra (26 Aprilie 1915), Anglia și Franța recunoșteau Italiei: toată Istria cu insulele Cherso și Iusino și o graniță pornind dela Monte Nevoso spre Sud până aproape de Fiume; Triest, Goriția și Gradisca (toate cu majoritate slavă); Dalmația de mijloc cu Zara și Șibenik, parte din hinterlandul ce-l formează Hertegovina și insulele din față; în fine, protectoratul Albaniei mijlocii cu posesia Valonei și a insulei Saseno. Viitorul stat jugoslav trebuia să capete toată coasta dalmată, dela Volosca — *deci cu Fiume* — până în Sud, la Dalmația italiană; apoi, dela Punta Planca până la Drin și San Giovanni di Medua (azi port albanez), deci cu Split, Trogir, etc. De remarcat că Italia n'avea nimic de spus contra unei stăpâniri sârbești în Fiume, Albania nordică sau Split. Cu tot spiritul anexionist al lui Sonnino, strigătul « La Spalato! » nu exista încă. Politica italiană

¹⁾ Cvijić, *Der Zugang Serbiens zur Adria*.

²⁾ L'Intervento (1915), Ricordi e Pensieri, Milano 1931; H. W. Steed, *Op. cit.*, II, 51—57.

viza însă de pe atunci nu echilibrul, ci hegemonia în Adriatică, strâmtorând viitorului stat jugoslav organul de respirație maritimă și păstrându-și posibilitatea închiderii strâmtorii Otranto prin posesia Valonei ¹⁾. În aceeași vreme, Viena oferea Italiei Tirolul italian și Triest (1915).

În Mai 1916, Pașic, silit să țină seamă de politica interaliată nu se sfia să declare că « Sârbii nu pot tăgădui dreptul incontestabil al Italiei la hegemonia asupra coastei adriatice », deși în 1914, di San Giuliano, de acord cu Statul Major italian — asemeni lui Mazzini și Cavour, Nitti și Sforza — recunoscuse caracterul slav al Dalmației. Un an în urmă, prin Pactul din Corfu (20 Iulie 1917), reprezentanții Serbiei și ai tuturor Slavilor de Sud din Austro-Ungaria cereau « tot teritoriul până la Isonzo » ²⁾.

* * *

Când, după cinci luni de conversații fără rezultat, Marile Puteri adunate la Versailles se încredințară că negocierile bilaterale directe aveau mai mulți sorți de izbândă decât mediațiunile, tratativele italo-jugoslave începură la Pallanza și continuară, sub Giolitti și Sforza, la Rapallo.

Totul era de făcut. Căci, dintre tratatele de pace, cel din Sèvres (ratificat la 28 Nov. 1920) acorda Jugoslaviei numai vechile teritorii austro-ungare ce-i fuseseră făgăduite, nu însă teritoriile contestate de pe coasta adriatică, atribuite provizoriu Italiei prin art. 36 al Tratatului din St. Germain (Goriția, Gradisca, Istria, ținutul coastei, Dalmația și părți din Carniolia). Noile granițe jugoslave nu erau deci fixate decât în măsura în care nu intra în joc Italia sau Albania ³⁾.

Jugoslavia sfârși prin a accepta linia Wilson în Istria, dar ceru independența completă a Albaniei, sub amenințarea că nu va părăsi nordul ocupat; de asemeni, declină plebiscitul în Muntenegru sau acordarea unei autonomii. Epidemiile siliră Italia să părăsească Valona; insula Saseno din fața orașului rămase însă

¹⁾ H. W. Steed, *Op. cit.*, II, 57—60.

²⁾ Dr. Erwin Holzer, *Die Entstehung des Jugoslawischen Staates*, Verlag G. Thon, Berlin, 1929; H. W. Steed, *Op. cit.*, II, 157—9, 217, 221—226.

³⁾ A. Mousset, *Le Royaume Serbe, Croate, Slovène*. Ed. Bossard, Ed. II, p. 12—18, 22—23.

ocupată și fu întărită. Situația Jugoslaviei se înrăutăți prin noile alegeri prezidențiale din America și prin rezultatul favorabil Austriei al plebiscitului din Carintia sudică, influențând granița hinterlandului Fiumelui ¹⁾.

Tratatul din Rapallo (12 Nov. 1920), care lasă la o parte chestia Albaniei, trebuia să fie, fatal, un compromis și totodată un armistițiu în chestia Adriaticei. Se atribuia Zara Italiei; Fiume și împrejurimile formară teoretic un stat liber, linia Wilson fiind confirmată; insulele Pelagosa, Lagosta, Lussino și Cherso reveneau Italiei. Aceasta reușise să scoată Fiume de sub controlul Societății Națiunilor, căpătase o graniță strategică pornind dela Monte Nevoso și o legătură imediată cu Fiume, afară de suveranitatea asupra Zarei în locul simplei reprezentări diplomatice a acestui oraș, ca pentru Danzig; în schimb, renunțase la protectoratul Albaniei, la neutralizarea insulelor dalmate și a coastei jugoslave. Supușii italieni puteau opta în răstimp de un an, fără să-și transfere domiciliul în Italia. (Din 4335 optanți, 709 se mutară în Italia). Se adăugau privilegiile economice, cu dreptul de a păstra concesiile obținute anterior pe teritoriul devenit jugoslav. O clauză secretă atribuia portul Baross unei administrații internaționale cu participarea Jugoslaviei.

Acordul adițional din Santa Margherita (Oct. 1922) conferă Zarei noi privilegii economice și, în general, Italienilor din Jugoslavia, avantajul unui învățământ minoritar cu diplome echivalente cu cele jugoslave. Recunoașterea acestor drepturi cu caracter unilateral a determinat renunțarea oficială la pretențiile italiene asupra altor părți ale coastei răsăritene. În urma acestui acord, părăsirea teritoriilor dalmate, ocupate de Italieni în 1919, fu desăvârșită în 1922.

Cât de superficială era reglementarea problemei Adriaticei se vede din felul unilateral cum a fost soluționat la urmă cazul Fiumelui. Lovitura lui d'Annunzio determinase retragerea forțelor interaliate în Septemvrie 1919. Refuzul poetului de a recunoaște fruntaria fixată la Rapallo și de a evacua teritoriile ocupate oferii guvernului italian pretextul unei intervenții armate, care însemna *suprimarea de fapt a suveranității Statului liber*. Zanella, Depoli,

¹⁾ A. Mousset, *Op. cit.*, p. 16.

generalul Giardino n'au fost decât președinți de paie, instalați de Roma. Numirea celui din urmă era o indicație precisă că Mussolini n'admitea altă soluție decât anexiunea. În toamna anului 1923 — în timpul tensiunii italo-grecești, rezultată din uciderea delegaților italieni la Comisia de delimitare greco-albaneză și urmată de ocuparea Corfului — Ducele dădu Jugoslaviei un ultimatum de două săptămâni pentru reluarea negocierilor. Sub această presiune fu încheiat Pactul din Roma (25 Ianuarie 1924), care revizua tratatul din Rapallo și confirma starea de fapt: anexiunea Fiumelui, lăsând Jugoslaviei portul Baross, concesiunea pe 50 ani a portului Thacon de Revel și împrejurimile orașului, deci Sușak. Delimitarea acceptată, trecând în plin centru comercial, nu ținea seamă de economia Fiumelui, iar acordurile asupra micului trafic nu constituiau o compensație pentru pierderea situației sale comerciale.

Mai importantă a fost pentru Italia încheierea concomitentă a unui pact de amicitie și colaborare cordială cu Jugoslavia, care garantează pentru o perioadă de 5 ani situația creată și ajutorul reciproc în caz de atac străin. Ulterior, prin acordurile dela Nettuno (Iunie 1925), Jugoslavia renunța la orice dispoziții legale putând împiedica așezarea compactă a Italienilor și în regiunea de frontieră ¹⁾.

E epoca în care Italia pătrunde mai adânc în Albania, iar politica fascistă contra minorităților devine mai agresivă. Urmarea fu Tratatul de alianță franco-jugoslav (11 Noemvrie 1927), la care Italia răspunse prin cele două tratate din Tirana, apoi prin refuzul reînnoirii pactului de amicitie în curs, sub pretext că alianța franco-jugoslavă anula prietenia jugoslavo-italiană. Sforțările ulterioare spre a se ajunge la relații mai bune au rămas fără rezultat.

* * *

Dacă ometem figura eroică a lui Skanderbeg și « Liga albaneză » din 1878, istoria Albaniei începe după războiul balcanic, statutul ei politic fiind fixat de tratatele din Londra (17 Decemvrie 1912) și București (10 August 1913). Creațiune arbitrară a Marilor

¹⁾ März, *Op. cit.*, 306—318; A. Mousset, *Op. cit.*, 147—149.

Puteri, ținând să împiedice împărțirea acestui teritoriu între Serbia, Muntenegru și Grecia, dar totodată să reducă propunerea austro-italiană de înglobare în noul principat a localităților albaneze Pec, Prizren, Dibra, Ohrida și Ianina cu o parte din Epir, țara principelui Wilhelm de Wied — Mbret la Durazzo din Martie până în Septemvrie 1914 — lăsa, dincolo de granițele sale, considerabile grupuri răzlețe de Albanezi, cifrându-se la peste o jumătate de milion de suflete, dar a căror unire n'ar fi fost posibilă fără alipirea unor minorități importante, fapt care ar fi slăbit constituția tânărului stat.

Italia, care și aci își amintește de tradiția venețiană, a profitat de războiul mondial ca să ia în stăpânire insula Saseno și Valona (1914); apoi, a declarat protectoratul ei asupra Albaniei, spre a paraliza intrarea Greciei în război (3 Iunie 1917). Tratatul secret din Londra (1915) recunoștea Italiei Valona și Saseno, și prevedea totodată un mic stat autonom albanez cu reprezentanța diplomatică italiană, restul țării urmând să fie împărțit între Serbia, Muntenegru și Grecia.

Dar, asemeni Adunării Naționale din Valona în 1912, cea din Lușnija proclamă în 1920 neatârarea întregului teritoriu al fostului principat, refuzând orice mandat sau protectorat. După ce trupele aliate părăsiră Skutari, guvernul Giolitti renunță la ocuparea Albaniei, se retrage chiar din Valona și încheie cu Adunarea Națională, în noua capitală Tirana, acordul din 2 August 1920. Reacția psihologică împotriva acestei « rușini » a dat politica albaneză intensivă a regimului fascist.

Conferința ambasadurilor nu acceptase anexiunea insulei Saseno la Italia și recunoscuse Guvernul albanez, după primirea Albaniei ca stat independent, în granițele din 1913, la Societatea Națiunilor. Conferința admise totuși că știrbirea acelor granițe sau a independenței albaneze ar primejdi siguranța strategică a Italiei și-i dădu de înțeles că sarcina menținerii noului stat ar reveni Romei, în cazul unui apel la Societatea Națiunilor sau chiar dacă Albania ar fi « împiedicată » să facă un asemenea apel. Jignită că nu fusese consultată, Albania declară aceste hotărârile și neavenite, respingând în 1926 propunerile Italiei, a căror îndeplinire ar fi însemnat acceptarea protectoratului italian.

Șase luni în urmă, o căpetenie musulmană din Albania de Nord — care din președinte de republică avea să ajungă, prin sprijinul Italiei, rege sub numele de Zog I (Septemvrie 1926) — încheia primul tratat din Tirana (27 Noemvrie 1927): Italia, care lichidase toate chestiunile pendinte cu Jugoslavia și avea acum mâini libere, acapără toate izvoarele de bogăție ale Albaniei, asigurându-și *un oarecare protectorat*. Statele se angajau reciproc să nu încheie, fără consultare prealabilă, tratate politice sau militare, nici să ducă negocieri cu terții în dauna părții celeilalte.

Al doilea tratat din Tirana (22 Noemvrie 1927) e un tratat de alianță defensivă pe 20 ani, care apropie și mai mult Albania de Italia: aceasta echipează armata albaneză, formează ofițerii, procură arme și unelte de război, furnizează instructori, face șosele (strategice) și-și asigură influența asupra jandarmeriei, formată de Englezi. Alte acorduri simultane asigură legăturile economice și financiare (concesiuni, monopolul materiilor prime industriale, trecerea tezaurului albanez în mâinile Italiei: aurul Băncii Naționale rămâne la Roma, ca aurul egiptean la Londra).

În schimbul primului împrumut acordat Albaniei în 1925 (60 milioane franci aur cu 7½% plătibile în 40 ani), căile ferate italiene căpătară monopolul petrolului și derivatelor printr'o concesiune de 55.000 ha, monopol menit să facă flota italiană independentă din punct de vedere al combustibilului. Împrumutul fiind destinat exclusiv lucrărilor publice, adică scopurilor militare, a îngreunat bugetul Statului; în 1928 acesta a fost silit să ceară moratcriu. În 1932, serviciul anuităților și dobânzilor a dispărut din buget, onorarea lor devenind imposibilă. Cu toată această recunoaștere publică a incapacității de plată, Italia a acordat în 1931 un al doilea împrumut Albaniei (100 milioane franci aur, fără dobândă, plătibile în zece rate anuale și la aprecierea Guvernului albanez, după ce încasările Statului — azi de 30 milioane — vor ajunge la 50 milioane franci aur). Și acest împrumut a fost afectat exclusiv lucrărilor publice, învățământului și economiei naționale. Albania trebuie să-și folosească încasările curente numai la apărarea țării, până ce va fi stabilit, de acord cu Italia, că siguranța ei e suficientă. Această situație va dura însă *cât timp Albania va fi subvenționată de Italia*, orice concurență

fiind până atunci practic exclusă. Jumătate din bugetul Albaniei e consumat de armată și jandarmerie; 9/10 din lucrările publice sunt șosele strategice. Construirea porturilor, serviciile aeriene și tot ce privește chiar de departe apărarea țării e rezervat întreprinderilor italiene. Educația poporului și igiena, mai ales lupta împotriva malariei, au făcut progrese simțitoare. Armata a întărit conștiința națională, care înlocuește treptat sentimentul de trib. Generației din 1912 i-a succedat una modernă, care însă, ca orice tineret nerecunoscător, nu vede decât situația privilegiată a Italianilor.

Al doilea împrumut albanez, cu înfățișarea lui de dar fără contra-parte, e *tipul împrumutului politic* ce pecetluiește dependența unei țări. Din faptul că regele n'a mai reînnoit tratatul din 1926, socotind suficient al doilea tratat defensiv din 1927, iar Italia a continuat, cu toată această răceală, să achite vărsămintele, se poate deduce de o parte o sporire a sentimentului de neatarnare albanez, de alta că *Italia a ajuns prizoniera propriei sale politici*, pe care e silită s'o continue dacă vrea să evite o a doua « rușine dela Valona ». O tendință de emancipare se vede și în noul buget comprimat la 18 milioane franci aur, care va atinge funcționarii, armata și, implicit, instructorii italieni, licențiați în parte. Crearea unei sucursale a Băncii Jugoslave de Export la Tirana sau propunerea înființării unei Societăți autorizate albaneze de export de către Societatea privilegiată de export din Belgrad nu sunt suficiente ca să anticipăm asupra noii orientări politice a Albaniei.

În acest proces de absorbire a unuia din membrii săi de către altul, Societatea Națiunilor n'a avut măcar putința să intervină; ea a trebuit să asiste cu mâinile legate la crearea unei punți comerciale într-una din regiunile cele mai primejdioase ale Europei. Albania nu e, de fapt, decât o trambulină de pătrundere economică a Balcanilor, Italia urmând în scopuri, dacă nu în metode, vechea politică austro-ungară. Țara e atât de mică față de Italia (27.538 km² cu 834.000 locuitori față de 286.610 km² cu 37 milioane locuitori), atât de slabă și dependentă prin dominarea exportului de Italia, încât negocierile din Ianuarie 1933 pentru o uniune vamală constituiau o formalitate inutilă ¹⁾. Dar chiar

¹⁾ März, *Op. cit.*, 318—327.

dacă s'ar recunoaște Italiei dreptul la expansiune și la pretențiile sale asupra Albaniei, din motive strategice sau altele, nu se poate ignora faptul că s'a creat aci *un focar de conflicte viitoare posibile* ¹⁾.

* * *

În cursul tratatelor de pace din 1919, Italia s'a referit la poziția ei geografică defavorabilă, la schimbarea raportului de forțe și primejduirea situației sale maritime, urmărind limitarea și supravegherea viitoarei flote de război a Jugoslaviei. Prin dobândirea Istriei și a insulelor Cherso și Lussino, a închis apoi toată coasta croată. Până la canalul Silba, orice vas jugoslav trebuie să treacă prin fața unei posesiuni italiene, iar ca să ajungă la marea liberă nu poate ocoli zona de 20 km depărtare de Zara, ce păzește departe spre Sud. Mai jos, vine apoi Lagosta, care domină, în arc de cerc, Splitul, Dubrovnikul și chiar Kotorul. Abia la Șibenik e o lacună în acest sistem de apărare; în schimb, în Albania e insula Saseno, puternică cetate maritimă, comparabilă ca situație cu Gibraltarul.

Italia dispune de cele mai rapide vase de război din lume. Chiar dacă acestea n'ar staționa la Zara sau Lagosta — ceea ce ar părea o provocare în timp de pace — ele pot în câteva ceasuri să ajungă dela porturi de război ca Ancona sau Bari la orice punct al coastei jugoslave și să se întoarcă după atac la baza lor navală. Trebuie numai opt ore ca să parcurgi cei 600 km dela o bază centrală ca Ancona, la punctul cel mai depărtat al coastei opuse, ce ar putea intra în considerație pentru un atac neprevăzut. *Italia poate deci oricând*, cu vasele și porturile de război de care dispune, *să facă o expediție fulgerătoare peste Adriatică*, lărgimea ei maximă fiind de 200 km.

O debarcare în sens invers ar fi lipsită de scop, poziția câștigată neputând fi păstrată, iar porturile fără importanță ale coastei apusene neavând spre interior căile de comunicație necesare. Un atac bruscat asupra unei baze ca Ancona, presupunând mijloace și pregătiri importante, ar avea *efect pur moral*, cum s'a întâmplat în război cu lovitura Austriacilor; ar trebui apoi distruse, în

¹⁾ Hans Gobsch, *Wahn-Europa*, 1934.

primul rând, Zara și Lagosta, fără a mai vorbi de contra-atacul inevitabil din Istria asupra Sușakului și coastei dalmate.

Litoralul jugoslav, favorabil pescuitului, e pentru aceleași motive impropriu pentru apărare. Posibilitatea de apropiere oferită vaselor mari, distanțele mari nelocuite îngăduind debarcări neprevăzute, vecinătatea insulelor cu țărmul facilitând primejduirea coastei și întreruperea comunicațiilor de orice gen, într'un cuvânt toate elementele sunt defavorabile Jugoslaviei. Invățămintele blocadei engleze din 1810—13 au făcut pe Jugoslavi să procedeze la întărirea apărării prin cupole de coastă și tunuri antiaeriene în principalele centre din Dalmația.

Forțele navale în prezență oferă raportul de 1/10 în favoarea Italiei, față de raportul de 1/3 al populației țărilor respective. Flota jugoslavă are oarecare valoare de apărare, nu însă de atac. Concludentă e împărțirea forțelor militare italiene pe țărmul Adriaticei. Cu cât te apropii de Jugoslavia, cu atât coasta italiană e împărțită în circumscripții militare mai mici, întinderea teritorială a corpului V — numai pentru Istria și Triest — fiind cea mai redusă din toate ¹⁾).

Italia opune 1060 avioane, din care 270 de bombardament, aviației jugoslave, care numără 320 avioane și 70 hidroavioane; aceasta are în schimb avantajul observației și al posibilității de anunțare de pe munții ei înalți, folositori și într'un război de gaze sau într'unul de guerilă.

Drumurile militare, construite de Italieni în Albania, pot fi utilizate de artilerie și tancuri mijlocii, mijloacele mari de luptă neputând fi întrebuințate nici aici, nici în Dalmația. Războiul de gaze n'ar avea decât efect moral, fiind prea costisitor din cauza structurii muntoase a țării. Petrolul ar fi furnizat Jugoslaviei de România. Soldatul jugoslav e cel puțin atât de bun ca soldatul italian, dar mai sobru și mai tenace. Un război dus pe teritoriul jugoslav n'ar fi deci lucru ușor, mai ales după rezistența încercată de Germani.

Jumătatea italiană a strâmtorii Otranto — 40 din 80 km, cu 770 m adâncime maximă — se poate apăra numai cu avioane, tunuri de coastă, mine și plase metalice, coasta Italiei neputând

¹⁾ Oertzen, *Rüstung und Abrüstung*, Verlag Mittler und Sohn, 1933.

fi aproape atinsă fără consimțământul ei. *Chiar o flotă aliată n'ar putea intra decât luptând în Adriatică.* În fine, în ce privește dorința Italiei ca ieșirea din Adriatică să nu fie împiedicată de alt popor, experiența războiului a dovedit că această dorință poate fi satisfăcută fără posesia Albaniei și a Dalmației și fără dominația Adriaticei.

* * *

După cum din lupta bimilenară pentru coasta răsăriteană a Adriaticei a rezultat o cultură hibridă, în care influențele greco-romane se întretaie cu amintiri istorice venețiene folosite în scopuri politice, tot astfel din traiul comun al diferitelor rase s'au întruchipat, în regiunile de interferență a razei lor de răspândire, ținuturi cu populație amestecată.

Statisticile oficiale au și azi pe litoralul adriatic, ca pe vremea Austro-Ungariei, o valoare științifică foarte relativă, tâlcul lor politic sărind în ochi la prima vedere. Totuși, din confruntarea lor cu cele trecute și cu notele geografilor imparțiali, se poate deduce că ne aflăm în fața a două minorități rurale, de câte circa 500.000 suflete fiecare: cea albaneză din Jugoslavia și cea slavă din noile teritorii italiene, la care se adaugă minoritatea citadină italiană din Dalmația, cifrându-se, fără Zara, la mai puțin de 10.000 oameni ¹⁾.

Regimul juridic al acestor minorități variază: Jugoslavia a semnat Tratatul Minorităților, dar refuză, printr'o ciudată confuzie a noțiunii de supușenie cu naționalitatea de origine, să-l aplice pe teritoriul Serbiei vechi. E drept că, printr'o scrisoare din 5 Noembrie 1919 adresată lui Clemenceau în calitatea sa de Președinte al Conferinței Păcii, Pașic ceruse ca Tratatul Minorităților să nu se aplice teritoriilor aparținând Serbiei la începutul războiului mondial; în răspunsul său din 12 Noembrie, Clemenceau preciza însă, sub punctul 3, că «separarea cerută, anume ca din Tratatul Minorităților să se excludă teritoriile

¹⁾ Dainelli, Bajamonti, Tamaro merg, fantezist, până la 85.000! După I. Rubić, n'ar fi decât 5.000.

Regatului Serbiei, așa cum a fost la începutul războiului, n'a putut fi acceptată de Consiliul Suprem ». In Dalmația, obligațiile rezultând din Tratatul Minorităților sunt întărite de drepturile acordate întâi la Rapallo, apoi la Nettuno și Santa Margherita optanților italieni, respectiv optanților jugoslavi din Fiume. Italia, care n'a semnat Tratatul Minorităților, nu recunoaște decât drepturile dela Nettuno pentru Fiume, restul minorității slave din Italia rămânând fără apărare, ca și minoritatea albaneză din Jugoslavia.

Dincolo de ocrotirea internațională a minorităților, intervine regimul administrativ care, în șovinismul său unificator, falsifică orice instrument de ocrotire și agravează problema. Pe ambele maluri ale Adriaticei, națiunea e totul, individul nimic: această mentalitate a fost înscăunată de o parte de voința de unitate fascistă, de alta de regimul introdus la 6 Ianuarie 1929 în Jugoslavia. Dacă o populație ca minoritatea albaneză, neavând la spatele ei o țară-mamă puternică, nu poate cere respectarea Tratatului Minorităților în Sudul Jugoslaviei și trebuie să se mulțumească, fiind în mare parte mahomedană, cu o organizație confesională, cu medrese de muezini și șeriata pentru divorțuri — în schimb minoritatea jugoslavă din Italia, poate tot atât de numeroasă e servită de broșuri de propagandă, semnalând neîncetat călcarea tratatelor bilaterale.

* * *

Chestia minorităților a fost exagerată prin *născocirea categoriei optanților* și a unui complex de *drepturi rezervate*, creând în Dalmația celule economice ce nu pot fi resimțite de un Stat modern decât ca prezența unor corpuri străine într'un organism. Aplicarea tratatelor se lovește neîncetat de rezistența pasivă a funcționarilor, atunci când dispozițiile lor nu sunt de-a dreptul anulate de măsuri administrative sau chiar legislative. Astfel, contrar acordurilor din Nettuno, care îngăduiau Italienilor să-și păstreze stabilimentele industriale din Dalmația, o simplă hotărâre din 1926 a Marelui Jupan din Split, silind Societatea « Sufid » să-și transfere sediul în Jugoslavia, a determinat lichidarea acestei Societăți italiene; alte dispoziții ale acordului asupra profesiunilor

din Nettuno au fost făcute inoperante prin legea jugoslavă din 1929, care impune advocaților jurământul de credință către Rege, chiar dacă sunt optanți italieni ¹⁾).

Ceea ce a sporit categoria optanților italieni a fost, pe lângă măsurile administrative și polițienești, *suprimarea colonatului* prin reforma agrară jugoslavă din 25 Februarie 1919. De origine romană, introdusă și extinsă în Dalmația de dominația Veneției în favoarea nobililor cărora le împărțea pământuri, această formă economică străină consta pentru țărani slavi din obligația de a da dijmă unui proprietar pur nominal. Contractele întinzându-se, pentru vii și livezi de maslini, până la 50 ani, dijma devenea em-batic. Munca silnică prin execuție corporală (Kmetstvo) fu abolită în 1848; dar zilele de clacă dăinuiră până în 1878, când fură înlocuite prin dobânzi funciare. Suprimând colonatul, reforma jugoslavă a silit multe familii italiene din Dalmația să-și vândă moșiile, dispărând, prin acest proces de părăsire treptată a pământului, sprijinul cel mai puternic al pretențiilor italiene ²⁾).

Spre deosebire de optanți care, deși favorizați de tratatele italo-jugoslave, au emigrat aproape jumătate din cauza slăbiciunii lor economice, noii imigrați italieni în Dalmația (Regnicoli) sunt economicește mai puternici, au bănci proprii, întreprinderi industriale și comerciale — romantismul iredentei transformându-se, în practică, în proza câștigului în străinătate. Din studiul profesiunilor și al stării sociale a Italianilor de pe coasta jugoslavă, rezultă însă că majoritatea lor sunt lucrători și angloiați, necăsătorii sau cu familia lăsată acasă, fixându-se greu și mutându-se după posibilități de câștig, ca și în Albania și pe toate coastele Mediteranei. E vorba deci de o minoritate dependentă, trăind simplu, având rareori întreprinderi proprii sub formă de societăți. Cu tot sprijinul organizațiilor din Italia, această minoritate rămâne o lume mărunță, fluctuantă, fără femei și copii, care nu poate fi comparată cu masa agricultorilor jugoslavi, cărora munca pământului le conferă și posesiunea lui reală ³⁾).

¹⁾ Pierre Jaquin, *La question des minorités entre l'Italie et la Yougoslavie*, Ed. Sirey 1929, p. 169—173.

²⁾ März, *Op. cit.*, 152—154.

³⁾ Dr. Ivo Rubić, *Les Italiens sur le littoral du Royaume de Yougoslavie*, Split 1931, p. 20—24.

Pe baza acordurilor susmenționate, Italia deține în Dalmația de mijloc, în Split și Șibenik, trustul celor cinci fabrici de sardele, aproape întreaga industrie de ciment, cea mai mare mină de cărbuni (« Monte Promina »), majoritatea concesiilor pentru utilizarea cărbunelui alb, uzinele electrice existente și trei bănci: Banca Dalmata di Sconto (filială a băncii « Nazionale di Credito » din Milano), Banca Comerciale Spalatina și « Banque Maritime » din Gruz.

Din punct de vedere al educației, « Lega Culturale italiana » și « Unione italiana » întrețineau în 1930, cu subvențiile Statului italian, 11 școli și grădini de copii, 23 societăți, iar la Split o sală de lectură, o bibliotecă populară, o biserică.

Italienii de pe coasta dalmată nu contează nici ca forță, nici ca unitate compactă. Alcătuiind așezări izolate, ce nu pot fi reduse la același numitor, ei sunt adesea de proveniență mai recentă decât pretențiile politice ridicate. Cauza și efectul se găsesc astfel răsturnate: Italienii vin în Dalmația, fiindcă țara lor ridică pretenții asupra acestei provincii, unde le-a asigurat drepturi printr'o serie de tratate. Mai mobilă și mai dornică de câștig decât în trecut, populația italiană din Dalmația — altădată compusă din nobili, cler, funcționari, negustori corăbieri sau proprietari arendându-și pământurile muncitorilor slavi — n'a constituit niciodată un popor stabil. Ea nu s'a putut menține decât în locuri cu condiții economice excepționale ca Zara sau acolo unde populația slavă îi era dependentă, ca la Drenova, Krk, Silba ¹⁾.

* * *

Minoritatea rurală slavă din Nordul Italiei cuprinde Friulul până la Udine, Karstul, Istria și mahalalele celor două porturi istriene. Ea nu se poate prevala de drepturile recunoscute în general minorităților în 1919. Italia nu vrea să audă, ca Mare Putere, de asemenea drepturi, iar regimul fascist a introdus pe acest tărâm o concepție de stat proprie, consecvent aplicată. Nu poate fi deci vorba de reciprocitate, cu excepția drepturilor acordate la Nettuno optanților și minorității jugoslave din Fiume. Ideea de stat fascistă presupune că oricine trăește în Italia trebuie să

¹⁾ März, *Op. cit.*, 184—190.

devină supusul ei, Italia fiind un Stat național închis, unde străinii n'au drept la viață proprie decât în măsura în care, ca indivizi, ar aduce foloase națiunii italiene, încorporându-se ei. Fascismul neadmițând colaborarea între Stat și minoritate, ci numai con-topirea în națiunea unitară, ne mărginim să înregistrăm rezultatele metodelor administrative italiene.

În ținutul italo-slav, 500 societăți de sport, cântec și educație au fost suprimate, confiscându-li-se fondurile. Copiii minorităților sunt sistematic înstrăinați de părinții lor, frecventarea grădinilor de copii italiene fiind obligatorie. Acesta e în parte și scopul organizațiilor fasciste ale tineretului (Balilla și Picole Italiane). Pronumele copiilor și numele de familie ale părinților sunt traduse sau italianizate, uneori chiar retroactiv, în registrele de stare civilă. Ca și în Tirol, s'a mers până la înlocuirea numelor de pe morminte sub pretext de reitalianizare a numelor slavizate de biserică și administrația austriacă ¹⁾.

Minoritatea slavă poate vinde, dar nu cumpăra pământuri. Ea nu capătă decât paspoarte de emigrare. Emigrarea în Jugoslavia e interzisă și înlocuită prin refularea administrativă prin granița franceză, cu suprimarea hârtiilor de identitate. Peste 600 obștii slovene au fost desființate și încorporate, sub amenințarea pierderii banilor, în corporații italiene. Guvernul roman sprijină strămutarea Slavilor în colonii, autoritățile împing la căsătorii între Sicilieni și Slavi.

Din cele 550 școli primare, publice sau particulare, slovene și croate, ce funcționau în 1920, la epoca Tratatului din Rapallo, nu mai rămăsese în 1930 nici una. Cele 9 gimnazii slave au fost naționalizate în 1927. Pe baza acordurilor dela Nettuno, colonia jugoslavă din Triest întreține, pe lângă biserica ei ortodoxă, o școală, ce nu poate fi însă frecventată de minoritari; un mic seminar particular mai există lângă Gorizia. Din cei 900 învățători slavi, preluați de Italia în 1921, circa 100 sunt utilizați în Italia centrală; ceilalți au fost concediați, pensionați sau constrânși la emigrare în Jugoslavia. Tratatul din St. Germain acordând naționalitatea italiană numai celor născuți, iar nu celor locuind în

¹⁾ Kurt Trampler, *Die Krise des Nationalstaats*, Verlag Knorr und Hirth. München, 1933.

teritoriile alipite, a fost folosit la izgonirea a 100 preoți catolici, trimiși pe vremuri din alte părți ale fostei Monarhii în Carintia și Istria, parohiile slave fiind lăsate fără păstori. Ziarele și revistele slave din Triest și Goriția și-au încetat definitiv apariția în 1930, după ce parte din gazetarii slavi fuseseră internați pe insulele Liparice.

Consiliile comunale sunt conduse de primari administrativi, numiți de guvern dintre străinii de localitate și care nu răspund decât față de prefectul provinciei. Minoritatea slavă nu e reprezentată nici în Parlament, nici în corporațiile provinciale sau locale. Tribunalele excepționale au condamnat până acum 72 Croați și Sloveni la 686 ani muncă silnică și 5 execuții capitale, pentru crime împotriva siguranței Statului. În schimb, incendiatorul lui « Narodni Dom » (Casa poporului) din Triest, și-a văzut opera glorificată printr'o placă comemorativă.

Presiunea administrativă s'a exercitat mai ales asupra satelor din regiunea păduroasă a graniței jugoslave, unde Slavii, exasperați, au format organizații secrete, fără ca proveniența explozibilelor să fi dovedit amestecul Belgradului în această politică desperată. Numărul emigraților ar atinge în ultimii doi ani 120.000 oameni, adică 25% din populația slavă din Italia ¹⁾. Presiunea asupra acestei minorități variază după împrejurări de politică externă: o tensiune în relațiile franco-italiene, de pildă, e suficientă pentru înăsprirea regimului aplicat Slavilor. Această situație, poartă în sine sămânța discordiei. Cum însă negociatorii jugoslavi au consimțit, în tratativele lor cu Italia, la abandonarea minorității slave cu excepția Fiumelui, această minoritate rămâne în drept supusă legislației naționale italiene, iar felul cum se comportă guvernul din Roma față de Slavii care îi sunt supuși este, legal, o afacere internă.

* * *

Câteva fapte esențiale merită să fie reținute după cercetarea diferitelor laturi ale problemei Adriaticii:

Din renunțarea Italiei la Dalmația prin tratatele bilaterale semnate cu Jugoslavia rezultă implicit că revizionismul roman nu

¹⁾ Junghann, *Die Lage der slawischen Minderheit*, Berlin 1931.

s'ar putea referi la teritorii jugoslave, cel puțin nu la cele recunoscute ca atare prin zisele tratate, după cum nici Jugoslavia n'ar putea pretinde, sub nici un titlu, în această parte, la altă graniță decât cea acceptată de ea în 1920.

Ar ajunge însă o cât de ușoară schimbare a împrejurărilor, o simplă conjunctură politică nouă, pentru ca întreaga chestiune a Adriaticei să se pună din nou, cu toată nervozitatea ce-i domină malurile. Chestiunea Anschluss-ului — care în 1926 dusesse la o apropiere între Jugoslavia, amenințată de pangermanism pe Karawanken, și Italia, pândită de aceeași primejdie la Brenner — ar putea isca astăzi poftă teritoriale ¹⁾. Liberându-și mâinile la răsărit, față de Polonia, al treilea Reich tinde, chiar fără consimțământul Cehoslovaciei, la absorbirea politică a Austriei prin persoane interpuse ²⁾ și, implicit, la reluarea politicii habsburgice de fereastră deschisă la Adriatică. Nici aceste veleități, nici planul danubian al Italiei nu pot conveni Jugoslaviei și Micii Înțelegeri. Dar pare tot mai clar că, dincolo de fricțiunile politice, necesitățile economice vor impune găsirea unor noi formule, constituind apreciable corective la erorile wilsoniene.

Gingășia problemei Adriaticii provine, neîndoielnic, și din iritația provocată de tratamentul minorităților. Caracteristic, în această privință, e spiritul pățimaș în care se încearcă, pe ambele maluri, eludarea tratatelor semnate și amestecul permanent al statului de origine în afacerile minorităților respective, ceea ce face ca ele să se simtă mai de grabă ca avangarda iredentistă a națiunii lor, decât ca parte integrantă a statului în care trăesc.

De aci derivă și valoarea elementului psihologic în problema Adriaticii. La spatele unei politici oficiale corecte, se întreține conștient, prin școli, adunări și publicații, de două state care prin structura lor resping autonomia și individualismul, o atmosferă idealistă de tăgăduire a granițelor existente. Iar dacă Jugoslavia nu poate, în perioada actuală de închegare, să acorde prea mare importanță acestor manifestațiuni, Italia fascistă stimulează spiritul războinic al maselor care, în ignoranța lor,

¹⁾ Mousset, *La question d'Autriche vue de l'Europe orientale*, în « l'Europe Nouvelle » din 10 Febr. 1934.

²⁾ Wladimir d'Ormesson, *Ce que représente l'Autriche*, în « Le Temps » din 3 și 10 Febr. 1934.

cred că li s'au luat din mână parte din roadele victoriei, câștigată cu atâtea jertfe. Această mentalitate, izvorită din alte premise decât respectul dreptului la viața al popoarelor, constituie o amenințare reală pentru pacea Europei.

După stabilirea protectoratului economic italian în Albania, o eventuală dominație a Italiei în Dalmația ar atinge simțitor echilibrul Europei, dreptul de autodeterminare al Slavilor de Sud și trebuința Jugoslaviei de respirație la mare. Italia și-ar încorpora o minoritate slavă numeroasă, dârză și neliniștită, asemenea stăpânire neputându-se răzima decât pe forțe considerabile, imobilizând energii importante, necesare aiurea, și neputând fi menținută decât prin dependența absolută de Roma, iar nu printr'o administrație locală. Cuceririle *morale* nu sunt însă cu putință decât acolo unde e vorba de eliberarea unei țări, de acordarea unei administrații autonome, iar nu de un teritoriu vecin, de importanță militară, ce nu se poate ține decât prin cârmuire directă și severă.

În sfârșit, legăturile economice între cele două maluri ale Adriaticei nu reclamă o unire politică, Italia având mai mult de câștigat din dependența actuală a Dalmației de hinterlandul ei firesc, decât din realizarea unei ideologii naționale cu consecințe economice dezastroase. Sunt, de altfel, semne că, datorită crizei generale, expansiunea economică a Italiei a intrat într'o fază de regres, mascată prin politica de «dezinteresare» pentru Albania și țările balcanice.

Să nădăjduim că această perioadă va îngădui închegarea definitivă a popoarelor tinere din Balcani în granițele lor actuale și că, din trezirea la conștiința valorii lor reale, va rezulta o puternică sinteză de interese, opusă spiritului de acaparare al țărilor occidentale.

BARBU BRĂDESCU

MENELAS GHERMANI

Comerțul de bancă a adus în trecut, ca și azi, servicii incontestabile vieții noastre economice. Deși organizația și mijloacele sale erau, mai ales la început, foarte restrânse, el a știut să satisfacă totdeauna nevoile de credit și schimb ale populațiunii, dând și Vistieriei o mână de ajutor, în împrejurări critice. Mai mult încă. Din mijlocul acestei lumi închinată speculațiunilor de tot felul s'au desprins uneori chiar personalități de mână întâi, care nu numai că au determinat prosperitatea întreprinderilor respective, dar au contribuit într'o largă măsură, în situațiuni oficiale, la organizarea financiară a Statului românesc. Un exemplu în direcțiunea de mai sus ni-l dă însuși bancherul *Menelas Ghermani*, care a fost o figură din cele mai interesante ale arenei noastre publice, către finele secolului precedent sau, mai exact, între anii 1870—1899.

Fiu de negustori cu stare frumoasă, Menelas Ghermani vede lumina zilei la Belgrad, în anul 1834, în cartierul coloniei macedonene. Încă din fragedă copilărie, familia sa îl aduce în București, unde Ghermani-tatăl deschisese, după îndemnul mai multor prieteni, o importantă și activă casă de bancă. Aici, în centrul mișcărilor naționaliste din Valahia, își face educațiunea patriotică tânărul Menelas, astfel că nu e nici o mirare să-l surprindem, în curând, printre adepții cei mai înfocați ai revoluțiunii dela 1848 ¹⁾).

După potolirea mișcărilor, Menelas Ghermani se preocupă serios de instrucțiunea sa și, în acest scop, frecventează vestitele școli comerciale vieneze, unde mulți Români și din Regat și din Ardeal

¹⁾ V. articolul din «Adevărul», 28 Decemvrie 1899.

își formaseră cunoștințele practice pentru activitatea lor de mai târziu ¹⁾. Intorcându-se, la terminarea studiilor, în țară, se angajează în întreprinderea părintelui său și, în puțină vreme, reușește să prindă toate tainele comerțului bancar. Prin priceperea și scrupulozitatea de care dă dovadă ca asociat al firmei își atrage simpatii trainice pe piața noastră, iar în străinătate câștigă, în multe ocaziuni, admirațiunea financiarilor germani și austriaci cu care intrase, de altfel, și în legături personale.

Stând încă de parte de orice activitate politică, spre a se consacra, după dorința familiei, mai mult întreprinderii părintești, Menelas Ghermani acceptă totuși, la 1864, să administreze casieria centrală a Ministerului de Finanțe. De asemenea, sub Regele Carol I, el ajută pe Petre Mavrogheni, al cărui discipol fidel va fi, să pună ordine în contabilitatea Statului și, în același timp, să amelioreze aparatul fiscal, așezat pe baze cu totul primitive. Ceva mai târziu, preocupat de situațiunea precară a proprietății agricole, Menelas Ghermani elaborează și faimosul proiect privitor la înființarea unui *Credit agricol hipotecar*, proiect care a fost cu deosebire apreciat pentru caracterul său îndrăzneț și inovator.

Alcătuit cu colaborarea bancherului J. Poumay și a lui D. S. Rodoconachi, acest proiect este prezentat chiar, în anul 1872, cercurilor oficiale în numele mai multor institute de credit din țară și străinătate, printre care « Société générale pour le développement du commerce et de l'industrie » din Paris, « Preussische-Boden-Credit-Aktien-Bank » din Berlin, « Union Bank » din Viena, etc., etc. ²⁾. Potrivit prevederilor proiectului, urma să se înființeze în București o mare societate de credit agricol, cu un capital de 40 milioane lei, repartizat în 80.000 acțiuni la purtător. Operațiunile acestei societăți consistau, în primul rând, în acordarea de împrumuturi pe ipotecă, atât exploatațiunilor agricole propriu zise, cât și industriilor în strânsă legătură cu agricultura. Nu este însă mai puțin adevărat că noul institut de credit putea să procure capitaluri și unităților administrative, pentru punerea în valoare a averii lor domeniiale care, în unele regiuni, era foarte

¹⁾ V. Ioan Budu, *Visarion Roman* în Revista Fundațiilor Regale Nr. 1 din 1934, pag. 165.

²⁾ G. Zane, *Economia de schimb în Principatele române*, ed. 1930, pag. 378 și 380.

importantă ¹⁾. În cazul când s'ar fi făcut asemenea operațiuni, proiectul lui Menelas Ghermani stipula că se vor emite obligațiuni districtuale (județene) sau comunale, care vor avea aceeași putere circulatorie ca orice alte efecte publice aflate în comerț. În sfârșit, societatea beneficia de monopolul scrisurilor funciare, care puteau fi nominative sau la purtător, și trebuia să țină seamă de termene destul de scurte la acordarea împrumuturilor sale (maximum 3 ani la operațiunile pe gaj, etc.).

În anul următor, adică în 1873, Menelas Ghermani redactează împreună cu câțiva bancheri *statutele unei Bănci Naționale a României* și un proiect de concesiune. Această bancă la care avea să participe, într'o așa de largă măsură, finanța străină trebuia să obțină din partea guvernului român un privilegiu de funcționare pe timp de 35 ani, cu drept de reînnoire. Capitalul social, fără să fie superior celui prevăzut pentru « Creditul agricol hipotecar », se ridica la 25 milioane lei și era împărțit, ca să permită o subscriere mai ușoară, în 50.000 acțiuni la purtător. Institutul de emisiune proiectat își lua obligațiunea să pună în circulațiune bilete de bancă de diferite tipuri, convertibile la vedere, și, totodată, primea însărcinarea să efectueze operațiunile de Trezorerie ale Statului. În schimb, ca o amintire a crahului suferit de « Banca Națională a Moldovei », la 1860, proiectul interzicea noii bănci să acorde împrumuturi pe ipotecă sau sub orice altă formă care ar fi condus la imobilizarea disponibilităților monetare. În ce privește conducerea, ea era încredințată unui consiliu de administrație și unei direcțiuni, care răspundeau în fața acționarilor de gestiunea lor, Statul păstrându-și numai un drept de control asupra operațiunilor principale ²⁾.

Deși propunerea de mai sus n'a avut decât un ecou îndepărtat din cauza elementelor naționaliste, totuși Menelas Ghermani continuă a fi preocupat de problema organizării noastre monetare. Astfel, când se depune proiectul de lege al Băncii Naționale, în anul 1880, îl vedem participând la discuțiunile din Cameră, unde aduce multe lămuriri și amendamente interesante. Spre a scoate și mai bine în relief grija mare pe care o avea pentru interesul

¹⁾ G. Zane, *ibid.*

²⁾ G. Zane, *ibid.*

public, vom arăta că, în ședința dela 28 Martie același an, cere cuvântul ca să combată cu tenacitate o periculoasă erezie în materia băncilor de emisiune. Era vorba de o dispozițiune din proiectul de lege, care prevedea că taxa scontului nu va putea fi sporită peste 7%, sub sancțiunea trecerii beneficiilor suplimentare pe seama Statului. «Urcarea scontului oficial — spune Menelas Ghermani în această memorabilă ședință — nu trebuie considerată ca un fapt arbitrar, pornit din dorința de a specula nevoile pieții comerciale. Rostul unei asemenea măsuri este altul, anume acela de a preveni, cu toată libertatea, riscurile în afaceri prin scumpirea și, deci, restrângerea creditului sau a portofoliului cambial. Încă o cauză a urcării scontului — adaogă Ghermani — mai este și aceea privitoare la apărarea stockului metalic, care garantează acoperirea circulațiunii monetare. În adevăr, este foarte posibil ca publicul, în urma unei panici sau din alt motiv, să se prezinte la ghișeu și să ceară aur în locul biletului de bancă. Ei bine, prin sporirea proporțională, adică nestânjenită, a scontului, posesorii de bilete pierd interesul de a mai cere monetă metalică și, în felul acesta, stockul de acoperire rămâne intact »¹⁾).

Tot în legătură cu legea Băncii Naționale, Menelas Ghermani propune, în ședința dela 29 Martie 1880, un amendament prin care se urmărea limitarea emisiunii fiduciare la un total reprezentând înzecitul capitalului vărsat. «Dacă este nevoie — argumentează Ghermani — ca biletele să fie garantate prin o treime stock metalic, este necesar să se dea și emisiunii un anumit plafon. Și, ca să-mi exprim ideea, iau un exemplu: capitalul băncii la început va fi de 12 milioane; dar dacă ar crește stockul metalic, și publicul, având încredere în bancă, ar depune aur sau argint — 20 sau 30 milioane — atunci banca va emite bilete de 90 milioane; până aci suntem cu toții de acord. Dar când s'ar întâmpla ca să vină publicul cu foarte mare încredere și să depună 100 milioane la bancă în metal, ar trebui oare să menținem acestei bănci facultatea de a emite în circulațiune bilete de 300 milioane, cu un capital al său numai de 12 milioane? Mie mi s'ar părea că o asemenea facultate ar putea să prezinte oarecare primejdie... »²⁾).

¹⁾ V. «Monitorul Oficial», 1880, pag. 2182 și urm.

²⁾ V. «Monitorul Oficial», 1880, pag. 2216—2217.

Preocupat, în aceeași măsură, de condițiunile emisiunii fiduciare, Menelas Ghermani intervine și la discuțiunea art. 13 al legii, cerând ca valoarea biletelor să nu fie mai mică de 50 lei. « Avantajul biletelor mari — arată Ghermani — este că se țin în circulațiunea comerului în general, și sunt mai de aproape sub controlul băncii și nu prezintă o mare primejdie; pe când biletele cele mici se împrăștie prea mult în toate clasele societății și în orice moment de panică se pot prezinta la biroul băncii ca să fie preschimbate în aur sau argint » ¹⁾. Această argumentare, la care se asociase Alex. Lahovary și alții, avea, de sigur, o mare importanță, dar guvernul a socotit mai nimerit să o respingă, pe motiv că suprimarea biletelor de 20 lei și introducerea celor de 50 lei ar fi reclamat prea multă monetă divizionară. Pe de altă parte, se mai obiecta că circulațiunea, în cazul când s'ar rezema pe bilete mari, ar pierde caracterul de națională, spre a se limita la clasele avute, ceea ce ar fi creat categorii de privilegiați și ar fi dat naștere la multe obstacole în tranzacțiuni.

* * *

În anul 1888, odată cu venirea la putere a guvernului conservator, Menelas Ghermani părăsește rezerva de până atunci și primește să ia răspunderea Vistieriei, în calitate de ministru de finanțe. În momentul instalării sale, situațiunea Statului nu se arăta prea înfloritoare. Dintre toate racilele însă, cea care zdruncina mai grav viața economică și financiară era criza monetară sau așa zisa chestiune a agiului.

Dacă ar fi să cercetăm originile fenomenului de agiu, va trebui să ne îndreptăm atențiunea, în primul rând, către deprecierea continuă a argintului față de aur, depreciere care atinsese și stockul nostru de acoperire, alcătuit în cea mai mare parte din lingouri și monete de argint ²⁾. La această cauză, oarecum fortuită, vom adăoga faptul că biletele ipotecare au continuat să circule alături de noua emisiune a Băncii Naționale, în loc ca ele să fie răscumpărate în scurtă vreme dela punerea în aplicare a legii din 1880 ³⁾.

¹⁾ *Ibid.*, pag. 2218.

²⁾ Proveniența argintului în stockul B. N. R. se explică prin aceea că Statul român se afla încă sub regimul bimetalist, instituit de legea monetară din 1867.

³⁾ Biletele ipotecare fusese emise în virtutea legii din 12 Iunie 1877, pentru acoperirea cheltuelilor reclamate de războiul din același an.

În sfârșit, vom menționa că, datorită recoltelor slabe, balanța comercială căpătase un caracter deficitar încă din anul 1877, ceea ce dădea naștere la numeroase ieșiri de devize în detrimentul echilibrului valutar ¹⁾.

Fie că provenea de pe urma unui factor sau altul, este cert că agiul a produs Statului pagube enorme, mai ales la plata cuponului în străinătate. Iată, în această privință, câteva cifre edificatoare interesând perioada 1881—1888, care este și cea mai caracteristică ²⁾:

Anii	Anuitățile datoriei publice	Cheltueli de agiu și comision	%
1881—1882	47.261.230	505.000	1,06
1882—1883	44.768.931	690.000	1,54
1883—1884	47.400.188	947.000	1,99
1884—1885	48.820.163	1.310.000	2,68
1885—1886	49.862.672	2.266.500	4,54
1886—1887	52.974.509	4.572.450	8,63
1887—1888	54.677.213	6.733.900	12,31

Dar în afară de repercusiunile nefaste asupra finanțelor publice, însuși comerțul intern era greu lovit de deprecierea monetei naționale. Astfel, fiind siliți să prevadă în tranzacțiunile lor mijloace de amortizare a oscilațiunilor valutare, negustorii au provocat o puternică urcare a prețurilor, care a adus nemulțumirea maselor consumatoare. Această nemulțumire sporește și mai mult când agiul ajunge la 24%, cum a fost cazul în anii de depresiune 1884—1885 și chiar în 1888. Agitațiunea era atunci așa de mare, încât detentorii de bilete se pregăteau să ia cu asalt ghișeurile Băncii Naționale pentru a reclama moneta metalică, fie ea și de argint depreciat ³⁾.

Cu toate consecințele sale deplorabile, atât pentru economia publică cât și cea privată, agiul avea apărători numeroși în unele clase sociale. În special marea proprietate era aceea care îl susținea mai cu tărie, și aceasta se explică prin rolul ei de exportatoare în țările cu valută aur. Argumentele de care se serveau agricultorii

¹⁾ Th. C. Aslan, *Finanțele României dela Regulamentul organic până astăzi*, ed. 1906, pag. 199.

²⁾ *Ibid.*, pag. 184.

³⁾ V. articolul din « *L'Indépendance Roumaine* », 29 Decembrie 1899.

pentru legitimarea agiului erau destul de seducătoare. Ei spuneau în esență că deprecierea monetei naționale conduce la o adevărată protecțiune vamală, prin faptul că obligă pe exportatorii români să consume beneficiul de valută în țară ¹⁾. În același timp, după dânsii, existența agiului ar fi îndemnat la o organizare generală a aparatului nostru de producție, care trebuia să aducă întărirea clasei rurale și formarea de capitaluri românești.

Aceste sofisme, care voiau să arate că o populațiune se îmbogățește, când în realitate încearcă o pierdere de substanță, erau împărțite nu numai de simpli agricultori, ci și de membri luminați ai partidului conservator ²⁾. De aceea chiar, sarcina lui Menelas Ghermani de a soluționa problema agiului, printr'o reformă eficace, apare ca deosebit de grea. Cu atât mai grea, cu cât îi lipseau mijloacele financiare pe care trebuia să le creeze prin formule proprii și în condițiuni de strictă oportunitate.

Cea dintâi măsură pe care o propune Menelas Ghermani în această materie are un caracter net deflaționist. Ea se referă la *retragerea biletelor hipotecare* a căror perzistență în circulațiune constituia, după cum am văzut, un motiv de permanentă perturbațiune. Spre deosebire însă de predecesorii săi, iscusitul vistiernic părăsește calea sacrificiilor bugetare, care nu dăduse nici un rezultat. În consecință, el prevede prin legea din 22 Decembrie 1888 lansarea unui împrumut intern cu ajutorul căruia să se finanțeze retragerea acestor bilete în valoare de aproape 26 milioane lei. Condițiunile noului împrumut erau următoarele: se emitea rentă amortizabilă tip 4% în valoare nominală de 32.500.000 lei la cursul de 80% și purtând cupoane semestriale. Rambursarea trebuia efectuată în termen de 44 ani, iar la subscriere, capitaliștii cu vărsăminte de cel puțin 1 milion lei beneficiau de o primă de 1%. Împrumutul a avut un succes considerabil, fiind acoperit în primele zile ale lunii Februarie 1889 de aproximativ opt ori. Din produsul operațiunii, care se ridica la un total de 25.898.347 lei, s'au plătit biletele hipotecare în valoare de 25.539.680 lei cât și comisionul de 1% reclamat de Banca Națională. În ce privește restul, el a fost destinat unor lucrări extraordinare pentru

¹⁾ *Ibid.*

²⁾ *Ibid.*

care nu existau suficiente resurse în bugetul pe exercițiul 1889—1890 ¹⁾).

După retragerea biletelor ipotecare, Menelas Ghermani își îndreaptă atențiunea asupra stockului metalic al Băncii Naționale, pentru asanarea căruia edictează legea din 17 Martie 1890. Prin textul acesta se abrogă sistemul monetar din 1867, introducându-se în România *monometalismul-aur*, care fusese adoptat de majoritatea statelor europene. Fiind vorba de o reformă fundamentală, redăm mai jos dispozițiunile legii din 1890 ²⁾:

1. Unitatea monetară a României este leul de aur.

Un chilogram de aur, fiență 9 din 10, valorează lei 3100.

2. Leul se împarte în una sută părți, denumite bani.

3. Monetele române sunt: a) *în aur*, bucata de 20 lei și 10 lei; b) *în argint*, bucata de 5 lei, 2 lei, 1 leu și jumătate leu sau 50 bani; c) *în aramă*, bucata de 10 bani, 5 bani, 2 bani și 1 ban.

4. Monetele de aur cuprind titlul de nouă părți din 10 aur fin și o parte din 10 aliaj, având următoarea greutate și dimensiune:

Piesa de 20 lei, 6 grame 452 miligrame în greutate, de 21 milimetri în diametru;

Piesa de 10 lei, 3 grame 226 miligrame în greutate și 19 milimetri în diametru;

Toleranța titlului este de 1 din 1000 și toleranța greutății este de 2 din 1000, în mai mult sau mai puțin.

5. Monetele de 5 lei cuprind titlul de 900 argint fin și 100 aliaj, iar monetele de argint de 2 lei, 1 leu și 50 bani vor cuprinde 835 argint fin și 165 părți din mie aliaj.

Greutatea și dimensiunea lor este următoarea:

Bucata de 5 lei, greutatea 25 grame, dimensiunea 38 milimetri;

Bucata de 2 lei, greutatea 10 grame, dimensiunea 23 milimetri;

Bucata de jumătate de leu, greutatea de 2 și jumătate grame, dimensiunea 18 milimetri.

Toleranța titlului este de 2 din 1000 pentru bucata de 5 lei și de 3 din 1000 pentru celelalte monete de argint.

¹⁾ Victor Slăvescu, *Istoricul Băncii Naționale a României*, 1925, pag. 81—82.

²⁾ *Ibid.*, pag. 456 și urm.

Toleranța greutateii este de 3 din 1000 pentru bucata de 5 lei, de 5 din 1000 pentru bucățile de 2 lei și 1 leu și de 7 din 1000 pentru bucățile de jumătate de leu sau 50 bani.

6. Monetele de aramă se compun din 95 din 100 aramă, 4 din 100 cositor și 1 din 100 zinc, cu o toleranță în mai mult sau mai puțin de 7 din 1000.

Greutatea și dimensiunea lor este cea următoare:

Bucata de	10	bani,	10	grame,	30	milimetri	diametru;
»	»	5	»	5	»	25	»
»	»	2	»	2	»	20	»
»	»	1	»	1	»	15	»

Toleranța greutateii este de 15 din 1000, în mai mult sau mai puțin.

7. Monetele de aur străine, fabricate după sistemul monetar zecimal metric, având același titlu, greutate și dimensiuni ca și monetele române, se vor primi la toate casele publice deopotrivă cu moneda legală a țării. Celelalte monete de aur străine se vor primi la casele publice după un tarif stabilit prin o lege.

8. Monetele de argint nu se vor primi obligatoriu în plată decât pentru suma maximum de 50 lei; iar monetele de bronz pentru suma de lei 5.

9. Monetele străine de argint, aramă și nickel, de orice specii, nu vor avea curs în România.

10. Afară de monetele naționale fabricate și puse în circulațiune până la promulgarea legii de față, nu se vor putea fabrica alte monete decât în virtutea unei legi speciale.

11. Monetele naționale uzate se vor strânge, topi și se vor înlocui prin altele noi.

12. Această lege va intra în vigoare numai în urma aplicării legii pentru transformarea monetelor de argint de 5 lei, iar ziua termenului de punere în aplicare se va fixa printr'un Decret Regal ¹⁾.

13. Posesorii monetelor de argint de 5 lei vor avea dreptul să ceară preschimbarea lor cu moneta aur, în termen de un an dela

¹⁾ Legea adițională preciza că preschimbarea în aur a pieselor de argint trebuia făcută în limita unui total de 40 milioane lei. Tot acest text fixa și cheltuelile operațiunii, care aveau să fie acoperite din prețul însuși al argintului demonetizat și dintr'un împrumut în rentă de Stat.

punerea în aplicare a legii de față. După trecerea acestui termen, toate monetele de argint de 5 lei, care se vor mai afla în circulațiune, se vor considera ca monete divizionare și, conform art. 8 din legea de față, nu vor mai putea fi primite obligatoriu în plăți decât pentru suma de 50 lei.

Legea monetară din 1890, ale cărei dispozițiuni le-am reproduș aici, a avut rezultate binefăcătoare. Prin crearea leului aur cât și prin preschimbarea stockului metalic, ea a făcut ca moneda națională să fie acceptată *al pari* la bursele din străinătate. Ca urmare, agiul a dispărut complet din tranzacțiuni, redându-se vieții economice instrumentul indispensabil dezvoltării sale, anume stabilitatea ¹⁾).

* * *

Odată rezolvată problema monetară, Menelas Ghermani ia în cercetare diferitele imperfecțiuni ale organizării noastre financiare. Astfel, îl vedem preocupat de situațiunea datoriei publice pentru limpezirea căreia înființează, după exemplul lui Mavrogheni, o *Casă de amortizare* din cele mai interesante ²⁾).

Prin textul legislativ din 30 Martie 1892, această Casă de amortizare își propunea să răscumpere rentele și obligațiunile Statului, în afară de amortizările normale, care continuă să figureze în buget ca și până atunci. Pentru realizarea unui program atât de vast și tot pe atât de dificil, ea avea ca mijloace de lucru două categorii de fonduri: ordinare și speciale, a căror valoare era destul de inegală. Din prima categorie de venituri făcea parte cuponul obligațiunilor și rentelor care, prin răscumpărare, intra în posesiunea Casei de amortizare. Tot aci mai trebuie să punem valoarea obligațiunilor cât și rentelor aflate în portofoliul instituției și care au ieșit sau vor ieși la sorți. În ce privește categoria fondurilor speciale, vom aminti că legea din 30 Martie 1892 îi acorda ratele pe care trebuia

¹⁾ O asemenea reformă fusese întreprinsă și în Statele vecine, în special în Rusia și Austro-Ungaria. Ea n'a dat însă rezultate atât de bune ca la noi, căci realizarea tehnică a durat mai mulți ani, cauzând bugetelor respective sarcini considerabile.

²⁾ Ioan Budu, *Petre Mavrogheni*, în *Revista Fundațiilor Regale* Nr. 4 din 1934, pag. 178.

să le încaseze Statul de pe urma vânzării unor pământuri la țărani, în 1889 ¹⁾. La acest venit se adăogau și ratele bunurilor înstrăinate prin legile anterioare, cu excepția prețului unor moșii, destinate plății biletelor ipotecare.

Față de structura aceasta și cu menirea pe care acum i-o cunoaștem, Casa de amortizare a fost criticată de mulți financiari contemporani. S'a susținut atunci că într'un stat ca al nostru, care își stinge datoria publică în interval numai de 44 ani, este inutilă calea amortizărilor extra bugetare, întreprinsă de ministrul de finanțe ²⁾. Pe de altă parte, se mai obiecta că și situațiunea creditului public făcea ca înființarea unei Case de amortizare să fie foarte discutabilă. Intr'adevăr, la acea epocă, împrumuturile noastre în străinătate nu reușeau decât dacă erau lansate cu mult sub valoarea nominală sau ofereau la rambursare diferite avantaje subscriitorilor. In asemenea condițiuni — spuneau adversarii reformei — Casa de amortizare va înregistra deficite sigure, ea trebuind să răscumpere, cu mari sacrificii, cele mai multe din împrumuturile contractate.

Argumentele de mai sus nu erau cu totul lipsite de valoare. Făcând obiectul unor polemici în presă și Parlament, în mod fatal ele au fost supuse opiniei publice, care cerea să se dea chestiunii o soluțiune apropiată. In fapt, aceste atacuri au și condus, sub guvernul următor, la suprimarea Casei de amortizare, creată în 1892.

După scurta experiență încercată cu Casa de amortizare, Menelas Ghermani trece mai departe. Izbît de dificultățile exploatațiunilor agricole, el abordează problema organizării sau mai bine zis a reorganizării creditului agricol care constituia, atunci, ca și azi, pârghia consolidării noastre economice.

In această direcțiune erau, de sigur, multe de făcut. Deocamdată însă, Menelas Ghermani își propune să perfecționeze modul de funcționare al creditului destinat micii proprietăți agrare. Pentru realizarea acestui deziderat, el recurge la modificarea așa ziselor

¹⁾ Aceste pământuri s'au vîndut în loturi de 5, 10 și 25 ha. în baza legii din 7 Aprilie 1889. Plata lor se făcea în rate semestriale, care cuprindeau o dobîndă de 5% plus 1—2% amortizare.

²⁾ In sprijinul acestei afirmațiuni se aducea exemplul Statului francez care practica împrumuturi, uneori pe o perioadă de 90 ani, fără a întrebuița sistemul amortizărilor prin case speciale.

« *Case de credit agricol* » care, deși înființate încă din 1881, nu dăduseră prea bune rezultate.

După cum se exprimă însuși Ghermani în expunerea de motive a legii modificatoare din 2 Iunie 1892, Casele de credit agricol aveau ca menire să procure agricultorilor și mai cu seamă micilor cultivatori țărani capitaluri cu dobândă cât se poate de redusă ¹⁾. Or, cu organizațiunea lor birocratică și formalistă, aceste Case făceau ca dobânda să treacă peste 20%, așa că plafonul, fixat de legiutor la 11%, apărea ca o adevărată deriziune. Dar nu numai cu dobânda se petreceau abuzurile de mai sus, ci și cu creditele acordate. În adevăr, legea din 24 Iunie 1881 neavând fixată nici o limită pentru valoarea împrumuturilor, s'au găsit Case de credit agricol care să acorde credite chiar marilor proprietari. Din această cauză, disponibilitățile fiind reduse, a trebuit să se refuze cereri din cele mai îndreptățite, ceea ce nu era numai contra echității, dar și împotriva textului legii.

Spre a înlătura abuzurile pe care le-am semnalat aci, Menelas Ghermani dă Caselor de credit agricol caracterul unor instituțiuni de Stat. În consecință, scopul acestor Case nu mai este acela de a realiza beneficii sau de a crea resurse bugetare, cum a fost cazul până acum, « ci de a pune la îndemâna sătenilor, în limite anumite, fără a câștiga și chiar cu oarecare sacrificii, un credit cât se poate de ieftin, care să fie prilej de muncă și înavuțire » ²⁾. După ce precizează astfel caracterul lor, Ghermani caută să definească și structura internă a organizațiunilor de credit agricol. În această privință, el le împarte în două secțiuni cu totul deosebite una de alta: 1. Secțiunea împrumuturilor pe amanet; 2. Secțiunea însărcinată să facă împrumuturi conform dispozițiunilor art. 3 din legea dela 7 Aprilie 1889 ³⁾. Ca mijloace de lucru, prima secțiune dispunea de un capital de 20 milioane lei, pe când pentru secțiunea II se prevăzuse numai 3 milioane lei.

Legea modificatoare din 2 Iunie 1892 cuprindea însă și alte dispozițiuni interesante. Astfel, ea fixa limita împrumuturilor la 1000 lei ca să se poată satisface un număr cât mai mare de

¹⁾ V. *Desbaterile Adunării Deputaților*, anul 1891—1892, pag. 715.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ Articolul 3 din legea dela 7 Aprilie 1889 autoriza cumpărarea de loturi din patrimoniul Statului. V. *supra*.

solicitatori țărani, mai ales că nevoile lor nu treceau nici sub legea veche de această sumă ¹⁾). În al doilea rând, se introducea o operațiune cu totul nouă: *împrumuturile pe un amanet viitor*. În virtutea acestei formule, Casele de credit agricol făceau avansul pentru a se cumpăra vite, semințe, etc. care se considerau amanetate din momentul achizițiunii lor. Pentru a se asigura întrebuințarea banilor în cumpărarea obiectelor, care trebuiau să fie unelte de muncă, dar care constituiau și gajul creditului, legea impunea ca împrumutul să fie garantat de alți doi locuitori solvabili din comună, până la facerea actelor celui împrumutat ²⁾). În ce privește însăși aceste acte, noul text a suprimat necesitatea autentificării lor, pe motivul că dădea naștere la cheltuieli și pierdere de timp. În locul ei, s'a prevăzut principiul ca toate formalitățile să se facă la domiciliul împrumutatului sau mai exact la primăria din comuna sa.

Iată, în rezumat, care a fost reorganizarea Creditelor agricole sub ministeriatul lui Menelas Ghermani. Să vedem acum, înainte de a încheia, în ce mod a înțeles să ajute pe marii proprietari agricoli de a căror activitate era strâns legată întreaga noastră avuție națională.

Ajungând la convingerea că operațiunile « Creditelor funciare rurale » ar putea fi completate cu folos de o altă organizațiune, Menelas Ghermani elaborează, în 1894, legea prin care se înființează « Banca Agricolă » ³⁾). Capitalul acestei instituțiuni era la început de 12.250.500 lei, dar el putea fi sporit până la 20 milioane, cu autorizațiunea guvernului. În ce privește operațiunile sale, banca putea acorda agricultorilor pe lângă avansuri pe gaj, prevăzute de codul de comerț, și împrumuturi pe termen fix sau în cont curent, garantate prin amaneturi cu caracter special. Printre aceste amaneturi legea menționează: a) produsele agricole; b) vitele de muncă sau prăsilă; c) și, în fine, mașinile și uneltele agricole.

Împrumuturile pe care le acorda « Banca Agricolă » intrau în categoria creditului de rulment, căci ele nu se încheiau decât pentru un termen de maximum 9 luni. Plata lor către beneficiari

¹⁾ V. *Desbaterile Adunării Deputaților*, anul 1891—1892, pag. 716.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ Această bancă ia ființă prin legea din 1 Aprilie 1894.

se făcea în numerar și nu trecea, în genere, de 50% din evaluare. Totuși banca avea latitudinea, în lipsă de disponibilități momentane, să utilizeze și bonuri de casă până la 50% din capitalul vărsat. Aceste bonuri nu puteau fi emise decât pe baza unei operațiuni din cele prevăzute la art. 6 al legii (împrumuturi pe gaj ordinar sau special) și fiecare bon trebuia să poarte numărul contractului cu care era în legătură. Primate cu ușurință la ghișeurile publice, bonurile de mai sus aveau dela început o putere circulatorie asigurată. Valabilitatea lor nu putea depăși însă un termen de 30 zile dela data emisiunii.

Prin aceeași lege din 1 Aprilie 1894, « Banca Agricolă » era scutită de timbru, afară de timbrul proporțional, iar litigiile izvorînd din contractele de împrumut trebuiau să fie judecate de urgență. Ca o favoare a legiuitorului, banca mai avea posibilitatea să ia în concesiune sau arendare chiar exploatarea docurilor din porturi (art. 28).

Din expunerea pe care am făcut-o, rezultă dar că problema creditului agricol a fost tratată de Menelas Ghermani cu toată grija ce comportă. Aceeași conștiințiozitate, aceeași pătrundere a pus el și în celelalte realizări despre care am avut ocaziunea să amintim anterior. Așa fiind, Menelas Ghermani ar fi adus, de sigur, servicii foarte utile în multe alte împrejurări grele, în special în perioada de criză dela 1899. Din nenorocire însă, acest an a fost și anul, adânc regretat de o întreagă țară ca și de prietenii politici, al neașteptatei sale săvârșiri din viață.

IOAN BUDU

COMEMORĂRI

1. Omagiu lui Mihai Eminescu. Volum editat de comitetul « Pro Eminescu » (pentru ridicarea monumentului Eminescu din Constanța), sub îngrijirea d-lui Valerian Petrescu. Tipografia ziarului « Universul », București, 1934. —
2. In memoria lui Vasile Pârvan. Volum publicat de asociația academică « Vasile Pârvan », a foștilor membri ai Școalei Române din Roma, București, MCMXXXIV, Cartea Românească.

Contribuție a entuziasmului, ca mai toate manifestațiile culturale ale provinciei, volumul omagial tipărit cu prilejul dezvelirii monumentului dela Constanța nu e firește fără cusur. Cine ar sta să amănunțească observațiile, dela execuția grafică, începătoare cu coperta și transcrierea exactă a numelui celui sărbătorit, până la puricarea colaborărilor circumstanțiale? Ar fi de altfel nedrept să se purceadă din cale afară de analitic, cu examinarea la lupă, când e vorba de o faptă bună, înainte de orice, dusă la capăt prin elan, tenacitate și jertfă de tot felul. Dimpotrivă, să exprimăm sentimentul nostru de grațitudine inițiatorilor acestui monument de bună voință, chiar dacă intențiunile optime nu au fost călăuzite permanent de un gust și de un criteriu orientat. Mulțumită harnicului secretar al comitetului, care a adaos la munca brută și o colaborare repetată a condeiiului, vom admira concepția ideoplastică a sculptorului Han, în reproduceri excelente, închinarea augustă a M. S. Reginei Maria, inscripția lapidară a d-lui prof. N. Iorga și o serie de distinse ralieri la omagiile intelectualilor constănțeni. In fruntea cărții, un număr de valoroși străini au ținut să răspundă fără precupețire, invitației de a sărbători un spirit mare, universal prin formațiune culturală, românesc în substanță. Astfel abatele Dr. Metodiu Zavoral,

filoromân nu de ocazie, dar de afinități electivă, ne transmite un cuvânt simplu, duhovnicesc, pătrunzător ca o bițecuvântare, în limba noastră pe care o folosește fără greș. De pe tărâmul cețos al Britaniei Mari, ne ajung două pagini de vibrant ditiramb, semnate E. Sylvia Pankhurst, care mărturisesc o cercetare însuflețită a literaturii eminesciene, o admirație familiarizată cu ipostazele și incarnațiile poetului pe care l-a tradus în volum. Traducătorul lui Eminescu în limba franceză, abatele Barral, a îngăduit reproducerea unei tălmăciri din cartea d-sale (*Poèmes Choisis de M. Eminesco*, Paris, Gabalda 1934) precedând-o cu o scrisoare unde lasă a crede că, prin mijlocirea unei traduceri bune, Eminescu nu va întârzia să ocupe locul ce i se cuvine în literatura europeană.

De altă părere e însă domnișoara Elena Văcărescu, al cărei cuvânt ne e deosebit de prețios. « Pelerina pasionată » a lirismului de pretutindeni, « dela Keats la Victor Hugo, până la Anna de Noailles, dela Goethe la Shelley, până la Edgar Poë, la Baudelaire, la Mallarmé, la Valéry », îl situaiază pe Eminescu pe același plan cu precedenții, dar îl socotește intraductibil. Eminescu « va intra în circulația europeană » numai atunci « când neamul nostru se va impune străinilor cu destulă forță pentru ca aceștia să consimtă a ne învăța limba ». Ne onorăm de a fi exact de aceeași părere. Pentru această pricină, ne bucurăm cetind fragmente eminesciene, reproduse în românește, de d. Septime Gorceix, colaboratorul francez al d-lui prof. N. Iorga la antologia literaturii noastre, apărute mai acum zece ani în editura Delagrave. În paranteză numai! . . . Observația privește de altfel pe toți colaboratorii volumului, care au citat versuri din edițiile curente și cu precădere după ediția C. Botez. Am întâlnit la tot pasul, cu o mâhnire crescândă, lecțiuni dialectale și arhaizante, ca *resar*, *remâi*, *zimbet*, *sin*, ș. a. m. d. Așa cum am mai spus-o, cu prilejul suszisei ediții, sunt conservări culpabile ale primei ortografii eminesciene, în ultimul ei stadiu evoluată spre uniformizare și modernizare. Urmările vătămătoare ale metodei se pot verifica după trecere de timp. Iată! până și străinii se călăuzesc de textul « definitiv » al ediției Botez, spre a transmite un Eminescu fixat în anarhie ortografică! Să ne întoarcem însă la d. Gorceix. D-sa pleacă dela o lucrare românească de sub orice nivel, al cărei tânăr

autor, dragomirescian *à outrance*, nici nu poate fi numit cu seriozitate, deoarece s'a jucat de-a comparațiile cu cei mai mari lirici francezi, pentru a compromite pe Eminescu, cocoțându-l pe treapta cea mai de sus. Compatriotul nostru îi sugerează d-lui Gorceix ideea unui studiu comparativ, între Eminescu și Baudelaire. Paralelisme nesubstanțiale se pot stabili oricâte, dar e un joc fără rezultat. Mai departe, raporturile dintre erotica sau alte teme eminesciene și baudelairiene nu sunt altceva decât exerciții de retorică. Dacă înțelegem bine, concluziile d-lui Gorceix constituie o refutare a ușuraticii apropiieri făcute de junele român. Ea nici nu mai era necesară, în definitiv, mai ales ținând seamă de nulitatea unei cărți ca aceea: « Le poète Eminesco et la poésie lyrique française ». Surprinzătoare ni se pare de asemenea fraza abatelui Barral, în care atribuie lui Maiorescu « onoarea de a fi descoperit pe acest Mallarmé ». Acest Mallarmé, românesc, ar fi Mihail Eminescu. Nimic nu îndrituește comparația, nici chiar prepusul ironic. În adevăr, cu câteva rânduri mai sus, d. abate pare a ironiza « doctrina esoterică (a poetului) » sau « generația actuală » care « începe să o descopere ». Să fim bine înțeleși. Se glosează pe întrecute aluziile metafizice din unele poeme eminesciene. Se taie firul în patru pentru a se reduce la unitate sau a se dispersa la infinit varietatea cunoștințelor filosofice, strecurate în poezia sau în proza lui Eminescu. Aceasta este una la mână. Dar nu se poate vorbi despre Eminescu ca de un Mallarmé românesc, nici în serios, nici în glumă, de vreme ce nimeni dintre noi n'a mai alăturat aceste nume structural deosebite. Eminescu e un romantic discursiv, un poet cu *pathos* și suflu, înfrânat printr'o disciplină artistică severă, care nu țintește însă la obscuritate, la un alfabet poetic abscons, ca Mallarmé. Ne place să credem că abatele Barral a forțat puțin termenii, dar dacă e altminteri, a crezut a polemiza cu o apropiere pe care nimeni până la d-sa nu a mai folosit-o.

Printre colaborările rare din acest omagiu, se numără și aceea a Principesei Martha Bibescu. Ca și aceea a d-șoarei Elena Văcărescu, stârnește înainte de orice întrebarea, dacă a fost redactată direct în românește. Ar fi un prilej mai mult de bucurie. Amândouă strălucirile ambasadoare ale neamului nostru în străinătate s'au desvâțat, spre marea noastră părere de rău, de uzul scris al

limbii materne. Ne putem doar alina cu iluzia dulce că festivitatea cu pricina ar fi prilejuit două răsunătoare palinodii. Le-am dori cât mai repetate.

Sărbătorirea de pe țărmul mării e, firește, sub zodia minunatei poeme « Mai am un singur dor ». Acest testament poetic, de o neîntrecută putere de sugestie, s'a realizat simbolic prin monumentul d-lui Han, de vreme ce nu s'a putut strămuta însuși lăcașul de odihnă al poetului, lângă « mișcătoarea mărilor singurătate ». Sub semnul mării, care armonizează antinomia liniștii eterne și a neastâmpărului permanent, s'a alcătuit așa dar și omagiul grafic de față. Din același considerent, poema testamentară e tradusă în mai multe limbi. Incercarea d-lui prof. Ramiro Ortiz: *Un sol desiderio mi resta*, extrasă din *Mihail Eminescu, Poesie*, Firenze, (1927) e dintre toate cea mai bună. Celelalte sunt semnate Maria E. Holban (*Je n'ai plus qu'un désir*), Viktor Orendi-Hommenau (*Ein letzter Wunsch mich noch beseelt*, masacrată de culegător), Emila Zegadlowicza (*Testament*, în « *Vybor poezyj ipoe-matów* »: M. Eminescu, Warszawa). De bună seamă ideea aparține secretarului comitetului de inițiativă, care a adaos un comentariu instructiv: *Eminescu și Marea*. Mai puțin fericită e, în prelungirea aceluiași gând, traducerea în franceză a juvaerului *Dintre sute de catarge*, sub semnătura Olga Crușevan, care urmărește marea, cu o cruzime întreruptă dela Xerxes, în sonetul Veneției: rareori am întâlnit texte mai sângeros biciuite. Fragmentul marin din *Împărat și proletar*, redat în limba franceză de d-na Maria E. Holban, pune capăt *pensum*-urilor de traduceri, organizate după program (era cât pe aci să omit textul respectiv din tălmăcirea engleză, reprodus din volumul: *Poems of Mihail Eminescu*, edit. Kegan Paul, London, de E. Sylvia Pankhurst). Dela sine înțeles, nu însumăm în aceeași judecată traducerea abatelui Barral: *l'Astre serein* (din *Poèmes choisis de M. Eminesco*, edit. J. Gabalda, Paris). Rezumativ: *Dintre sute de catarge*, *La steaua*, *S'a stins viața și fragmentul din Împărat și proletar*, care începe astfel: *Scântee marea lină*, sunt poeme care prelungesc răsunetul emotiv din *Mai am un singur dor* și amplifică impresia unui Eminescu, poet predilect al mării. Nu vom contrazice ambiției de anexare la Pontul Euxin al poetului ce a cunoscut și iubit țara sa, în cuprinsul punctelor ei cardinale. Ci vom recunoaște că starea metafizică

năzuește după necuprinsul mării simțit ca o categorie a nesfârșitului, în timp ce « codrul » iubirilor sau « frate cu Românul », izvorul și alte elemente naturale includ o sferă de emoție mult inferioară. Intuiția poetică se acordă aci cu sensul metafizic al naturii. Adevărul nu a scăpat d-lui Valerian Petrescu, care îl cam înneacă însă în spuza de citate cu finalitatea de a face oarecum florilejul sau antologia versurilor marine din totalitatea operei poetice eminesciene.

Din vraja tristă a cântării eminesciene are meritul de a ne scutura d-l prof. Simion Mehedinți. D-sa încearcă a dovedi « Optimismul lui Eminescu ». Numai că acest « optimism » operează pe planul material al existenței, în realitățile biologice, ale colectivității. Eminescu e un prestigios redresor al energiei naționale, un profet politic, cu audiență publică dela o generație la alta. Fiecare șir nou de tineri, doritori să târască obștea românească într'un ritm general, se alimentează din doctrina poetului « Doinei ». Cum ne desfacem însă de contingențele sociale și ascultăm versul său, în concepte gnomice sau în accente directe, primim ca dreaptă interpretarea pesimistă a operei sale literare. Nu ne interesează deocamdată atitudinea socială a celui mai de seamă poet al nostru și valoarea de instrument politic a tezelor sale gazetărești. Eminescu poetul a contaminat o generație sau două, de poeți. Prin forța personalității sale și-a impus tiranic mesajul de disperare (și tiparul versului). A exercitat o autoritate indiviză de fond (și de formă, secând izvoarele originalității timp de un sfert de veac). În răstimpul dintre 1889, anul morții sale, și 1914, data când influența sa încetează, generația lui Vlahuță și generația lui Cerna atestă dominația absolută a tiparului formal și a clișeului sentimental, eminescian. Și unul și altul se reproduc minor, în serie. Acestea sunt fapte de ordin literar și nu suferă contradicție. În ceea ce privește « optimismul » lui Eminescu, de natură socială, politică și economică, noi îl întrevădem numai sub prisma normativă a cugetării sale jurnalistice. Dar de considerăm critica sa socială și substratul ei sufletesc, Eminescu e tot așa de pesimist, funciar pesimist, aci ca și dincolo. Criticei junimiste, glaciale a lui Maiorescu sau sarcastice, a lui Caragiale, i se opune critica fierbinte a lui Eminescu. Eminescu nu teorizează la rece ca precedentii. Printr'însul reacționează violent burghezia protecționistă.

Eminescu nu pune în serviciul cauzei o inteligență dialectică, liniștită, ci o minte înfierbântată de indignări teribile. El nu controversează în ținută academică, pentru că fața sa dogorește de toate palmele izbite în obrazul națiunii, pe care o dorește dominantă în stat. Eminescu nu întreține un stil al persoanei în campaniile sale de presă. El lovește fără grija de eleganță, ca și cum, în stare de legitimă apărare, ar fi vorba să respingă o tentativă de asasinat.

Dar în împrejurările sociale în care activează, numai dânsul are conștiința unei catastrofe naționale, economice, sociale! Pe când patronii săi formulează abstract teorii elegant înlănțuite, Eminescu se deslănțue ca un energumen, tocmai pentru că e într'o stare de spirit în care își închipue că pentru neamul său a sunat ceasul morții. Numească-l optimist d. Simion Mehedinți. Noi credem că nimeni în epocă n'a privit sub o perspectivă mai tragică situația poporului său ca Eminescu. Dinamica sau energetica soluțiilor sale sociale e reacțiunea disperării, întocmai după cum cântecul său liric e manifestarea unui pesimism integral, neîmpăcat. Ba chiar cu o notă agravantă pentru pesimismul său social. În vers, tehnica pe de o parte, cu rigorile ei, îl abstrage din neantul solitudinii morale. Pe de altă parte, uneori atinge contemplativitatea, seninătatea, calmul, și chiar uitarea sau fericirea, în visare, în cadrul idealizat al naturii sau în îmbrățișarea iubitei. Dimpotrivă, spectacolul social îi ațâță permanent pricinile de nemulțumire, de exasperare (clasele suprapuse, roșii, evreii, etc.).

Realitatea spirituală a națiunii e singurul său punct de reazăm, pe care îl simte însă șubrezit de politicieni, de apatia societății, de forțele centrifugale interne, de dușmăniile externe. Eminescu schițează un program de luptă. El însuși e un generator de optimism, dacă vreți, pentru alții.

Cine vede în substratul subiectiv al criticei sale sociale, altceva decât cel mai caracteristic pesimism?

Ne-am îndepărtat însă de materialul volumului omagial.

D-na Hortensia Pașadatu-Bengescu semnează două pagini de avântat panegiric, mântuind cu elogiul meritat al gestului colectiv.

D. prof. I. Răducanu fixează cu justete « ideile social-economice ale lui Eminescu », fără a-l încadra unui sistem. Colegul d-sale, d. Gr. L. Trancu-Iași, se ocupă așijderi de « Eminescu

economist », stabilind raporturi picante între gandhism și anumite fenomene sociale din trecutul nostru.

În semn de atenție, postumă, pentru primul inițiator de volum omagial (1909), d. Barbu Lăzăreanu dezgroapă amintiri despre bio-bibliograful lui Eminescu, Corneliu Botez.

D. Mihail Dragomirescu, eminescolog estetizant, nu scapă rândul să-l claseze pe Eminescu ca pe al cincilea poet liric din lume, după Pindar, Dante, Goethe și Hugo. Nu-ți vine a crede. Cum oare? Am cetit bine? Al cincilea? Așa rușine națională, n'am fi socotit. Mai la vale ne liniștim parcă. În poezia erotică, e cel mai tare. Și mai are o seamă de merite ce lasă în umbră pe ceilalți patru. Așa da! Cât despre scriitorul politic, e un « virtuos », dar « fără talent ». Ne-am lămurit. « Are lumină fără atmosferă; căldură fără vibrații ». Din ce în ce mai clar. Prozatorul aflăm că e scriitor și nu e poet. Să fie elogiu? Să fie bârfire? Oricum ar fi, așa trebuie să fie. *Magister dixit!*

Amintiri concise despre Eminescu ne dă d. C. Meissner; duioase, d. I. Al. Brătescu-Voinești; scuturate de « nevroza plânsului », d. colonel Ionescu-Dobrogianu, membru în comitetul « Pro-Eminescu ».

Adaugă comentarii sau rânduri festive, d-na Lucreția Petrescu, d. N. N. Lenguceanu, d. Cincinat Pavelescu, care îmbogățește cartea cu contribuția d-sale de spumă epigramatică, d-nii D. Stoicescu, Gh. Nedici, V. Cordoș.

Amintirea lui Ovidiu e, cum se cuvine, asociată memoriei lui Eminescu, ca un salut tomisian, dela statuie la statuie (d. Șt. Bezdechi traduce epitaful lui Ovidiu, din *Tristia*, d. V. Petrescu semnează « Cele două bronzuri pontice »).

D. G. Duma dedică o poezie « lui Eminescu ». Oricum, indiferent de valoarea ei, e o poezie de circumstanță. Comitetul mai publică, din recuzita veche a panegiricelor, poezia cunoscută a lui Vlahuță (*Tot mai cetesc măiastra-ți carte*), alta uitată de Traian Demetrescu și o fantezie umoristică de P. Locusteanu (din *Flacăra* pătrarului de veac dela moartea poetului). Cât despre poema dedicatorie a d-lui Victor Eftimiu, nu se știe niciodată când e inedit acest fecund autor.

Credem că n'am omis pe nimeni. Un cuvânt final de laudă comitetului local, din Constanța, care s'a onorat izbutind a obține pentru Eminescu un fel de cetățenie de onoare, postumă.

Dar să sfârșim, recitind o pagină din «Omagiu»: «Mai am un singur dor», care răscumpără de orice necaz pă-mântesc.

* * *

În jurul memoriei lui Pârvan stăruie un cult spontan și bine organizat. Nu știm dacă Pârvan a fost cu adevărat un spirit mare, așa cum scrie un fost elev al său. Cu siguranță însă, a fost un profesor mare, care a lăsat în urma lui un mănunchi de discipoli, ce-l divinizează. Prin alte cuvinte Pârvan a avut ceea ce se cheamă fluidul, acel imponderabil sufletesc care se comunică printr'o modalitate învecinată magiei. Alături de învățământul său teoretic, omul împrumută aspecte de preot, oficiator de culturi mistice.

În ultima fază a vieții sale, paralel cu activitatea arheologică, a desfășurat un fel de apostolat *ex cathedra*. Aceste cursuri libere, pe care le-am frecventat, atrăgeau un numeros public monden, compus firește mai mult din asistență feminină, cam în modul cursurilor lui Caro, filosoful francez spiritualist de pe la 1870, sau ale lui Bergson, înainte de război. E vrednic de constatat că spiritualismul care tinctura și cursul lui Pârvan, ca manifestare nouă, polarizează la început curiozitatea snobilor. Peste câțiva ani, dacă ar mai fi trăit, cu siguranță Pârvan s'ar fi pus în fruntea acelei sensibilități mistice a tineretului universitar, pe care a precedat-o cu un ceas mai de vreme.

Larga participare feminină pare a fi indispus pe profesorul ale cărui cursuri de filosofie literară ajunseseră un soi de exhibiție. Acesta este un semn de profundă seriozitate a repauzatului, pe care unii îl bănuiau într'o mare măsură histrion. Nu, Pârvan nu a fost un actor. Senzația stârnită de acele prelegeri, în care își dezvăluia sufletul în fața problemelor esențiale ale conștiinței, l-a surprins și l-a nemulțumit. Dacă era un simplu vânător de succes, ar fi cultivat cu perseverență scandalul. El i-a pus capăt brusc.

O istorie a formației sale intelectuale ar fi deosebit de interesantă. Ar trebui să se scrie despre Pârvan, folosindu-se materialul epistolar inedit și aluziile confesionale sau biografice ale operei sale, o carte în genul biografiilor psihologice franceze. Contribuția

celor care l-au cunoscut, rude, prieteni și studenți nu e suficientă până astăzi.

Ceea ce ne determină să dorim o asemenea lucrare, este considerentul că, oricât de însemnat a fost omul de știință pozitivă, mai interesant la Pârvan era omul. Un duh de patetism străbate toate etapele principale ale vieții lui Pârvan. Portretul pe care i l-a trasat d. E. Lovinescu în primul volum de *Memorii* e fără îndoială bine făcut, dar, ca toate portretele lovinesciene, păcătuiește prin schematism și reticență. A reduce resortul personalității lui Pârvan la ambiția parvenirii, nu ne înaintează în cunoașterea timbrului său sufletească. Pârvan a fost de sigur dotat cu o voință care i-a deschis repede toate drumurile, dar nici voința, nici inteligența, ci sensibilitatea era facultatea sa dominantă. De bună seamă aspra sa carieră de cercetător migălos i-a comprimat simțirea până în pragul vârstei de 40 ani. Atunci a izbucnit, eliberată, dar și-a căutat pretexte decente și s'a învăluit în idei generale.

Era un contrast evident între imaginea convențională pe care ne-o facem cu toții despre omul de știință și chipul său cel nou, torturat de neliniști, prezentate în haina dialogului platonician sau a panegiricelor nebuloase.

În această nouă ipostază a lui Pârvan, s'a suspectat pe nedrept poza, așa dar nesinceritatea și calculele unui succes de mare public. S'au acuzat reminiscențele nietzscheene ca un argument de falsă personalitate. În realitate, Pârvan se ferea de erupția directă a ulcerului său temperamental și stăruia printre modele în căutarea unei modalități cât mai depersonalizate. Pe de altă parte, el dorea să dea tragismului său autentic, adică subiectiv, o valoare generală (de aci raportările sale istorice la tragismul imanent uman). Masca sa chinuită, rictusul adânc și gesturile vorbitorului neobișnuit cu confesionalul public, aveau ceva spectaculos, deși Pârvan nu voia să placă, ci urmărirea adeziunii sufletești. Personal, ne-am îndreptat abia târziu, după ce moartea l-a deslegat de suferință, că ne aflam înaintea unor momente sufletești autentice. Prima noastră impresie era însă intolerantă, poate pentru că profesorul transformase catedra într'un amvon al disperării sale fără Dumnezeu. Astăzi opinia încă nu este lămurită asupra cazului Pârvan. Se mai leagă de cuvântul său scris și vorbit o faimă nedreaptă, caricaturală, care nu cunoaște metalul scump al personalității sale subiective.

Lucrul nu este de mirare. Este știut că rămânem impenetrabili unii față de alții, că trăim într'o perfectă monadologie morală.

Dar mai surprinzător este altceva. Au trecut șapte ani dela moartea lui Pârvan și însemnătatea sa științifică nu a trecut dincolo de cercul specialiștilor. Nu se cunoaște îndeajuns locul pe care îl ocupă în istoriografia noastră națională. Venit într'un moment precar al învățământului protoistoric, Pârvan a fost pus în situația de a lua lucrul dela capăt. Spre a reconstrui el singur edificiul sau mai bine zis fundamentul trecutului nostru din epoca submiceniană până la cucerirea romană, i-a trebuit o plurală competență, în toate direcțiunile cercetării protoistorice: epigrafie, numismatică, ceramică, etc. A trebuit să organizeze campanii de săpături, să le patroneze prin exemplu, să pue mâna pe sapă, spre a deștepta studenților săi pasiunea de muncă și investigație arheologică. Aceasta cerea răbdare și timp. Pârvan le-a avut pe amândouă, auxiliare ale pasiunii sale pentru trecutul nostru total nedescifrat sau fals silabisit în învățământul lui Tocilescu. Către sfârșitul vieții sale, când îi mai rămânea principial un sfert de veac de muncă universitară înainte, reușise, împânzind țara cu echipe studentești solid pregătite, să dezgroape sau măcar să identifice toate vechile aglomerări getice și daco-romane. Activitatea sa a fost de sigur prea scurtă. Nu i-a fost dat să realizeze decât o parte din programul conceput. Dar, ca și cum și-ar fi presimțit sfârșitul în plină muncă pe șantier și în miezul vieții, și-a încununat cariera științifică printr'o mare operă de sinteză: *Getica*. *Getica* e un monument științific, unul din puținele cu care se onorează spiritul românesc. O carte de cititor, care a deschis drumurile protoistoriei, dar care a știut și să ordoneze vaste materiale într'o privire circulară suverană. E obiceiul să se spună despre creatorii care nu au avut răgazul anilor să-și încheie activitatea, dând tot ce poate lăsa o viață de om închinată muncii: *pendent opera interrupta*. La lumina imensului său legat științific, melancolia sporește, numai la gândul moștenirii fabuloase promise de o activitate în progresie geometrică.

Și totuși acest animator nu ne-a părăsit, ducând cu sine, ca alte personalități mari, secretul descoperirilor viitoare. Pârvan a format discipoli, capabili să-l continue rodnic. Ferveța sa, el a trimis-o studenților săi și totodată priceperea și puterea de muncă.

Ca director al Școlii Române dela Roma, a îndrumat o serie de elevi, a căror contribuție arheologică, adunată în anuarul publicat în limba italiană: *Ephemeris Dacoromana* (trei volume, 1923—1925), e de prim ordin. În același centru universitar, a făcut să apară *Diplomatarium Italicum* (1925), o culegere de documente culese din arhivele italiene. Aci, în țară, o publicație franceză: *Dacia*, de cercetări și descoperiri arheologice în România (două volume, 1924—1925), a servit ca impuls activității tinerești în domeniul protoistoric.

În acest mod, Pârvan și-a asigurat o echipă de continuatori, care au urmat, ca și cum s'ar fi aflat încă sub farmecul său activ, munca pe terenul arheologic. Procentele capitalului său de muncă sunt pipăibile pe toate locurile, unde sapa adâncește țelina, ca să scoată la iveală tot necunoscutul civilizației vechi de două mii de ani.

Când s'a săvârșit din mijlocul nostru, Pârvan izbutise să se consacre și peste granițe, ca o autoritate nediscutată în materie. El rămâne însă pentru noi un fenomen, de formație strict personală, răsărit într'un moment când școala arheologică românească nu exista, ca să fie în măsură să producă elemente de valoare sa. Dela dânsul abia, există o arheologie națională, lui îi datorăm starea de înflorire a domeniului pe care l-a fecundat.

Câteva prelegeri fixează teoretic atitudinea sa de filosof al istoriei.

Deși îl regăsim în scurta sa existență la tot pasul pe șantier, când la Histria, când la Ulmetum, când la Callatis, sau aiurea, cu privirea ageră la cel mai de rând fapt și amănunt, Pârvan a preconizat, ca ideal normativ, disprețul faptelor brute, recomandând perspectivele adânci, din puncte centrale, « cât mai depărtate de contingentele particulare ».

Sfera istoriei după Pârvan e vastă. Ea cuprinde toate aspectele culturii, în devenirea ondulatorie prin care umanitatea se ridică dela biologie la spiritualitate. Istoricul e o antenă sensibilă care percepe undele ritmului universal. Concepția este spiritualistă cu un substrat hegelian, cât se poate de opusă materialismului istoric marxist derivat de asemeni din Hegel, — precum și istorismului național. După Pârvan, naționalismul este conștiința etnicului uman, care este depășit de conștiința etic-umană, universală.

Cu prilejul deschiderii universității clujene, Pârvan a înălțat un imn Cultului Ideii și a exprimat disocieri curajoase între etnografie și cultură. În această calitate de fundator și inspirator al « confraternității universitare » și-a desvăluit intelectualismul funciar care ulterior s'a manifestat încețoșat de lirism (și o prospețime camaraderească, rarisimă dela profesor la elevi).

În fond clasicistul din Pârvan explică perfect idealismul său platonician la origine, stânjenit de evoluția actuală a gândirii filosofice și științifice. Prin toate legăturile sale cu spiritualitatea antică, păgână, vitalistă, eroică dar și patetică, el a fost un inactual.

Distinsul filosof, d. Vasile Băncilă, scrie un foarte frumos studiu despre « Tragicul lui Pârvan și tragicul modern », în care începe prin a schița multiplicitatea de ipostaze sau de funcții psihice în aparență antinomice ale maestrului său. Acest excelent eseu completează studiul mai vechi al d-lui Al. Busuioceanu despre « Pârvan singuratecul », spre a servi amândouă ca punct de plecare pentru biografia sufletească a lui Pârvan pe care o dorim întreprinsă cât mai curând.

Cu excepția studiului d-lui Băncilă și a notelor bibliografice din fruntea volumului, omagiul *In memoria lui Pârvan*, aduce materiale de contribuție științifică. Vom recunoaște din capul locului că atât din punct de vedere grafic cât și din acel al conținutului, cartea se prezintă în condiții cu totul excepționale. Este un adevărat model de volum omagial, lăsând în urmă tot ce a mai apărut similar la noi. Destinat să apară în 1932, când se împlineau cincizeci de ani dela nașterea și cinci ani dela moartea profesorului, omagiul întrunește sforțările admirabile ale « Asociației foștilor membri ai Școlii Române dela Roma ». Organizatorii au obținut și câteva colaborări străine de mare prestigiu științific ca d-nii Carcopino (*Note sur une épitaphe de Thraces romanisés rédigée en latin et gravée en caractères grecs*), Focillon (*Sur la notion de style*), Perdrizet (*Le pont d'Amphipolis et la date du Rhésos*), G. de Sanctis (*Il messagio figurato degli Sciti a Dario*), Ortiz (*La teorica del dono nell « Ars Amandi » di Ovidio e nella letteratura degli « Ensenhamen »*) și Della Corte (*Esplorazioni di Pompei, immediatamente successive alla catastrofe del anno 79, secondo contributo allo studio « Pompei ed i Cristiani »*) Dintre savanții străini semnează câte un scurt omagiu pentru învățatul român d. Paolo

Orsi, senator și supra intendent al anticităților din Sicilia și d. Gorham P. Stevens, director al Academiei americane dela Roma. Vom remarca studiul foarte interesant al d-lui Gh. I. Brătianu despre: *Problema datoriilor în lumea antică și legea de asanare a lui Justinian*, care aruncă o lumină nouă asupra «ortodoxiei» economice din dreptul roman, eseuul d-lui V. Munteanu: *Notes sur la synthèse en histoire*, comentariul d-lui Em. Panaitescu despre numărul populației getice, după Strabon, studiul d-lui P. P. Panaitescu despre *Petre Rareș și Moscova* și *Note privitoare la obiceul pământului* de d. Andrei Rădulescu. Alte studii, nu mai puțin importante, în limba latină, franceză, italiană și română, semnează d-nele Hortensia Dumitrescu, Ecat. Dunăreanu-Vulpe, Maria Holban și d-nii C. Balmuș, Șt. Bezdechi, I. Bianu, Al. Busuioceanu, Vl. Dumitrescu, Gr. Florescu, G. Fotino, D. Găzdaru, Al. Marcu, Duiliu Marcu, C. Marinescu, Gr. Nandriș, P. Nicorescu, G. Oprescu, Șt. Pașca, S. Pușcariu, A. Sacerdoțeanu și Radu Vulpe.

Rareori ne-a fost dat să întâlnim o mai mare varietate de preocupări ca în acest volum omagial care închide între scoarțele lui studii de economie politică, de istoria artelor, de epigrafie, de ceramică, de numismatică, de drept comparat, de lingvistică, de exegeză biblică, de etnografie, de istorie și de filosofie a istoriei, tratate cu competență și redactate cu claritate.

In memoria lui Pârvan ridică la un nivel occidental, genul omagial și ne obligă să-l păstrăm de aci înainte la același standard.

ȘERBAN CIOCULESCU

PAUL ZARIFOPOL ȘI « TINERELE GENERAȚII »

** ... mersul lucrurilor nu-i drept,
liniar și simplu, ca linia imaginară
a timpului; de aceea înstrăinarea
sufletească a generațiilor ia forme
diverse și capricioase.*

PAUL ZARIFOPOL

Paul Zarifopol trebuie să fi meditat adesea cu humor, dar și cu îngăduință, la rezistența pe care scrisul său a deșteptat-o mereu în conștiința « tinerelor generații ». « Tânără generație » e un termen vag și în parte compromis. Să precizăm amintind că aproape toți tinerii, care s'au manifestat în cultura românească după 1925, (an ce desparte oarecum contingentul « Gândirea » de contingentul nostru), s'au socotit obligați să ia atitudine împotriva criticului Zarifopol, unanim considerat drept un « om vechi », rătăcit în vremurile noastre, nici vorbă, vremuri « noi ». Nimeni nu a prilejuit mai juvenile atacuri polemice, nimeni n'a întărâtat cu mai multă voie bună inocența propriilor săi adversari, nimeni n'a primit cu mai mult calm imprecațiile metafizice ce i-au fost adresate, nimeni decât acest lucid Paul Zarifopol, al cărui joc intelectual preferat era probabil acela de a-și confunda surâsul său rece, în cele mai fierbinți și mai nebuloase « intuiții ». Norocul său a fost de a prinde o epocă plină de profetisme și drame globale, un timp de vizionari, eroi și predestinați, un deceniu populat cu Branzi și Zaratuștri, mediu cu totul propice exercițiului de a observa și de a râde. Zarifopol a făcut și una și alta — ceea ce îl transforma într'un martor incomod și iritant.

În bună parte, acest lucru explică adversitatea de care s'a bucurat, în rândurile tinerilor. Paul Zarifopol era un scriitor fără entuziasm și fără efuziuni. Situația lui în mijlocul atâtor oameni frenetici, semăna puțin cu situația omului intrat treaz și nebăut în toilul unui chef bine încins. Este aici, cum s'ar zice, o diferență de « tensiune ». (Zic *tensiune*, pentru a face plăcere tinerilor vizionari și pun ghilimele spre buna amintire a lui Paul Zarifopol).

Această situație este fără îndoială ridiculă pentru cineva, dar e greu să spui pentru cine. Depinde de punctul de vedere, pe care ți-l însușești: al apei sau al vinului.

Dacă este permis să duc mai departe aceste comparații frivole, voi spune că Zarifopol avea o temperatură de $36^{\circ}5'$, într'o societate care se silea să-și mențină căldura între 39° și 40° . Febra tifoidă poate fi și ea o « Weltanschauung », dacă te decizi să o iei drept o poziție spirituală. Numai că Zarifopol a refuzat acest lucru. De aici, spărtura iremediabilă dintre el și tinerii anilor 1925—1934.

*

Mă tem să continuu astfel. Am ajunge la o grabnică și facilă victorie, care îmi este de două ori indiferentă: întâi pentru că este facilă și pe urmă pentru că este victorie. Nu e vorba dar să înfrâng sau să apăr pe cineva, ci numai să explic, dacă se poate și cât se poate.

Intre Paul Zarifopol și « tinerile generații » erau fără îndoială anumite incompatibilități. Unele cu totul comice și ușor de luat în răs. A făcut-o Zarifopol însuși cu o ascuțime, ce face inutilă și prezumțioasă orice revenire. Altele însă, cu adevărat serioase. Asupra lor mă voi opri.

O fac fără bucurie însă, căci m'ar interesa nesfârșit mai mult să vorbesc despre tot ce ne apropie de Zarifopol, decât de ceea ce ne desparte. Și ne apropie neînchipuit de multe lucruri.

Un critic literar cu pasiunea îndeletnicirii lui, e obligat să recunoască în Paul Zarifopol unul din cele mai frumoase, mai exacte și mai juste realizări ale spiritului critic însuși. Omul acesta formula neted cele mai evasive nuanțe. El aducea lumină în explicarea confuziilor patetice și implica nu știu ce demnitate de inteligență în textele despletite. E un critic care n'a căzut niciodată în romanță, e un observator care n'a renunțat niciodată la control. Pentru *arta literară* este un model de înțelegere precisă a valorilor și de ordonare a lor. Cartea aceasta nu va putea rămâne multă vreme la periferia culturii europene. Va trebui tradusă într'o limbă occidentală și va cunoaște atunci o carieră, pe care noi — săraci cum suntem — nu i-o putem asigura.

Dar nu-l uit pe moralistul Paul Zarifopol, acesta nu plecat din cărți și nu îndreptat spre abstracții, ci, dimpotrivă, răsărit din pitorești medii locale și îndeletnicindu-se cu studiul amuzat și implacabil al acestor medii. Meditând asupra formelor vicioase de viață ale Bucureștilor, scriind despre înjurătura românească, despre bătaia românească, despre verva românească, Zarifopol a dus mai departe incisivitatea lui Caragiale din teatru în eseu.

Vedeți, sunt atât de multe punctele noastre de contact cu acest om! Sunt mult mai multe, decât acest articol cu subiect limitat

poate cuprinde. Aș vrea însă să scriu într'o zi despre radicalismul politic al lui Paul Zarifopol, plan pe care încăodată îl întâlnesc. Recitiți, dacă se poate, eseurile sale politice mai vechi. (*Ideal și Energie, Tipul politic, Un popor nepolitic, Simț de clasă, Explicație finală*). În lumina ultimelor nefericiri care cutremură lumea bântuită de atâtea hipocrite și false revoluții, spiritul radical se dovedește a fi de un adevăr placid și durabil, fără «tensiune», dar adânc și general uman. Întâmplarea a făcut ca recitirea eseurilor de politică ale lui Zarifopol să coincidă cu lectura altor două cărți politice, *Propos de politique* și *Éléments d'une doctrine radicale*, ale lui Alain. Alăturarea acestor două nume, care indică două superioare conștiințe europene, este, vă asigur, în aceste stupide vremuri, profund consolatoare.

*

Și totuși, Paul Zarifopol era pentru orice tânăr un străin. În primul rând, temperamental, căci el era măsurat și lucid, iar junețea este entuziastă și confuză. Dar dincolo de această deosebire de «umoare», existau altele mai grave.

Noi înșine, care nu ne-am jucat niciodată «de-a viața interioară» — știind cât este de ieftin acest joc public — ne apropiam de scrisul lui Zarifopol cu un sentiment împărțit de adeziune și reticență. Adeziune pentru critica lui literară, pentru înțelegerea lui de artă, dar reticență față de scepticismul său total, față de scientismul său exclusiv, față de înțelegerea lui pozitivistă, cochetând ușor cu cinismul și paradoxul. Zarifopol credea în inteligență și în nimic altceva. În inteligență credeam și noi, și continuăm a crede, căci altminteri ar fi să ne sinucidem în acest timp, care — se știe — este al proștilor «autentici», «organici», «metafizici». Este azi la modă o filozofie a prostiei, ca funcție creatoare de istorie — și la această nostimă idee suntem fericiți a nu fi complici. Paul Zarifopol ducea însă drepturile inteligenței până în biologie, suprimând dacă se poate biologia, suprimând metafizica, suprimând misterul. Acest om suspecta în așa măsură sensibilitatea, încât o ridiculiza. Se teama așa de tare de sentimentalism, încât nu mai vrea să creadă nici în sentiment. Abjecția umană nu-l speria, dar sublimul i se părea de-a dreptul primejdios. Spaima de idilă îl făcea să fugă de pasiune.

Pasiune, iubire, eroism, sacrificiu erau pentru el niște «Lucruri Sfinte», bune de pus între ghilimete și de expus în vitrina proștilor omenești cu mare circulație. «*Și așa scârțâie tâmpit idila convențională și anostă a Lucrurilor Sfinte*», scrie el cu o vehemență, ce trebuie să-i fi surprins propria sa peniță, neobișnuită cu invectiva.

De ce nu am spune-o cu sinceritate? Eseul lui Zarifopol despre așa zisele «*Lucruri Sfinte*» (vezi «*Din registrul ideilor gingașe*», pag. 45—65) definește o poziție fundamental sceptică, pe care o conștiință tânără și modernă e obligată să o respingă. Știu că «tânăr» și «modern» sunt noțiuni, pe care Zarifopol le-ar fi tăgăduit. Mai știu că cu nimic nu se poate trișa mai lesne și de nimic nu s'a abuzat mai rău decât de aceste două cuvinte. Nu mai puțin ele reprezintă o realitate. În numele lor a fost purtat în Franța procesul spiritual împotriva lui Anatole France, pe care nu dintr'o simplă coincidență îl apăra Zarifopol. Ceea ce se întâmpla cu autorul «*Istoriei contemporane*», izolat în tinerele generații franceze, care nu-l mai recunoșteau, se întâmpla și la noi cu autorul registrului de «*idei gingașe*».

Paul Zarifopol era un laic perfect. Nu credea. Impietatea lui nu era numai de ordin religios, ci mergea departe, până în morală, până în psihologie. Iubirea era în înțelegerea lui o prejudecată, o prostie, o proastă deprindere, din care «*literații ageamii*» făcuseră un mit. Despre o semnificație spirituală a dragostei, despre un sens tragic al ei, Zarifopol nici n'ar fi vrut să audă. În exact 22 de rânduri (V. *Registrul*, pag. 55—56) el rezumă și reduce la ridicol întreg lirismul erotic, studiind sumar degradările de semnificație, pe care le suferă cuvântul «*înger*» din secolul al XIII-lea până azi, dela medievalul *Angel che par dal ciel venuto* până la caragialescul «*angel radios*». Și când Zarifopol voia să fie rău cu o «*idee gingașe*» — fie ea amorul în persoană — izbutea!

Această permanentă suspectare a sufletului în numele inteligenței, această profundă necredință ironică și răutăcioasă îl ferește de sigur pe Zarifopol de a cădea victimă vreunei păcăleli mistice. Impostura, farsa, ipocrizia, renghiul metafizic, iată primejdii de care oamenii de «*tipul său*» (cum zice el undeva) sunt fără îndoială feriți. E un fel de imunizare prin scepticism. Naivii se recrutează uneori dintre credincioși, niciodată dintre sceptici. Iar escrocheria este o floare a obscurității, metafizică sau nu.

Totuși această prudență ni se pare excesivă și, pe de altă parte, primejdioasă în sens opus. Căci temându-se de a crede în lucruri care nu sunt, oamenii de «*tipul Paul Zarifopol*» ignorează alte lucruri care sunt. Să degradezi iubirea dela pasiune la convenție, s'o explici prin nu știu ce circumstanțe economice, s'o reduci la un simplu raport sexual mistificat — iată o glumă care o fi izbutită, dar care sărăcește existența, îl micșorează pe om, meschinizează viața.

«*Legarea de un singur individ este un efect de constrângere exterioară, economică și morală*», scria Zarifopol socotind că explică astfel misterul, ridicul dacă vreți, dar ireductibil, al celei mai

vechi pasiuni omenești, ca să nu spunem al celei mai nobile, cuvânt ce ar fi îndrăzneț într'un articol despre un mare sceptic.

Cu asemenea punct de plecare, cu această formidabilă capacitate de a nu crede în nimic, cu această îndoială ironică despre tot ce trece dincolo de piatra albă a inteligenței, Paul Zarifopol își organizase un peisaj intelectual coerent, ierarhizat, limpede și simplu, care nouă ni se pare însă în același timp abstract și rece. În viziunea lui despre lume este ceva artificial, căci artificiu este în fond tot ce ține exclusiv de inteligență. Lipsește de aici simțul tragicului, ceea ce de multe ori este tot una cu sensul existenței. Aici, în această absență, stă rădăcina neînțelegerii dintre Paul Zarifopol și tinerii timpului său, și tot această absență explică zona de răceală și de asprime, ce simțeam totdeauna că înconjură gândirea și ființa acestui om. El vorbea undeva despre anumite « *tipuri omenești blestemate a nu se împăca* ». Vorba este prea tare, dar ea exprimă ireductibilitatea omului care crede, față de cel care nu crede.

Să fi fost poziția lui Paul Zarifopol față de viață, chiar atât de confortabilă cât pare? În izolarea lui elegantă și bine apărută, în discreția lui personală, nesocotind dramele colective și confuze, în « egotismul » său absolut (ca să întrebuițez un termen stendhalian ce i-ar fi făcut plăcere), nu se poate descifra nici o tristete reprimată, nici un sămbure ascuns de dramă?

Drama lui Zarifopol era drama singurătății. El nu o lua poate în serios, sau *simula* că nu o ia în serios, dar știa prea bine că nimic nu este mai profund uman decât această primă luare de contact cu existența: eu și lumea.

Citez din el:

« ... nu este de crezut ca radicala și imediata opoziție dintre eu și restul lumii, acest fapt fundamental al experienței intime să poată fi vreodată cumva subtilizat sau înlăturat, din cuprinsul nostru sufletesc » (« Pentru arta literară », pag. 220).

Citatul acesta îl cred esențial pentru înțelegerea lui Zarifopol, și oricât ar fi încercat el să rădă de comicăriile vieții, la această tragedie a singurătății trebuie să fi meditat mereu. Există în « Registrul ideilor gingașe » un mic eseu de cinci pagini, *Conspirația esențială* care studiază sub aspectul ridicolului, obligația noastră de a minți mereu pentru a rămâne singuri, obligația noastră de a fi superficial comunicativi, din neputința organică de a comunica unii cu alții. Este o lungă serie de cercuri concentrice, care ne închid în diferite sisteme de minciună organizată, spre a ne face viața posibilă și spre a ne lăsa pe fiecare în plata destinului său propriu.

Problema este pusă de Zarifopol cu ochiul lui Caragiale. Râsul acoperă și oprește reflexia tragică. Nimeni nu ne poate însă opri pe noi a o desprinde dintre rânduri.

Iată de ce, uneori, în ciuda surâsului permanent pe care îl invoca scrisul său, mă întreb dacă ironia atentă și lucidă, cu care Zarifopol a urmărit toate imposturile, dar și toate pasiunile, nu încerca să rezolve altfel o conștiință totuși tragică și serioasă. Altfel cum? veți întreba.

Răspund: în solitudine și în discreție.

E mai greu, vă asigur.

*

Paul Zarifopol optase așa dar pentru inteligență, împotriva pateticului. Această alegere avea foarte serioase riscuri spirituale — și am încercat să le indicăm mai sus. Era un cartezian, specie de care nu ne desolidarizăm pentru întâia dată.

Lăsând însă de o parte acest punct de vedere spiritual, cu totul neconvenabil omului despre care vorbim, trebuie să recunoaștem că apărând drepturile inteligenței, Zarifopol îndeplinea în cultura românească o funcțiune de înaltă valoare, un rol de veghe și de verificare, pe care mă întreb cine îl va ocupa de aici încolo.

Cultura românească nu se poate plânge, ca cea franceză bunăoară, de a fi abuzat de inteligență. Dimpotrivă. Această cultură a noastră a suferit cele mai grave ravagii ale entuziasmului și ale amețelii. În cele mai multe cazuri, noi am intrat în diletantism prin entuziasm și în metafizică prin amețeală. « Neliniștea » din care junețea română a făcut și literatură și sociologie și politică și revoluție este, în afara câtorva personalități veritabile, o sinistră copilărie care scuză orice. Avem puțini fizicieni, dar avem enorm de mulți « neliniștiți ». Gazetăria, eseul, confesia, cafeneaua ne-au dat, printr'o strânsă colaborare, câteva contingente de martiri, vizionari și agonici, care conlucrează la o lentă disoluție a demnității intelectuale. Niciodată cultura românească nu a cunoscut atâtea adevăruri globale, atâtea prostii impunătoare și rapide, atâtea formule care rezolvă totul, dela problema lui Dumnezeu până la problema stabilității monetare. Cugetați puțin numai la confuziile pe care le-a semănat în cultura noastră imediat actuală, termenul de « autenticitate » (noțiune care altfel ne este scumpă, căci cuprinde atâtea lucruri juste și atâtea delimitări critice între adevăr și impostură). Nu este adolescent întârziat, care să nu-și pună naivitățile pe spinarea autenticității. Toată lumea joacă pe cartea obscurității, cu gândul ascuns de a ajunge la profunzime. Disperarea, anarhia și entuziasmul umblă pe toate drumurile cu titlul de « document ». Este o invazie de genii și de misionari.

Nu se mai scrie nimic fără geniu. Nici o informație, nici un anunț, nici un afiș. Singura lectură fără preocupări transcendente a rămas « Mica Publicitate ». Claritatea, simplitatea, măsura sunt valori pe care nu le mai ia nimeni în seamă.

Un exemplu, luat la întâmplare, dintr'un ziar mai vechi, dintr'o rubrică de informații literare:

« Despre X nu poți vorbi decât cu condiția ca toate cuvintele să se prefacă în stânci. În stânci azoice, hieratice, reprezentând călcâiul Ființei în materie. Căci X a făcut să apară la noi în neliniște o certitudine de rădăcină vânjoasă, o siguranță de metodă și ierarhie ».

Alt exemplu din același ziar, aceeași rubrică, aceeași zi:

« Y, acest hierofante al cuvântului, va scoate în toamnă un eseu asupra muzicii. Nimic mai minunat. Deoarece Y are superiorul simț al muzicii ca esență a lumii. N'ați văzut că proza lui Y are o logică a limbajului, a limbajului independent de semnificația lui imediată? »

« Limbajul independent de semnificația lui » este o formulă imprudentă dar exactă, care definește nouă zecimi din metoda actuală de a gândi și a scrie. Intr'adevăr, nimeni — sau aproape nimeni — nu se mai preocupă de sensul just al vorbelor, de precizarea ideilor, de exprimarea limpede a nuanțelor. Cum explicațiile generale umblă pe stradă la îndemâna oricui, oricine se poate dispensa de a regândi prin sine o problemă și de a exprima cu mijloacele sale responsabile o gândire atât de simplă. De altminteri, gândiri simple nici nu se mai află. Nu întâlnești decât cugetări complexe și torturate, care nu mai încap în bună limbă românească, ci au neapărată nevoie de « stânci azoice, stânci hieratice ». Se gândește foarte mult cu splina, cu sângele, cu măduva oaselor, cu orice vreți, numai cu mintea nu. Căci a gândi cu mintea, cu inteligența și cu gramatica (gramatica fiind o disciplină suprem batjocorită) nu mai este « autentic ». Pretutindeni domnește « limbajul independent de semnificația lui », simptom de dezorganizare mintală, pe care Paul Zarifopol îl denumise just « *emanciparea absolută a sonorităților verbale* »

« Hipertrofia caracteristică a vieții verbale desleagă cuvântul de obligațiile lui intelectuale. Formula, calapodul simplu ritmic, ornamentul fonetic, vocabule consacrate prin mode uneori misterioase — sunt exploatate cu agresivă energie, cu un fast violent. (« Din registrul ideilor gingașe », pag. 159).

Aceste rânduri, Zarifopol le scria înainte de 1925. Cu cât sunt ele mai juste astăzi în 1934?

Cultura noastră tânără trece printr'o gravă inflație. Ar trebui amintit tuturor «neliniștiților» de azi, mecanismul biletului de bancă cu acoperire metalică. Ar trebui să li se arate că simbolul în ordine spirituală, ca și în ordine monetară, nu valorează nimic prin el însuși, ci numai prin ceea ce stă dincolo de el. Când am pus în circulație o hârtie pe care stă scris «100 franci», eu am făcut o afirmație. Am afirmat anume că am în depozit anumită cantitate de metal și că sunt gata s'o liberez oricui îmi va aduce înapoi hârtia. Am făcut un angajament, bazat pe un raport strict și pe o răspundere certă. Câtă vreme păstrez această ordine și această logică, libertatea mea este încercuită de obligațiile adevărului. Dar dacă mă hotărâsc într'o zi să mint, dacă mă decid să calc în picioare raportul dintre simbol și realitate, atunci sunt un om liber, absolut liber. Pot arunca hârtii de milioane și miliarde în lume, și nimeni nu-mi va cere socoteală. Căci, în orice ordine, financiară, psihologică, morală sau spirituală, inflația este sinonimă cu libertatea și — în parte — cu demența.

Această voluptoasă libertate o practică junețea noastră culturală de azi, emițând mereu drame, simboluri, imprecășii, agonii, etc., etc., toate *fără acoperire intelectuală*, la rotativă, pe câtă hârtie se găsește, cu câtă cerneală se fabrică, cu câtă vervă ne-a lăsat Dumnezeu.

Hârtia monetă independentă de valoarea ei metalică a dat în ordine culturală «limbajul independent de semnificația lui».

Paul Zarifopol însemna reacțiunea spiritului critic împotriva acestui dezmaț lirico-moral. De sigur, spiritul critic este prudent, limitat, bănuitor și rece. Oricine gândește pe un sistem de raporturi exacte, este «limitat». Dar faptul însuși de a gândi nu e altceva decât o căutare a limitelor, un sistem de delimitări.

Intr'o cultură înnăbușită de genii, temperamente furtunoase, orgolii metafizice și supreme păcăleli transcendente, Paul Zarifopol îndeplinea o funcțiune de poliție intelectuală. O fi fost, dacă vreți, o meserie ingrată. Eu nu cred. Este o grație, o eleganță, un humor al gândirii clare, prin care Zarifopol depășea rolul unui vameș sever, intrând totdeauna în zonele superioare ale înțelegerii de artă. Lectura lui nu era numai o chemare la ordine, dar o mare desfătare mintală. Nimeni nu a pus mai multă subtilitate, mai variate posibilități de a lumina o idee, mai iscoditoare întrebări și mai limpezi distincții în această nobilă dialectică a criticii, pe care el o definea frumos: «*jocul de a ne controla, noi între noi, arabescurile reflecțiilor și impresiile terminale*».

Liber e oricine să guste sau nu acest joc subțire. Dacă e să-mi mărturisesc gândul întreg, voi spune că iubitorii scrisului lui

Paul Zarifopol trebuie să fie neapărat foarte puțini. Gloata nu merge niciodată spre Stendhal și Mérimée. Zarifopol era din familia lor intelectuală.

Nu a prețui arta lui Zarifopol le vom cere prin urmare celor mulți. Ci a recunoaște marea necesitate căreia scrisul lui îi raspundea. Criticul Zarifopol poate fi la urma urmelor negat. Funcția culturală Zarifopol trebuie însă neapărat pricepută și, dacă se poate, continuată.

Se poate? Nu știu. Asemenea spirite sunt rare, asemenea inteligente sunt izolate. Ele nu se manifestă decât într'un colț de singurătate și ironie, până la care valurile confuze ale lirismului triumfător nu ajung niciodată.

MIHAIL SEBASTIAN

VICTOR PAPILIAN: IN CREDINȚA CELOR ȘAPTE SFEȘNICE ¹⁾

Contribuția Ardealului la îmbelșugata înflorire a romanului românesc contemporan este redusă. Lucrul se poate dovedi statistic, căci scriitorii ardeleni care au încercat, cu succes recunoscut sau fără, acest gen numit al maturității literare, se pot ușor număra pe degetele celor două mâini, chiar dacă ținem seama de cele mai recente creații, fragmentar dezvelite de tipar până acum. În această situație, ultimul roman al d-lui Victor Papilian, de o tensiune interioară susținută până la sfârșit și de dimensiuni puțin obișnuite, era menit să deconcerteze atât masa cetitorilor cât și critica literară. Ceea ce s'a și întâmplat, — căci nu ne explicăm altfel rezerva comodă a celor două categorii vizate, care au dovedit că cedează ușor numai în fața facilului, fie el și de o necontestată strălucire formală.

În credința celor șapte sfeșnice, ca realizare epică, se integrează perfect în categoria romanului nostru realist, obiectiv, cu caracter social, — singura în care putem oferi o sumă de opere, de preț și în privința calității, nu numai ca număr, deci singura bine fundamentată, și aceasta în ciuda acelei psihologii etnice curente, care face din lirism trăsătura esențială a sufletului românesc. Nimic revoluționar deci, în structura romanului d-lui V. Papilian, în tema și concepția operei. De o izbitoare noutate rămâne doar expresia ei literară, stilul tumultos ca o apă de munte, care duce spre împlinirea firească o acțiune dintre cele mai puțin comune în esența ei. Dar să nu anticipăm.

¹⁾ Roman. Colecția « Gând Românesc », Cluj, 1933. 2 vol. 627 pag.

In credința celor șapte sfeșnice este istoria unei credințe. Viața efemeră și moartea precoce a unei credințe efemere, de genul acelor care în marea republică de peste Ocean se găsesc cu zecile. Firește, existența acestei mici lumi spirituale nu este expusă în mod discursiv, retoric, ci este întrupată în destinul dramatic al promotorului ei, umilul servitor Maxim Muscă.

Acesta, la început credinciosul unei biserici pocăite din Cluj, se trezește la un moment dat cu dorința de a reforma credința pe care o slujise înainte. Pentru ca năzuința lui să aibă sorti de izbândă, își schimbă locuința, așezându-se într'un târgușor industrial, care mai este și cruce de drumuri, deci loc de circulație intensă. Loc cât se poate de bine ales, pentru cineva care năzuește să devină păstor de oameni, cu turma mereu sporită.

Aici, el cade într'un mediu dintre cele mai frământate. Este mai întâi lumea muncitorilor de fabrică, cu viața lor nestatornică, veșnic amenințați de spectrul șomajului: cel mai fertil teren pentru orice sămânță de revoltă. În stratul acesta social a și încolțit ideea comunistă, propagată cu mult zel, dar nu și cu inteligență, de Calistrat, « care cel puțin odată pe săptămână venea dela oraș » în acest scop. Conflictul social exista și în afară de fabrică. Printr'o reformă agrară în curs de executare, se urmărea chiar atunci împrăștierea muncitorilor de pământ cu o parte din latifundiile străvechi ca și nedreptatea socială ce o înfățișau ele. Acest conflict se accentua din cauza diferențierii etnice ce o prezenta populația eterogenă a micului târg industrial. Și pe deasupra tuturor acestora, deosebirea de confesiuni, atât de caracteristică pentru Ardeal. Dacă muncitorii de pământ, ca și cei dela fabrică, erau Români și Unguri de-a valma, proprietarul de moșie boier era un Ungur și alături de el o biserică ungurească, cea romano-catolică. Confesiunile erau patru: două ale Ungurilor — romano-catolica și reformata — două ale Românilor — greco-catolica și ortodoxa — și nici o armonie între atâtea biserici, care toate își au legitimitatea lor istorică. Maxim Muscă avea deci înaintea sa o apă adânc turburată, din care năzuia să pescuiască ușor neofiii credinței sale noi.

E momentul să o spunem, măcar în treacăt, că alegerea unui mediu atât de complex — complex nu atât prin întindere, cât mai ales prin stratificare — este un prim merit al romancierului nostru. Într'adevăr, d-sa mănuește cu virtuozitate firele diverselor interese în acțiune, care când se ciocnesc, când se încălecă, accentuându-se, urmându-și însă fiecare mersul lui firesc, spre o împlinire prescrisă de ordinea naturală a lucrurilor.

Maxim Muscă începe acțiunea de întemeiere a unei noi credințe.

El este servitorul inginerului Eugen Bălăceanu, dela fabrica de sârmă din localitate. Slujba lui este ușoară și, la nevoie, nevasta

lui îl poate înlocui. Astfel îi rămâne destul timp liber ca să tragă cu urechea în dreapta și în stânga — își face un obicei statornic din ascultarea de după ușă a conversațiilor stăpânului său cu oaspeții lui — ca să fie la curent cu tot ce se petrece în jurul său și poate pleca oricând de-acasă prin târg sau chiar mai departe, în scopul întreprinderii sale.

Ciudată ființă acest Maxim Muscă! O inteligență naturală și cariera de până acum i-au dat mijloacele de convingere. A fost subofiter în armată și, la nevoie, știe comanda; ca laborant la un institut medical din Cluj s'a putut instrui în mod spontan; iar practica pocăitismului i-a dat o cunoștință temeinică a literaturii religioase, în special a Bibliei, din care citează oricând pe dinafară textele care pot servi acțiunile sale. Firea lui e blândă și toate gesturile sale sunt stăpânite de duhul blândeții. Trăsătura esențială a psihologiei sale este însă spiritul dialectic, pe care îl posedă în așa grad, încât se încumetă să susțină discuții întinse cu profesorul universitar Camil Bălăceanu — fratele inginerului — un spirit filozofic prin excelență, deși titular al unei catedre de istorie. Și, firește, ca un veritabil dialectician, Maxim Muscă știe să dea argumentelor obiective o întrebuintare totdeauna nouă, în funcție de moment...

Întâiul contingent de devotați ai credinței celei noi e format din pleava societății locale: cerșetori sau servitori de cea mai proastă condiție, doi sau trei muncitori. O fecioară, Maria, cu adânci predispoziții mistice, este floarea albă a micii comunități peștițe. Cercul credincioșilor se lărgeste cu greu. Muscă trebuie să înfrunte multe adversități. Pe lângă răutatea omenească, este asprimea legii publice, protivnică noilor religii. Din pricina aceasta el trebuie să se păzească și de mânia inginerului Bălăceanu — stăpânul — care l-ar putea concedia imediat, lăsându-l pe drumuri. Cu același curaj îi înfrunta și pe comuniști, încercând să le zmulgă aderenții spre a-i face credincioșii religiei sale. Pe încetul totuși, comunitatea crește.

Maxim Muscă nu-și dă seama însă de motivele reale ale acestor sporiri. El vede puterea prediciei sale mistice și acolo unde vorbesc și determină eternele nevoi sau dorinți pământești, care își caută împlinirea pe multe căi. — «Dumneata ce le dai?» îl întrebă odată profesorul Bălăceanu.

— Cum, ce le dau?

— Desigur... Ce crezi dumneata, că oamenii vin așa, fără nici o socoteală? Au și ei planurile lor... Le dai ceva?... Bine! ... Nu le dai, atunci se schimbă boieria... Mai sunt și alții».

Dar Muscă era surd la asemenea cuvinte, după cum era orb la atâtea fapte care se petreceau în jurul lui și împotriva lui. Succesul aparent îl făcea să se îndepărteze tot mai mult de cele lumești.

Când niște frați întru pocăitism, din Ilva Mică, i-au oferit bani, spre a-l sprijini în întreprinderea lui, el s'a mirat mai întâi, apoi s'a întristat, pe urmă s'a revoltat și a refuzat cu hotărâre. Când unii tovarăși s'au împotrivit la primirea Țiganilor în comunitatea lor, din cauza moravurilor lor atavice, perverse, Muscă a rămas uluit, ca un ignorant.

În tendința aceasta de desprindere totală de cele pământești, Muscă era încurajat de doi tovarăși. Unul, vechi prieten dela Cluj, profesorul Petri, în stare să renunțe la o catedră universitară pentru a veni să stea aproape de tovarășul său de credință și, mai târziu, să se căsătorească, din prea multă umilință, cu o femeie neputincioasă. Acesta, prin existența lui ciudată, întrupează absurdul întreprinderii lui Muscă, după cum celălalt favorit, vagabondul Mămăruț, cu rana fictivă de pe piept, pe care o arată la momente bine alese, pentru efectul ultim, decisiv, închipuește partea de șarlatanism.

Și așa începe sfârșitul.

Până la urmă însă Maxim Muscă avea să mai treacă prin multe încercări, înainte de a i se deschide ochii. Va trebui să se vadă încetul cu încetul îndepărtat, de un uzurpator îndrăzneț, dela conducerea comunității religioase, de el întemeiată; va trebui să-și piardă soția, exasperată de atâta îndărătnică perseverare în abstract și va sfârși printr'un omor — actul de întoarcere la viață: întâia lui faptă deplin omenească, punct de plecare al unei noi existențe.

« ... Domnule profesor — se mărturisește el lui Camil Bălăceanu — ascultați-mă până la sfârșit... Doar pentru o oră sunt învoit de plutonierul Ghiță... Ascultați-mă și mă înțelegeți... Nu mă întrebați pentru ce am ucis, căci nu vă pot răspunde... Atâtea au vorbit prin glonțul puștei!... Însă știu pentru ce m'am denunțat. A trebuit să mă răzbun... și ca să mă răzbun, a fost de lipsă săucid mortul, numele și legenda... »

— Maxime, Maxime...

— Nu mă plângeți, nu mă judecați... căci abia azi, după crimă și răzbunare, am devenit om... Ieri nu eram încă, voiam cu a mea răzbunare să pedepsesc oameni nevinovați...

— Maxime, cât sunt de mâhnit...

— Și acum, d-le profesor, adevărata mărturisire... Plec la închisoare. Însă d-voastră vă pot spune... Mi-e frică... îngrozitor de frică... Nu vreau ocnă, nu vreau muncă silnică... Vreau să scap... Mi-e dor de viață... Mi-e dor de viață...

— Maxime, cum o să justifiți...

— M'am gândit... Am motiv de ușurarea pedepsei... chiar de achitare... Mi-am ucis rivalul... Am ucis pe cel care mi-a furat nevasta și onoarea...

— Maxime, dar conștiința? . . .

— Fiți pe pace, domnule profesor . . . Din astă parte mă simt tare . . . Prea mi-e dor de viață . . . Dacă nu uicideam, mă înmormântam de viu . . . ».

E atât de lucid acum, Maxim Muscă, încât știe să se gândească să-și caute un avocat bun, care să cunoască « toate chițibușurile legii » și să aibă trecere, pentru ca să poată obține achitarea lui, pe bază de circumstanțe atenuante . . .

Până acum am indicat doar schema acțiunii. O analiză a întregului complex de fapte purtate de apa acestui *roman fluviu*, după fericita caracterizare a d-lui Cezar Petrescu, ne-ar duce prea departe.

Căci, cu tot caracterul predominant al figurii lui Maxim Muscă în economia romanului, acesta nu este totuși decât un pretext pentru zugrăvirea unui mediu și pentru caracterizarea unei epoci. În acest sens am numit, la început, *In credința celor șapte sfeșnice* un roman social. Am văzut cât este de specific mediul. Tot pe atât de caracteristică este și epoca.

Ardealul din primii ani dela unire a fost prada unor frământări pe care celelalte părți de țară nu le-au cunoscut. Fenomenul de dislocare produs în iarna anului 1918, complex cum a fost, a avut repercusiuni asupra vieții spirituale ca și asupra celei materiale, asupra vieții publice ca și asupra celei individuale. S'a nărui o ordine socială și s'au pus bazele unei noi stratificări; s'a schimbat, odată cu importanța elementelor etnice conlocuitoare, și ierarhia instituțiilor lor proprii. Ca să dăm și un exemplu, așa se face că biserica ortodoxă, preponderentă în noul stat, s'a pomenit în mod firesc stăpânită de tendințe de hegemonie asemenea celor ce prezidau înainte vreme destinele bisericii romano-catolice. Exemplul l-am cules chiar din roman.

Și așa este în toate privințele. Iar d. V. Papilian a avut ochiul așezat și privirea largă să pătrundă în inima fenomenelor și să le îmbrățișeze pe toate, în măsura în care economia romanului o pretindea sau o permitea. Iar această cercetare pătrunzătoare nu este alterată de nici o părtinire, de nici o « tendință ». Obiectivitatea autorului — dacă putem întrebuița acest termen aici — este una din esențialele calități ale romanului, care rămâne totuși profund omenesc.

O ultimă remarcă se mai impune.

D. V. Papilian este un profesor conștiincios (termenul banal trebuie luat aici în sensul lui propriu) și un om de știință cu reputație. Afară de aceasta, un om cu preocupări artistice și mai ales un pasionat om de litere. Legăturile intime cu toate aceste discipline, nu se putea să nu-i dea elementele unei cugetări proprii,

ale unei filozofii. O idee filozofică se desprinde și din acest roman.

O credință, ca idee, nu poate avea viață lungă fără fundamentarea ei într'o organizație, într'o biserică. Acesta este un adevăr pe care ni l-a dat istoria și sociologia, mai de mult. El este confirmat de romanul *In credința celor șapte sfeșnice*. Ideea centrală, de ordin filozofic, a romanului este însă alta. E credința — sau, dacă vreți, convingerea — în puterea primordială, elementară a vieții ca atare, care nu se lasă înăbușită pentru multă vreme de abstracțiunile creerului omenesc. Și dacă triumful vieții este un factor dătător de optimism, existența efemeră, cu trist destin, a concepției lui Maxim Muscă ne poate duce, totuși, la ideea nimicniciei faptelor noastre...

Iată o seamă de calități ale romanului d-lui Victor Papilian, care, după părerea noastră, cântăresc cu mult mai mult decât anumite defecte formale, — despre care lăsăm pe alții să vorbească.

OLIMPIU BOIȚOȘ

GEORGE BALȘ

Modest și metodic, Gheorghe Balș a trecut prin viață înconjurat de un nimb de tăcere. Încărcat de cunoștiinți și bogat în cele mai diverse deducții, — produse rare ale unei formațiuni încete, în care răbdarea a avut o parte hotărîtoare, — el dispăre tocmai când toți cei care îl cunoșteau, așteptau dela dânsul desăvârșirea unei opere de temelie. Căci nici o imagine nu poate reda cu mai multă realitate simbolul acestei realități, decât hărnicia invizibilă a acelor lucrători care, în umbra săpăturilor și în adâncimea tranșeelor de lut, asigură durata unui edificiu și garantează posibilitățile de înălțare până la armonia bolților..

Inginer, deci tehnician, în înțelesul cel mai modern al cuvântului, el a colaborat în tinerețe la construcția portului Constanța și a podului dela Cernavoda. Luând parte la conducerea unor lucrări însemnate și ocolind deci birocrăția, care a stins la noi atâtea talente constructive, George Balș a putut parcurge același drum ca și marele Choisy, ca și Peret, ca și Cerkez, adică acela al deducției formelor prin construcție, al frumosului prin util, al esențialului prin necesar.

Locuind ani de zile într'o casă, care se înălța ca un post de veghe deasupra falezelor dela Constanța, el a putut urmări progresul construcției portului, pe când Marea Neagră și coastele uscate ale Dobrogei se desăvârșeau cu priveliștea lor severă, parcă înadins croite pentru dânsul, în care orice pitoresc se șterge,

pentru a lăsa luminei grija celor mai neașteptate miraje. Poate că acolo, între tratatele de arheologie, lucrările portului, cărțile de arhitectură și săpăturile care puneau mereu la iveală sarcofage, statui și ziduri de cetăți, i s'a trezit pasiunea pentru arhitectură și dorința de a călători. Călătoriile: capitol larg, în care lungile sale lecturi au fost controlate, în care s'a mărit valența noțiunilor sale, în care el a găsit destinderea și singurătatea necesară unei vieți de muncă prea dură. Roma și Italia, Athena și Grecia, Creta și Arhipelagul, Syria și coloanele dela Balbek, Alep și ruinele cenușii dela Calaad Siman, Antioch și zidurile lui goale, în care înfloresc migdali pe locul dărâmatelor palate și, mai aproape de noi, Constantinopole, Sârbia și Bulgaria au fost parcurse de dânsul cu mare luare aminte și cu înduioșarea unui pelerin.

Aflându-se într'un asfințit de soare la Leordeni, pe acele terase care sunt făcute pentru a privi zarea peste freamătul vechilor copaci ai unui parc cu umbre adânci, împrejmuț de ziduri de cetate, cu porți masive, privind rumeniul ultimilor raze așternându-se peste cărămizile uzate, a fost de sigur surprins, șoptind : Leordeni-Hissar, înțelegând astfel într'un singur cuvânt și nostalgia hoinărelilor sale exotice și legătura spirituală care era între trecutul nostru, prezent în formele mândre și modeste ale unui conac cu ferestre înalt arcate și acel Orient imens și fabulos plin de miresme, de povești și de cântece. Leordeni-Hissar!

Casele: a zidit două la Plopeni, în acea vale surâzătoare a Teleajenului, neprihănită de nici un drum mai mare și ferită de invazia « aurului negru » pe o terasă deasupra râului șerpuitor, chiar pe malul râpei; în jurul unei curți interioare, se grupează viața unui conac, în a cărei structură se îmbină reminiscențe arhaice și necesități actuale. Odihnitoare și simplă, cu proeminența unui cerdac de lemn și un acoperiș de țiglă, casa exprimă bine, desprinzându-i silueta pe o pădure de tineri stejari, viața liniștită și familiară atât de plăcută lui.

La București însă, era adevărata lui cetate « où l'âme à sa tour monte », după spusa Sfintei Geneviève. Casa e concepută în funcția unei mari camere de lucru, în care se înșiră una din cele mai bogate și complete biblioteci particulare din țară. Acolo primea, dar mai ales gândea și lucra. Intre rafturile, în care domnea o impecabilă ordine și o fereastră largă, din care putea zări geometria colorată a unei grădini cu parter de mușcate și largi peluze, a trăit la masa lui de lucru ore lungi de muncă, grație cărora ne-a parvenit consistenta sa operă de inventariere, clasare, analizare și sintetizare a vechilor noastre monumente, din care se desprinde spiritul ermeticilor legi ale foștilor maestri.

A întrebuințat în studiul celor trei mari volume, consacrate artei moldovene, metoda și delicatetea unui botanist. Ar fi studiat

cu siguranță Muntenia la fel, dacă ar fi avut timp, . . . dacă ar fi trăit. A început cu Moldova, fiindcă acea îmbinare a spiritului occidental și oriental, luptând pentru rezolvarea unei teme, acel suflu gotic care spiritualizează formele bizantine, îi apăruseră în simbolul lor ca una din problemele esențiale ale istoriei noastre artistice. Și el este întemeietorul acestei istorii. Luând mănăstirile și bisericile noastre ca documente, le-a clasat; întru cât construcții le-a studiat tehnica, ca obiect de artă, frumusețea și înțelesul. A stabilit înrudiri pe baza unor certitudini, pe care, în urmă, le-a demonstrat cu o infailibilă probitate; a dedus similitudini, a trasat drumul influențelor și a marcat jocul de flux și reflux al civilizațiilor vecine sau depărtate asupra noastră; a situat arta noastră bisericească în genialitatea constelațiilor artistice, ocolind fanteziile șovinismului și iluziile regionaliste. Intr'un cuvânt, a lăsat o metodă, care este esența operii sale, metodă care, continuată și în alte regiuni ale țării, ne va ajuta la cunoștința mai precisă a României ca realitate artistică.

La Probota, în acea nostalgică parte a Moldovei, în acea măreață ctitorie a lui Petru Rareș, unde mândria și evlavia au colaborat întru înălțarea celei mai spiritualizate arhitecturi din câte sunt pe tot întinsul țării noastre, George Balș a avut revelația însemnătății artei moldovenești, care trebuia să devină ideea centrală a operei sale.

Având însă o excepțională idee a datoriei, el a vrut, dincolo de familie, să-și servească țara în mod continuu, independent de evenimente. A jucat un rol hotărâtor în organizarea Crucii Roșii și, înainte de război, tot el a studiat și executat sanatoriul de tuberculoși (C.T.E.) dela Techirghiol, unde copiii rachitici sau suferinzi de tuberculoză osoasă își găsesc vindecarea, grație activității neobosite și însușirilor de organizare a Doamnei Balș.

O lungă lipsă de odihnă l-a răpus. A fost dus la groapă numai de oameni al căror suflet era răscolit de acele sfâșietoare, fragile și efemere sentimente care, cutremurându-ne, sunt singurele freamăte perceptibile ale veșniciei.

G. M. CANTACUZINO

TEATRUL RUS CONTEMPORAN

Înainte de a schița aspectul teatrului rus din ultimii ani, e necesară o scurtă privire retrospectivă în domeniul acestui teatru ¹⁾.

Încă din anul 1825, în casa negustorului Varghin, la Moscova, se formase o trupă teatrală care a deschis drumul spre drama pură. E adevărat că pe-atunci teatrele imperiale dela Moscova și

¹⁾ Datele din acest articol au fost luate din volumul Ninei Gourfinkel și unele articole informative apărute în presa germană.

Petersburg erau foarte bine organizate; primul loc îl ocupa însă baletul, iar opera era mult gustată de public. Originea teatrului rus trebuie căutată deci în această înjghebare dela Moscova. Acolo s'a dezvoltat caracterul comedianului rus.

Acolo, literatura dramatică originală, scăpată de influențele occidentale, și-a dovedit vigoarea și autenticitatea, izbutind să devină un element indispensabil în viața publică; aproape o școală și un îndreptar spre o viață nouă.

Sub vechiul regim, această scenă, pusă și ea de sigur sub severa supraveghere a cenzurii, a fost unicul loc de unde au răsunat proteste, dacă nu în mod direct, cel puțin pe calea ocolită și glumeată a satirei sociale. Aici au văzut, pentru prima oară, lumina rampei, piese de valoare, ca: « Nenorocirea de a fi prea inteligent » de Griboiedy, « Revizorul » de Gogol, piesele lui Ostrowsky și dramele lui Tolstoi. Actorii acestui teatru căutau să fie simpli, naturali, adevărați, ferindu-se astfel de vulgaritate. Multe tipuri vii și pitorești au fost create pe această scenă. Din jocul actorilor și textul pus în evidență de o bună regie se degaja acea atmosferă sufletească de care simțea nevoie spectatorul. Societatea rusă se regăsea în accentele de revoltă împotriva realității penibile, în toate acele trăsături nostalgice ale sufletului generației care visa răsturnarea valorilor morale și sociale. Era un teatru al actorului (așa cum, de pildă, teatrul românesc mai este și astăzi). Acest teatru nu se menținea decât tot prin actor și numărul comedianilor celebri sporea mereu. În epoca lui Ostrowsky nu se poate menționa însă numele nici unui regisor. Stanislawsky, Bachruchin și Meyerhold vor apare mult mai târziu. Imensele posibilități de exteriorizare ale poporului rus, înăbușite de lupta de clasă, nu-și găsiră drum liber, decât la începutul veacului al XX-lea. Odată cu revoluția din 1917, teatrele, până atunci frecventate de intelectuali și de burghezi, s'au deschis și pentru « oropșii soartei ». Noul spectator nu pricepe încă multe lucruri; o serie de subtilități îi rămân străine, nu posedă nici spirit de tradiție, nici cultură; în schimb, aduce pasiune și o înțelegere umană infinită. Vechiul public, compus din studenți, funcționari, profesori, se contopește cu unul alcătuit din lucrători, șoferi, portari, servitori și soldați. În aceste condiții, firește, că teatrul de artă lasă mult de dorit. Totuși, Stanislawsky spune: « Reprezentațiile noastre aveau loc într'o sală arhiplină, într'o liniște definitivă, întreruptă numai de aplauze frenetice. Spectatorul rus preferă drama, la care se poate vărsa o lacrimă, se poate medita asupra vieții, se poate asculta o limbă frumoasă sau o idee originală, în locul unui vodevil dubios care, odată spectacolul terminat, lasă un gol imens în suflet. Noul spectator își impregna subconștientul cu esența repertoriului nostru ».

Spre sfârșitul veacului trecut, dezvoltarea teatrelor imperiale era îngreunată de birocratism; direcțiunea încăpuse pe mâna oamenilor străini de meserie, baletul și opera copiau maniera franceză sau italienească, teatrele de dramă jucau pe Dumas sau pe Augier. Singurul dramaturg rus jucat mai stăruitor era Ostrowsky. Dramele sale care zugrăveau moravurile provinciale nu puteau însă lupta cu Ibsen, Cehov sau Turgheniev. Se simțea nevoia unui nou repertoriu și al unei noi directive teatrale. Mamontov, un industriaș bogat care construise o parte din căile ferate și descoperise pe Rimsky-Korsakov și pe Șaliapin, a fost primul om care se ocupă de problema punerii în scenă. El apelează la pictori celebri, care contribuiesc să formeze o nouă concepție despre decor. Baletele rusești, aplaudate pe scenele Parisului, au fost primele succese ale acestei mișcări. Chiar opereta era montată în sensul atmosferei dramatice. Într-o montare, ca interpretii să se pătrundă de stilul și de manierele japoneze, membrii grupării Alexiev (tatăl lui Stanislavsky) luară lecții dela acrobații japonezi, pe atunci în turneu la Moscova. Chiar în viața particulară, nu se mai despărțeau de kimono și de evantai. În 1888, cercul lui Stanislavsky se transformă în «Societate artistică și literară», menită să întrunească actori, pictori, muzicanți și literați. De aci încolo, fiecare spectacol devine pentru Stanislavsky o lecție nouă. Etapele vieții lui sunt însemnate de numele pieselor puse în scenă și de personajele întrupate. După zece ani de frământare continuă, soarta face să se întâlnească cu dramaturgul Nemirovici-Dancenko. Această dată a devenit istorică pentru evoluția teatrului rus. Noua trupă a fost completată cu cei mai intimi prieteni ai lui Stanislavsky, printre care putem cita pe Meyerhold, regisorul celebru de astăzi. Această companie dramatică a revoluționat arta teatrală. Jocul actorilor era un protest împotriva falsului patetism, a stilului declamator, a cabotinajului, a convențiunii decorului și a mediocrității repertoriului. Jacques Copeau recunoscă, mai târziu, că Stanislavsky «reformase mentalitatea actorului». Exigent față de sine și de interpreți, marele regisor nu era mai puțin exigent față de spectatori. «Acesta trebuie să intre în sala de teatru ca într-o biserică». Actorul, după Stanislavsky, nu trebuia să interpreteze, ci să-și trăiască rolul. Fiecare gest, fiecare intonație, fiecare nuanță a jocului trebuiau să fie justificate. O piesă se repeta câteva luni. Din acest sistem s'au inspirat teatrele sovietice care, nefiind întreprinderi comerciale, își pot permite o cât mai desăvârșită pregătire a unui spectacol. Timpul nu are nici o importanță. Lunaciarsky spunea: «Cultul liber, artistic, creator va face din templu teatru și din teatru templu». Într'adevăr, originile teatrului revoluției rusești trebuie căutate în sinteza aspirațiilor religioase și sociale. Meyerhold, mai

cu seamă, s'a inspirat din aceste tendințe. Noutatea în concepția lui Meyerhold consta în faptul că el nu pornea dela piesă, ci dela opera întreagă a autorului respectiv. În timp ce «Teatrul de Artă» căuta să imite viața oamenilor, Meyerhold considera personajele drept vehicule de sentimente și idei ale autorului. Datoria regisorului, pentru Meyerhold, rezidă în a face să se înțeleagă spiritul sintetic al operei, scoțând în evidență simbolul esențial, exteriorizând mai întâi sufletul autorului.

Psihologia, individualismul, modernismul sunt evitate în numele eternului omenesc. Tragismul se ridică peste timp și individ. De aceea, punerea în scenă a lui Meyerhold e schematică și stilizată: decorul este o aluzie și actorii schițează numai gesturile. În «Sora Beatrice» de pildă, Meyerhold reconstitue pictura religioasă din Evul Mediu. În «Hedda Gabler», același regisor obține efecte speciale de atmosferă printr'o singură idee: toate decorurile, toate mobilele erau vopsite în galben și sugerau o atmosferă de toamnă, de incorigibilă melancolie. Colorile, efectele de lumină, arhitectura convențională a scenei, muzica, totul contribue la realizarea unei armonii perfecte. Inspirat probabil de Meyerhold, *Evreinov* neagă realitatea pământească, în numele jocului pur. Într'o serie de cărți (dintre care una apărută și în românește), el își expune doctrina, întemeiată pe instinctul teatral al fiecărui om. În 1907, din inițiativa lui *Evreinov*, ia ființă «Teatrul Antic». Aici s'au reprezentat câteva «mistere» în genul celor puse în scenă la Salzburg, de Reinhardt. O stagiune a fost consacrată Renașterii din Spania. «Teatrul Antic» a fost o revenire la spectacolul popular, la Comedia dell'Arte, la arta jonglerilor și a actorilor ambulante; într'un cuvânt la elementul neliterar.

Între timp, Meyerhold își îndrepta preocupările din ce în ce mai mult spre forma pură. Un spectacol memorabil a fost «Don Juan» (1911), piesă montată ca un spectacol solemn la Versailles, la curtea lui Ludovic al XIV-lea. Decorurile fastuoase și eleganța costumelor atinseră însă apogeul cu «Balul Mascat» de Lermontov. Acțiunea acestei tragedii romantice se petrece în mijlocul unui bal, printre măștile ce gonesc mereu în acordurile orhestrii. Repetiția generală a acestei piese a avut loc la 25 Februarie 1917, în zilele când izbucnise revoluția. Spectatorii, eșind dela teatru, au dat în mijlocul zăpezii, peste tramvaie răsturnate, transformate în baricade.

Înainte de a vorbi însă despre teatrul sovietic, să ne fie îngăduit a spune câteva cuvinte despre *Tairov*.

Prima piesă pusă în scenă de *Tairov*, avea trei personaje clasice ale teatrului: Arlechin, Pierrot, Colombina. «Regenerarea actorului» acesta era obiectivul lui *Tairov*. Decorul, pentru el, nu trebuia să se compună decât dintr'o suprafață care să permită actorului să se miște liber în toate direcțiile.

În același timp, el dezrobește pe actor de hainele care îi îngreunează mișcările și-i ascund corpul, limitându-i astfel mijloacele de expresie. De aceea, Tairov obligă pe actor să facă exerciții de scrimă și acrobație. Un actor, după Tairov, trebuie să știe să cânte, să jongleze, să danseze, să fie bufon, tragedian sau personaj de operetă. În locul decorului pictat, Tairov introduce decorul construit.

Acestea erau, pe scurt, «școalele teatrale», la izbucnirea revoluției.

În ziua când răsăriră spectatorii claselor sociale oprimate, «Teatrul Antic» nu avea de oferit nimic acestor mase averse de spectacol. Stanislavsky a fost primul care și-a dat seama de această lacună. A încercat, la început, prin clasici. Dela Shakespeare, Schiller și Hugo, a ajuns la «Cain» de Byron. Se înșelase. Zădarnic căuta repertoriul adecvat situației noi, căci nu exista un asemenea repertoriu. Trebuia creat. Cuvintele lui Stanislavsky sunt încă și astăzi valabile. Și anume: «Tragedia acestei revoluții teatrale e că dramaturgul ei nu s'a născut încă. Opera noastră colectivă începe însă cu dramaturgul; fără el, actorul și directorul de scenă nu au ce face». Aceste cuvinte ar putea fi reținute de mulți oameni de teatru dela noi și din Occident.

Totuși revoluțiile au avut în toate epocile o covârșitoare influență asupra instinctului teatral. E ușor de înțeles că revoluția bolșevică, cu uraganul stârnit de svârcolirea și răsturnarea claselor sociale, a redeșteptat un dor de romantism, de aventură, care, în vremurile normale, aproape că dispăruse.

Foamea, frigul, lipsa de pâine, de apă și de căldură au biciuit setea de spectacol. Teatrul era, mai mult decât oricând, o evadare din mizeria cotidiană. De altfel, gustul pentru teatru a fost de multe veacuri înrădăcinat în poporul rus. Erau trupe ambulante de măscărici care umblau din comună în comună, trăgând de sfoară celebrele păpuși «Petrușca».

Spre sfârșitul veacului al XVII-lea și în decursul veacului al XVIII-lea, teatrul era aristocratic și imperial. În a doua jumătate a veacului al XIX-lea, el trece în mâinile burgheziei. Actorii însă, în majoritatea cazurilor, veneau de jos, din păturile proletare. Rămâneau însă imense posibilități necunoscute, neîntrebuințate. Odată cu izbucnirea revoluției, aceste izvoare de energie artistică s'au revărsat ca o cascadă, ținută prea multă vreme sub zăgaz.

Luând în considerație această unanimă pasiune pentru teatru, guvernul sovietic s'a gândit să creeze un organ de propagandă.

În primii ani ai revoluției (1918—1922) s'au format multe trupe de amatori, trupe ce imitau maniera teatrelor consacrate. La început, guvernul nu dădea atenție acestor trupe; se mulțumea

să subvenționeze cele câteva teatre rămase moștenire dela vechiul regim. Trupele însă se înmulțeau din ce în ce mai mult, forțând atenția forurilor conducătoare. Atunci guvernul se hotărăște să capteze aceste trupe; le organizează, le disciplinează, formează un front teatral și trimite, după un plan dinainte stabilit, adevărate regimente teatrale în provinciile Rusiei. La un moment dat, fiecare comitet popular își avea trupa sa, cu directive proprii. În 1925, într'un Stat ruinat economiceste, sumele cele mai însemnate din buget erau destinate lucrărilor de artă și, în special, teatrului. Într'adevăr, printr'un decret semnat de Lenin, la 26 August 1919, se stabilea că teatrele, recunoscute utile și de calitate, vor fi întreținute de Stat. Astfel, conducătorii comunismului s'au apropiat de mase, organizând spectacole gratuite, punând la dispoziția diverselor bresle bilete, distribuind abonamente cu preț redus, etc. În acest mod s'a format *noul spectator*. Revistele de teatru, destul de numeroase, publicau scrisori din partea lucrătorilor care își expuneau părerea despre piese și spectacole. Dintr'acești lucrători s'au ivit mulți critici dramatici. Problema repertoriului era însă mult mai dificilă.

Într'adevăr, numărul pieselor care putea cadra cu atmosfera socială era restrâns: « Wilhelm Tell », « Țesătorii » de Gerhardt Hauptmann, « Teatrul Revoluției » de Romain Rolland. S'au mai dramatizat romane de Zola, Upton Sinclair, Wells. Dar e lucru știut că adaptarea unui roman pentru scenă nu izbutește niciodată pe deplin. Teatrul, chiar când are o tehnică anarhică, își are legile lui. Regisorii puneau în scenă pe clasici, într'o regie interesantă; publicul însă cerea altceva, iar guvernul reclama ca piesa să fie un instrument de luptă de clasă. Dar aceasta era greu, deoarece noua clasă socială nu avea încă nici o tradiție.

Să dăm un exemplu. « Zilele lui Turbincă » de Bugalov. Piesa a fost reprezentată în 1926, după o luptă de 3 ani dată în jurul ei. Autorul descrie o familie de intelectuali ruși în timpul războiului civil, la Kiev. Ni se înfățișează rușinea, jonsnicia, felonia căpitanului, desorganizarea unei părți a armatei, contrastul între corupție și patriotismul ofițerilor ruși care, deși influențați, rezistă și nu acceptă bolșevismul. Pe linia tradiției lui Cehov și Dostoevsky, această piesă de valoare literară a fost interpretată de actori, cu o vigoare nemai întâlnită din anii de dinainte de război. Pentru prima oară dela revoluție, cineva a îndrăznit să prezinte pe « albi » într'o lumină simpatică. Rusia a fost mișcată. La biroul partidului, « Zilele lui Turbincă » a format obiectul unei conferințe. Dar guvernul nu a îndrăznit să oprească piesa, până în ziua când Stanislavsky a pus în scenă « Bloc », lucrare mai apropiată de ideile partidului comunist. De aci înainte se formă o « comisie de repertoriu » care accepta sau refuza reprezentarea anumitor autori.

La regenerarea stilului în teatru au contribuit spectacolele în aer liber și cluburile lucrătorilor.

Cea mai reușită înscenare au fost funeraliile lui Lenin, în iarna anului 1924. Repercusiunea acestui unic și tragic spectacol în masele largi ale poporului a fost considerabilă. Regisorii și guvernul, mai ales, s'au gândit că aceste sugestii în masă ar putea fi continuate. În 1920, s'a serbat ziua de 1 Mai, reprezentându-se, în fața portalului Bursei, « Misterul muncii dezrobite ». Au asistat la acest spectacol aproape 35.000 de oameni.

Cea mai izbită punere în scenă, în aer liber, a fost însă « Căderea Palatului de Iarnă », reconstituită în cinstea aniversării loviturii de Stat din Octomvrie. Spectacolul a fost regizat de Evreinov, Kugel și N. Petrov. Acțiunea s'a desfășurat pe locul unde s'au petrecut evenimentele, în fața a 150.000 de spectatori. Armata de actori (6.000) număra pe mulți dintre acei care luaseră parte la cucerirea palatului de iarnă al țarilor. S'au mobilizat tunuri, camioane blindate, mitraliere; până și crucișătorul « Aurora », care bombardase în 1917 armatele guvernului provizoriu, a fost adus la fața locului. Piesa se juca pe mai multe scene. Spectacolul începea la orele 10 seara. Totul era scufundat în obscuritate. O lovitură de tun dădea semnalul deschiderii solemnității. Două focuri se aprind pe pod. Opt muzicanți execută simfonia la Varlich, cu instrumente de alamă. În sunetul Marseillezei, platforma albă se luminează. Trece procesiunea bancherilor, în strigătele: « Război până la capăt ». Dar, deodată, răsună sirenele uzinelor și ale fabricilor. Platforma roșie a proletariatului se luminează. Se aude ritmul ciocanelor. « Internaționala » răsună. Astfel, atenția trece dela platforma lui Kerensky la platforma lui Lenin. Îmense mulțime a fost sguduită de această nemai văzută înscenare.

Cu ce-au influențat aceste serbări teatrale, creația dramatică? În primul rând, drama psihologică e înlocuită de epopeea socială; în al doilea rând, arta individuală a actorului va trebui să se ridice până la expresia sentimentului colectiv. Apoi, un suflu de imediată actualitate a forțat pe autori să se apropie de problemele vii, probleme ce frământă pe orice individ, încadrat în viața socială prezentă. Cluburile lucrătorilor au realizat această dorință de a pune în scenă orice idee sau conflict ce se ivea la orizontul agitat al bolșevismului. S'a renunțat la piesa definitiv construită, ba chiar la piese în general. Spectatorului trebuie să-i prezinți o materie dinamică, lapidară, insinuantă. Cercurile teatrale ale cluburilor lucrătorilor numărau vreo 200.000 de membri: actori, muzicanți, cântăreți, decoratori, regisori, pictori. Toți aceștia erau, bine înțeles, amatori, diletanți. Iată, de pildă, câteva subiecte de predilecție: « Uzina », « 1905 », « Medicii la căpătâiul lui Lenin ». Un alt

procedeu de a rezolva criza repertoriului era «jurnalul înscenat». Acest jurnal vorbit mai era și un instrument ingenios de propagandă și informație; acompaniat de muzică, coruri, dansuri, el distra și totdeodată educa. Educația prin teatru a fost o preocupare de căpetenie a forurilor conducătoare rusești. În fiecare sat se forma o «isbă» — cabinet de lectură, — în care lucrătorii puteau căpăta noțiuni elementare de drept și de economie. Dar țăranii nu prea intrau în aceste bordeie. Atunci, cei în drept s'au gândit să strecoare în mintea țăranului învățături folositoare printr'un mijloc distractiv. Sute de trupe ambulante începură să colinde provinciile, dând reprezentații, cu scopul de a răspândi în masele țărănești ideile statului comunist. Piesele erau toate cu tendință. S'au făcut și concursuri de piese, în acest sens. În 1926, din 4.500 lucrări prezentate la concurs, au fost remarcate și reținute o sută. Există și o revistă, «Teatrul Sătesc», care se ocupă de selecționarea textelor. Multe subiecte sunt țesute în sensul propagandei ateiste. Și asemenea piese se reprezintă, de predilecție, în noaptea Invierii.

Se mai poate adăuga teatrul pentru copii, spre a desăvârși tabloul complet al activității dramatice din U. R. S. S. Unicul succes remarcabil al «Teatrului de Artă» a fost «Trenul blindat» de V. Ivanov (1927). Acțiunea dinamică a acestei drame se petrece în timpul războiului civil. Incepând cu această piesă, monștrii lui Stanislavsky s'au simplificat. Fondul trebuia să domine forma. S'a ajuns, astfel, la un realism convențional.

De fapt, n'am putea vorbi de o artă sovietică, ci numai despre o epocă istorică a teatrului rus, îmbogățit de aportul resurselor populare. Toate experiențele au fost făcute. Tehnica există și așteaptă geniul care s'o utilizeze.

ISAIIA RĂCĂCIUNI

AL VIII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE FILOSOFIE LA PRAGA

Rostul celui de al VIII-lea Congres Internațional de Filosofie, ținut la Praga în prima decadă a lunii Septemvrie, a fost limpezirea situațiunii actuale a filosofiei și, prin aceasta, să se contribuie la însăși propășirea ei. Dar în afară de acest scop general și teoretic, congresul a prilejuit o cunoaștere mai temeinică atât a numeroșilor filosofi și intelectuali din mai toate țările lumii cât și a felului lor de a gândi și a se exprima față de fenomenele prezentului, față de istoria actuală, față de directivele timpului. Căci, deși preocupările politice și sociale constituiesc numai o parte din obiectul de studiu al filosofiei, anul acesta congresul s'a îndeletnicit într'o măsură

precumpănitoare cu discutarea și judecarea lor. Din cele cinci ședințe plenare, care întruneau, diminețile, pe toți participanții, două au tratat problema democrației și a metodelor opuse ei, iar dintre cele cinci secțiuni, care după-amiezele cercetau simultan chestiuni de specialitate, ca problemele logicei și teoriei cunoașterii, teoria valorilor, misiunea filosofiei, relațiile dintre religie și filosofie, etc., o secțiune s'a îndeletnicit în mod permanent cu studiul crizei democrației. Toate acestea dovedesc frământarea care stăpânește mințile gânditorilor și dorința lor vie de a contribui la soluționarea grelelor conflicte și a deficienței prin care lumea contemporană trece cu atâta suferință și uneori desnădejde.

Aceasta a accentuat-o în discursul său inaugural și ministrul de externe al Cehoslovaciei, d. Eduard Beneș, când a găsit bine inspirată inițiativa organizatorilor de a da congresului un caracter practic și programatic și de a face din această adunare expresia credinței în doctrina lui Plato, după care filosofia trebuie să fie conducătoare lumii. Ministrul Beneș a mai făcut, apoi, o serie de mărturisiri foarte semnificative arătând că d-sa s'a opus totdeauna oricărui fel de experimentalism care nu-i fundat pe fapte minuțios examinate și analizate dinainte, precum a fost totdeauna convins că « fiecare acțiune politică trebuie să fie științific inspirată de o gândire filosofică și morală determinată, aplicabilă tuturor societăților politice civilizate ».

Și pentru că aceste preocupări practice și programatice au ocupat o bună parte din atenția congresiștilor, să începem cu ele pentru a trece apoi la celelalte obiective ale congresului, de bună seamă mai speciale și mai strict filosofice.

Comunicările contradictorii ale d-lor Willy Hellpach (Heidelberg) și T. V. Smith (Chicago) au deschis, sub titlul « Punct de vedere descriptiv și punct de vedere normativ în științele sociale », seria cercetărilor practice. Oratorul german a susținut că normele sociale le dă poporul, cu voința lui naturală și caracterele lui etnice. Pozitivist și rasist, profesorul Hellpach socotește manifestările poporului drept fapte ale naturii și prin aceasta întemeiate, firești, creatoare. Un puternic murmur de uimire a stârnit în asistență afirmația sa că fiecare cultură adevărată este intolerantă și că spiritualitatea autentică nu poate fi separată de stat și de ordinea poporului dominant, prin forța și etosul său. Comunicarea profesorului american Smith, dimpotrivă, a accentuat că numai democrația, așa cum este ea ilustrată de istoria poporului american, poate sluji drept normă pentru aplicarea științei sociale. Numai democrația respectă adevărul și admite criticismul pentru a-și corecta neajunsurile. Numai democrația tolerează și înțelege diversitatea lumii și încurajează comunicația și cooperarea dintre cei deosebiți prin tradiție sau rasă. Toate celelalte norme sunt

provinciale, unilaterale și nevrednice de spiritualitatea umană, care în clipele de față are nevoie să-și corecteze imaginația creând o nouă perspectivă pentru rațiune; acestea au fost concluziile d-lui T. V. Smith.

O altă interesantă întâlnire controversată a fost aceea dintre comunicările profesorilor Emilio Bodrero (Padova) și W. P. Montague (New-York), care au fost oratorii principali ai ședinței plenare consacrate « crizei democrației ». Profesorul Bodrero a adus o serie de critici democrației, ridiculizând utopismul enciclopediștilor, care, după d-sa, au supraevaluat perfectibilitatea naturii umane, atacând concepția individualistă a proprietății, așa cum a determinat-o codul Napoleon, cod calificat de orator drept imoral și pe care democrația l-a promovat, și reducând idealurile revoluției franceze la cauze strict economice. A părăsit însă această metodă anti-spiritualistă și par excellence economică, atunci când a fost vorba de mișcarea corporatistă, preamărind și idealizând această « sinteză de comunism și democrație ».

Aproape pesimistă, dar de o înaltă sinceritate științifică și morală, precum și perfect consecventă ca metodă de judecare și expunere, — deci cu totul altfel decât expunerea d-lui Bodrero, — a fost comunicarea profesorului dela Universitatea Columbia, W. P. Montague. Acesta a susținut că fascismul și comunismul vor învinge dacă democrația nu-și va corecta lipsurile. Arătând avantajele și desavantajele celor trei elemente care stau la baza democrației și anume capitalismul, parlamentarismul și liberalismul, profesorul Montague s'a pronunțat, în cele din urmă, pentru un fel de dictatură economică și socială în felul celeia exercitate de președintele Roosevelt, libertatea de critică și creație individuală urmând să fie lăsată doar pe tărâmul cultural. Numai astfel democrația va putea supraviețui spre cinstea demnității omenești.

Discuțiile care au urmat acestor comunicări au întrunit nu mai puțin de 20 oratori după controversa Hellpach-Smith și de 17 în ziua în care a avut loc controversa Bodrero-Montague. Printre participanții la discuții a fost și profesorul dela Sorbona V. Basch, care, cu o vehemență neobișnuită, a apărat optimismul democratic și credința în perfectibilitatea omului, credință ridiculizată, după cum am văzut, de Bodrero. Profesorul Del Vecchio a susținut că fascismul nu este negația democrației, ci concentrarea ei pentru apărarea ordinii și a libertății. Parodi și Barthélemy au subliniat avantajele liberului criticism în democrație.

În secțiunea ocupată cu studiul crizei democrației au ținut comunicări mai de seamă profesorul V. Basch despre « Artă și democrație », Joseph Barthélemy despre « valoarea libertății », D. Parodi despre « anti-democratismul și inspirația democratică », Joseph Fischer (Praga), Ugo Redano (Roma) și Bernard Lavergne

(Lille). Cu mici excepții, aceste comunicări, în special cele ale d-lor Barthélemy și Parodi, au consemnat drept cauze ale crizei democrației: greșelile parlamentarismului și neputința lui; faptul că în unele țări democrația a crezut că se poate dispensa de personalități, slăbirea sensului colectiv și al credinței în idealuri. « Este o greșală a spune că un om prețuește cât altul. Aceasta-i adevărat când e vorba de respectarea drepturilor sale. Dar e fals când e vorba de a conduce, de a governa. Democrația merge împotriva ei însăși, când nu aduce în frunte pe cei mai buni » (Barthélemy). Iar eticianul Parodi a accentuat că tipul de democrație pe care Europa l-a cunoscut în ultimele două secole nu poate fi socotit drept imuabil, pentru că nici o formă socială și politică nu este imuabilă. În schimb, inspirația democratică nu se va putea stinge niciodată, ea ținând de o permanență sufletească dincolo de schimbările actuale. Ca un remediu al crizei democrației, d. Lavergne a propus dublul sufragiu universal, adică individual și social (al celor interesați în treburile societății din care fac parte, cât și al oamenilor superiori care trebuiesc respectați și aduși să conlucreze și să conducă destinele societății).

Privind, în general, aceste debateri referitoare la actualitate, trebuie să remarcăm spiritul realist și științific care a predominat. Cu puține excepții, chiar iubitorii democrației n'au pregetat să-i arate cusururile și să propună corectarea lor. Am putea spune chiar că, în genere, filosofii s'au pronunțat pentru o metodă democratică în cultură, dar cu corecțiuni în ceea ce privește socialul și economicul, corecțiuni care par a prețui mai mult decât libertatea individuală necondiționată, când ele duc la creație și la bună starea morală și materială a masselor. La rândul ei, dictatura n'a mai fost privită, chiar de cei care nu o socot drept cea mai rodnică soluție, cu prejudecăți și idei fixe, ci, dimpotrivă, în ambele ei aspecte, pozitiv și negativ. Ceea ce s'a respins, aproape cu unanimitate, au fost rasismul și intoleranța, susținute aproape numai de germanul Hellpach. Congresiștii s'au arătat favorabili colaborării dintre gândire și acțiune, și instaurării în lumea schimbărilor și intereselor naturale a criteriilor spirituale și științifice, găsind în aceasta soluția crizei sufletești prin care trece în prezent omenirea întreagă.

În ceea ce privește celelalte obiective ale congresului de filosofie, ca relația dintre religie și filosofie, granițele științelor naturale, misiunea filosofiei, teoria valorilor, problemelor speciale ale logicii, epistemologiei, pedagogiei, esteticii, etc., — acestea au ocupat mai mult pe specialiști care au putut afla comunicări strălucitoare, contribuțiuni originale și mai cu seamă interpretări personale ale problemelor care frământă filosofia dela obârșia ei și până azi. Cu această ocazie, s'a vădit accentul pe care gândirea contemporană

înțelege să-l pună pe sinteză, pe-o considerare a întregii realități, interioare ca și exterioare, imanente ca și transcendente. Felul în care a fost primită comunicarea celebrului filosof francez Léon Brunschwig a fost, în această privință, cu totul semnificativ. Vorbind despre religie și filosofie, Brunschwig a conceput imaginea unui cosmos limitat de rațiunea omenească și de probele științei, promovând un imanentism sărac spiritualicește, cu toată nobleța aspirațiilor morale și civilizatorii înglobate în ele. La discuții, mai cu seamă dd. Jacques Chevalier și Ioan Petrovici au adus serioase critici reputatului filosof francez, primul subliniind că o astfel de concepție privează pe om de umilința și inspirația pe care o cunoaștere autentică a absolutului i le-ar da, spre fericirea lui proprie, iar cel de-al doilea argumentând că oricât unii filosofi s'ar feri de a duce cauzalitatea dincolo de limitele cunoașterii terestre și temporale, aceasta nu este posibil fără contradicții și amputări infructuoase. Filosoful Lutoslawski a avut o explozivă ieșire împotriva celor care, asemeni lui Léon Brunschwig, lipsiți de experiența religioasă se ocupă totuși de Dumnezeu și de religie. Inutil să spunem că majoritatea congresiștilor s'au arătat de acord cu critica d-lui Brunschwig și că lucrările secțiunii de studii religioase au accentuat și mai mult punctul de vedere transcendent, prin gânditori ca Chevalier, Lossky, Flewelling, Miss Lidell, fără a uita pe preotul Prywara, care a ținut în plen o comunicare opusă celeia a ilustrului profesor dela Sorbona.

Sedintele consacrate studiului granițelor științelor naturale ca și cele consacrate misiunii filosofiei au accentuat prin gânditori și oameni de știință ca Hans Driesch, Langevin, A. Lalande, Orestano, Utitz, A. Liebert, nevoia de sinteză, dar nu de sinteze premature sau incomplete, ci de sinteze metafizice, care nu trebuiesc să se substituie nici științei pozitive și nici teologiei. Se poate așa dar spune că majoritatea congresiștilor înțelege din nou prin filosofie metafizică și că vede în tendința de a studia aspirațiile omului, în funcție de realitatea întregă, adevărata misiune a filosofiei.

Teoria valorilor a fost cercetată la acest congres de personalități ca Nicolai Hartmann, care și-a rezumat întreaga sa concepție, sau de filosoful dela Aberdeen, John Laird, care a conchis că valorile nu au nimic mintal, existând independent de orice conștiință care poate lua sau nu cunoștință de ele.

Dintre delegații români au făcut comunicări d-nii prof. Ioan Petrovici (Realismul ca tendință a filosofiei actuale), D. Drăghicescu (Punctul de vedere normativ în științele sociale și aplicarea lui la problema crizei democrației), Eugeniu Sperantia (Legile și formele gândirii ca proiecție a proprietăților vieții), D. Cuclin (Muzică: artă, știință, filosofie), iar d. G. D. Scraba a trimis un raport despre « metafizica limbajului ». În comunicarea

sa, profesorul Petrovici care a luat parte la cele mai importante discuțiuni, fiind prețuit în deosebi de congresiști, vede orientarea principală a filosofiei de azi în tendința de a căuta realul dincolo de fictiv, fie că-i vorba de natură, de istorie sau de faptele trăite.

D. D. Drăghicescu a făcut în comunicarea sa câteva distincțiuni foarte clare și utile privind distincția dintre științele naturale și științele sociale și arătând cum caracterul normativ al științelor sociale modifică natura cauzalității faptelor sociale, determinismul însuși devenind finalitate și motivație, și neexcluzând libertatea. Adevăruri pe care comunicarea d-lui Eugeniu Sperantia pare a le nesocoti, mai precis, a le combate, când afirmă că « adevăratele legi ale vieții sunt comandamente intrinseci ca acelea ale logicii » și că viața, lumea, lucrurile au o logică identică celeia a noastră.

Aceste notații rapide, menite mai mult să configureze aspectul general al congresului decât să ofere cetitorilor o analiză amănunțită a lucrărilor prezentate la Praga, au putut, nădăjduim, indica nivelul neobișnuit de serios al participanților, care au căutat să aducă și contribuțiuni personale în domeniile de specialitate, dar și soluțiuni crizei morale și materiale prin care trece întreaga lume contemporană. De aceea, importanța celui de al optulea congres internațional de filosofie dela Praga este îndoită și răsunetul dobândit în toate cercurile responsabile de destinul culturii omenești cu totul meritat.

PETRU COMARNESCU

ESTE MEMORIA IREALĂ?

Nu suntem de loc dintre acei filosofi sau amatori de filosofie care cred că o problemă de felul aceleia pe care o enunțăm în titlu poate fi epuizată în câteva pagini. Reflecțiunile de mai jos — inspirate de un articol al d-lui Oscar Lemnaru, apărut în numărul de Septemvrie al Revistei Fundațiilor Regale — sunt mai de grabă destinate să ilustreze multiplicitatea de aspecte ce o astfel de problemă prezintă și caracterul relativ al soluțiilor ce-i pot fi oferite. Credem că este util să se sublinieze, din când în când, acest relativism al afirmațiunilor metafizice, cu atât mai mult cu cât prea adesea metafizicienii sunt tentați să adopte un ton obositor de categoric.

* * *

1. Articolul d-lui Lemnaru impune o primă observațiune: există un decalaj considerabil între titlul lui foarte cuprinzător, și cuprinsul însuși, care trebuie și poate fi circumscris.

Ce vrea, în adevăr, să demonstreze d. Lemnaru? Irealitatea memoriei, spune titlul. Este însă bineînțeles că în cel puțin două sensuri realitatea memoriei nu este pusă direct în discuție, și nici nu poate fi, credem, contestată:

a) Mai întâi, ca pur fenomen de conștiință (este « senzația care ne provoacă iluzia fenomenului de memorie » despre care vorbește d. L., pag. 678). Nu vom insista asupra întrebuirii neadecvate aici a cuvântului senzație. E probabil că d. L., calificând astfel ansamblul de fenomene pe care psihologia le pune pe seama memoriei, a vrut să spună că ele nu corespund nici unei realități — « realitate » fiind aici întrebuințat într'un sens particular pe care încercăm tocmai să-l circumscriem. Este însă necesar să subliniem că toate fenomenele de conștiință, inclusiv cele mnemice, au *ca atare* o realitate. Ar fi în adevăr absolut van să contestăm realitatea acestui « flux pur al trăitului ». El este real, *ca trăit* — și dacă rămânem la acest prim punct de vedere, « iluziile » sunt tot atât de reale ca și « realitățile » sensului comun. Dacă nu încercăm (și să nu o facem, e conform cu această primă apercepțiune a ansamblului fenomenelor de conștiință) dacă nu încercăm, deci, să examinăm în ce măsură un dat independent de subiect corespunde acestor fenomene, cuvântul *aparență* pierde orice sens.

b) Iată acum și al doilea punct de vedere din care realitatea memoriei nu este atinsă de articolul d-lui L. Cuvântul *aparență* capătă un sens, dacă acceptăm opoziția între o lume obiectivă și una subiectivă, realul existând numai acolo unde un fenomen de conștiință se prezintă cu semnele obiectivității. Dar care sunt, pentru sensul comun (care este locul de elecțiune al acestei opoziții), zisele semne? Mai întâi o corespondență între mai mulți indivizi care, într'un anume moment, reacționează în același mod: o casă e zisă *reală*, pentru că toți indivizii (sau o mare majoritate a lor) care se află, la un anume moment, într'un anume loc, spun că o văd. Casa pe care o văd eu singur când toți cei din jurul meu spun că nu o văd, formează dimpotrivă obiectul unei halucinații. În al doilea rând, realul opus aparentului este alcătuit dintr'o serie de date putând constitui puncte de sprijin pentru acțiune (adăpostirea în cea dintâi casă și nu în cea de a doua, de pildă). Nu este locul să discutăm aici în ce măsură distincția între real și aparent fundată *practic* pe aceste două criterii (al unei comunități a conștiințelor limitate și al unei posibilități de acțiune) este și *metafizic* fundată. Vrem doar să subliniem că și în acest al doilea sens, realitatea fenomenelor pe care psihologia le grupează în capitolul memoriei este evidentă: o aceeași amintire există la quasi-unanimitatea indivizilor care la un moment dat s'au găsit în anume circumstanțe. De asemeni, dacă am făcut acum câțeva vreme un

drum în munți, amintirea pe care mi-a lăsat-o îmi poate servi ca punct de sprijin acțiunii ulterioare, în speță, unei reparcurgeri a aceluiași drum. D. L. va spune de sigur — și cu drept cuvânt — că facem constatări banale. Necesare totuși, pentru a evita confuzia la care poate duce, nu numai titlul pe care l-a ales, dar chiar și un salt dibaci dela metafizic la psihologic pe care, cum vom arăta mai jos, d-sa îl face la finele lucrării.

Este deci bineînțeles că d. L. nu încearcă, și nici n'ar putea, să demonstreze irealitatea fenomenelor de memorie în planul unei analize a vieții conștiinței. Este drept că ni se spune, în ultimele rânduri, că « o problemă, oricât de psihologică, în clipa în care a fost enunțată, a evadat din propria ei carceră și nu mai comportă decât o soluție metafizică ». D. L. este convins de aceasta, dar nu-i destul; pentru că de vor sau nu filosofii, analiza fenomenelor de conștiință (a « datelor imediate » despre care a vorbit Bergson), precum și problema corespondenței între aceste fenomene și o lume obiectivă preocupă pe oricine se apleacă asupra propriei sale existențe: d. L. poate exclude acest punct de vedere din cadrul filosofiei, restrângându-se la metafizică, și încă la o metafizică de un raționalism pe care ne permitem să-l calificăm strămt — vom vedea îndată de ce. Dar dacă o face, e preferabil să precizăm cât se poate de riguros că demonstrația d-sale nu atinge cu nimic datele imediate ale conștiinței și nici noțiunea de real de care se slujesc atât sensul comun, cât și științele.

2. Astfel circumscris, la ce se reduce efortul d-lui L? La a demonstra, pe de o parte, irealitatea metafizică a memoriei (vom vedea numai decât la ce corespunde expresia aceasta) și la a explica, pe de altă parte, cum se face că în ciuda acestei irealități metafizice, avem totuși « iluzia fenomenelor de memorie ». Vom disocia, în cele ce urmează, demonstrația de explicație; d. L. le împletește, mai de grabă. Nu punem la îndoială buna d-sale credință; credem totuși că un asemenea procedeu are desavantajul de a face pe cetitor ca pe de o parte, câștigat de explicația ingenioasă a « iluziei », să nu se mai întrebe dacă irealitatea a fost demonstrată; și să accepte, pe de altă parte, cu mai multă ușurință demonstrația, dat fiind că fenomenele de conștiință care i-ar sta în cale sunt suficient explicate drept « iluzii ». În felul acesta, cele două chestiuni, logic și practic deosebite, se ajută, dacă se poate spune, una pe alta pe drumul către o soluție fericită, conformă adică ideilor autorului — în dauna, fără îndoială, a clarității lucrării și mai cu seamă a integrității spiritului critic al cetitorilor.

I. Care este, așa dar, obiectul precis al demonstrației d-lui L? « Irealitatea metafizică a memoriei » spuneam adineauri. Ar fi de sigur necesar să precizăm și aci, altfel decât printr'o formulă, despre ce este vorba. Formula singură poate să apară ca o

referință la distincțiunea kantiană între numen și fenomen. Oricum, d. L. ne spune singur — și aceasta simplifică discuția — că obiectivitatea și considerarea faptului în metafizică nu sunt altceva decât « o verificare prin silogism, adică prin respectarea exactă a legilor logice ». D. L. pornește dela această afirmațiune, mărturisind că neacceptarea ei i-ar face imposibilă avansarea în lămurirea problemei. Vom discuta și noi problema acceptând, pentru posibilitatea însăși a discuției, axioma propusă. Ni se pare totuși util să subliniem cum se verifică din nou aici un adevăr bine cunoscut: că o problemă filosofică de oarecare însemnătate nu poate fi cu adevărat « lămurită », cu atât mai puțin rezolvată, altfel decât în cadrul unui sistem general a cărui valoare determină pe cea a soluției oferite pentru problema particulară. Aceasta este dificultatea și primejdia lucrărilor de genul celei a d-lui L. Ne va spune d-sa că sistemul filosofic dela care pornește este un raționalism riguros și, ca atare, incontestabil? Să ne înțelegem: raționalismul acesta, astfel cum se prezintă în articolul d-lui L., pare a însemna două lucruri: mai întâi, o concepție a lumii ca un sistem organizat conform legilor logice și — în al doilea rând — credința că singură aplicarea riguroasă a acestor legi ne permite să intrăm în contact cu « lucrul în sine ». Este însă nevoie să amintim cu cât temei legile logice au putut fi privite ca o simplă convenție necorespunzând decât necesităților particulare ale organizării, de către conștiințele limitate, a experienței ce li se oferă — și la câte desamăgiri întrebuițarea lor ca instrumente de rezolvare a problemelor metafizice a putut duce? Această relativitate și această ineficacitate a raționamentului au dat — și d. L. o știe fără îndoială — naștere tuturor curentelor, care se bizuie pe funcțiunile afective sau volitive pentru a ajunge la un contact cu « realitatea metafizică ». De bună seamă, nu este locul să alegem aici între un sistem sau altul, sau să arătăm cum filosofi dela care se reclamă raționalismul au manifestat întotdeauna o tendință spre depășirea strâmtoarelor logice (vezi *δαμων*-ul socratic). Dar am vrea să arătăm, urmărind pas cu pas demonstrația d-lui L., cum pe de o parte « verigile » ce o alcătuiesc sunt mult mai puțin trainice decât crede d-sa și cum, pe de altă parte, legătura între ele este departe de a fi riguroasă.

Să acceptăm deci această echivalență între realitate metafizică și posibilitate logică, și să vedem în ce fel d. L. ajunge la demonstrarea imposibilității logice a memoriei.

A. *Prima afirmațiune*: Gândirea este datul unic fundamental al conștiinței (pag. 680). Ca întotdeauna, ne izbim și aici de o chestiune de vocabular: ia d. L. cuvântul *gândire* într'un sens larg — renunțând astfel la distincțiunea, poate nu complet neînțemeiată, dar oricum, excesiv tranșată de psihologia tradițională, între intelect, afectivitate și voință — și cuprinde sub acest termen

ansamblul fenomenelor care atestă un contact al conștiinței cu ceea ce ne-am obișnuit a numi « lumea exterioară? » (Fiind bine înțeles că ideile, ca obiecte ale raționamentului, fac și ele parte din această lume exterioară subiectului conștient). În acest caz ceea ce spune d-sa este un adevăr, dar este și o tautologie.

E însă probabil că se dă cuvântului gândire un înțeles limitat, mai restrâns chiar decât cel tradițional al termenului « intelect ». D. L., vorbind despre gândire ca « dat unic fundamental al conștiinței », se referă la raționamentul care este condus de principiile logice. Dacă este așa, nu ne putem împiedica să spunem că ne găsim în fața unei pure afirmații gratuite. Pentru că, dacă vorbim despre « date de conștiință », suntem, vrând-nevrând, în cadrul experienței proprii a subiectului conștient. Poate nega d. L. că în cadrul acestei experiențe *simpatia*, în sensul cel mai larg al cuvântului, constituie, cu același titlu ca și gândirea, un « dat al conștiinței? » D-sa ne spune, ce-i dreptul, că gândirea este datul unic *fundamental* — fundamental fiind aici ceea ce există prin sine, independent de orice alt dat. Dar ne izbim din nou de aceeași dificultate: dacă afirmația d-lui L. depășește cadrul analizei psihologice, ea ține de un întreg sistem filosofic. Nu numai că d-sa nu încearcă să justifice acest sistem, ceea ce nu i s'ar putea cere în cadrul restrâns al articolului publicat, dar nici măcar nu pune în evidență dependența în care stă, față de el, demonstrația ce încearcă — pentru ca astfel să fim avertizați de valoarea ei strict relativă. Iată dar cum prima « verigă » nu ar trebui de loc să fie prima, ci, dimpotrivă, la capătul unui lanț de care atârnă întreaga demonstrație a d-lui L. și de a cărui soliditate d-sa nu face nimic spre a ne convinge.

B. *A doua afirmațiune*: Prima înfățișare a gândirii este spațiul (680). Avem dreptul să ne întrebăm: de ce? De unde rezultă asta? Sau suntem și aici în prezența unor « condițiuni fundamentale » ale discuției, fără de acceptarea cărora nu-l putem urmări de d. L? Nu credem — pentru că suntem în chiar miezul chestiunii, la nodul argumentației. Aspectul spațial al gândirii nu este, fără îndoială, un dat imediat al conștiinței. Din acest punct de vedere, desfășurarea gândirii oferă subiectului conștient o experiență interioară absolut *sui generis*, netraductibilă în termeni de spațiu și timp — netraductibilă de altminteri prin nici unul din termenii limbajului articulat, care ascuțește contururile și creează (cu adevărat *ex nihilo*, aici) intervalele, fie ele de timp sau de spațiu.

Rămâne atunci încercarea de demonstrare *logică* a « caracterului strict spațial al datelor închise între granițele conștiinței noastre » (pag. 681); — fie-ne permis să subliniem în această paranteză cum d. L. lărgeste dintr'odată cu formula ce întrebuintează, înțelesul cuvântului « gândire » — căci despre asta era vorba până

aici; acum cetim « datele închise între granițele conștiinței noastre », adică ajungem la acea suprapunere a gândirii la ansamblul vieții conștiinței, care transformă cea dintâi afirmație a d-lui L. într'o tautologie. Să revenim: încercarea de demonstrație pornește dela caracterul neprogresiv, nedinamic, și deci netemporal al silogismului — în care « concluzia este comprimată totdeauna invizibil în spațiul definiției » (681).

Trei observațiuni. Prima: neprogresivitatea silogismului este o teorie, în fața căreia se ridică — după obiceiul filosofilor — cea potrivnică. Și aci, d. L. dă drept categoric ceea ce nu există decât în cadrul unor concepții filosofice sau logice anumite. Vom trece, și vom accepta această neprogresivitate cu titlul de ipoteză de discuțiune.

A doua: Neprogresivitatea silogismului înseamnă oare, în mod necesar, netemporalitatea gândirii? D. L. trece, credem, dela cea dintâi la cea din urmă prin intermediul nedinamismului, altă « verigă ». Dar dinamismul nu implică progresul în sensul în care cuvântul este întrebuițat când se spune că el nu există dela definiție la concluzie, adică în sensul unei noi achizițiuni în domeniul cunoașterii. Efortul de analiză pe care, în orice caz, silogismul îl constituie, efortul de a extrage din definiție concluzia « invizibil comprimată în spațiul ei », poate fi, și este în fapt, conceput ca dinamic — și totuși neprogresiv. Deci: neprogresivitatea raționamentului nu echivalează de loc cu netemporalitatea lui.

A treia — și cea esențială: dacă-l urmăim până la capăt pe d. L., și-i admitem, în ciuda obiecțiunilor de până aici, netemporalitatea gândirii, rezultă oare în mod necesar din aceasta spațialitatea ei? Așa ar fi, dacă spațiul și timpul s'ar prezenta, în însuși sistemul d-sale ca două entități de aceeași natură și care s'ar opune una celeilalte. Pentru ca un dat care nu comportă înfățișarea *A* să comporte în mod necesar și din această cauză înfățișarea *B*, trebuie pe de o parte ca *A* și *B* să fie *contradictorii* și pe de alta ca aceste două aspecte să acopere în întregime câmpul logic al aspectelor posibile ale datului considerat. Numai când aceste două condițiuni sunt îndeplinite putem afirma că ce nu este *A* e *B* și vice-versa. Dar d. L. ne spune că spațiul singur este fundamental, timpul nefiind decât un rezultat — și cel mai de seamă — al interpretării spațiului prin limbaj. Dacă este așa, netemporalitatea « în sine » a gândirii nu demonstrează nimic în favoarea spațialității ei — pentru că spațiu și timp nu sunt într'un asemenea sistem elementele unui cuplu de contradictoriu.

Viciul acesta al demonstrației d-lui L. se completează de altminteri cu tendința spre întrebuițarea unui procedeu sofistic. D. L. începe prin a afirma categoric spațialitatea gândirii; după aceea, ne vorbește despre netemporalitatea ei, fără să o propună,

ce-i drept, ca o demonstrație riguroasă a primei afirmațiuni, ci ca un mijloc de « punere în evidență » a adevărului acesteia. Aceasta nu împiedică însă ca cetitorul să primească teoria neprogresivității silogismului ca un *argument*. Vorbind însă despre netemporalitate, d. L. ne spune din nou că « definirea... traduce o stare de perfectă imobilitate » strecurând astfel (și din nou în dauna integrității spiritului critic) spațialitatea gândirii printre argumentele demonstrative ale netemporalității ei — cu toate că tocmai netemporalitatea aceasta trebuia să demonstreze spațialitatea. D. L. nu comite *claris verbis* cercul vicios; dar obține probabil asupra cetitorului un efect apropiat prin subtilitatea d-sale dialectică.

C. Ajungem acum la cea de a treia verigă și continuăm conform metodei ce am ales: vom accepta deci, pentru a împinge discuțiunea mai departe, pe cea de a doua, care ni s'a părut totuși atât de discutabilă. La ce a ajuns (sau la ce a vrut să ajungă, am putea spune) d. L. până aici? La demonstrarea imposibilității logice a ideii de timp și deci a irealității metafizice a timpului. Și acum trece la a treia afirmațiune: ideea de memorie este un rezultat al celei de timp — este deci tot atât de iluzorie ca și aceasta.

Dacă d. L. s'ar opri la atât, n'am mai avea nimic de adăugat la obiecțiunile precedente: dar d-sale îi trebuie o demonstrație a irealității *memoriei*, nu numai a *ideii de memorie*. Și atunci, face fără înconjur saltul dela cea din urmă la cea dintâi; orice cetitor îl poate găsi, acest salt, reparcurgând aliniatele 2 și 3 ale paginii 683. La aliniatul 2 mai e vorba de *ideea* de memorie; la aliniatul 3 cetim, subliniat, *memoria*. Nu se poate: pentru că oricine concepe imposibilitatea logică a unei *idei*, și dacă d. L. ar fi demonstrat ceva n'ar fi fost decât pe cea a *ideii* de memorie. O idee poate fi rezultatul devierii alteia. Dar *fenomenul* de memorie, care e un dat al conștiinței apărut în afara elaborării ideilor, nu. Totuși d. L. scrie (683): « memoria este așa dar ideea de spațiu ajunsă la ultima deviere față de sensul inițial ». Cum poate fi memoria rezultatul unei devieri față de un sens, când numai o idee are un sens, și nu un fenomen? Sau ne va spune d. L. că vorbind de memorie nu s'a gândit decât la ideea de memorie? Ar fi fost atunci preferabil să conserve o terminologie uniformă și s'o introducă în titlul și concluzia lucrării. Altminteri, reducem filosofia la o ceartă de cuvinte; e drept că fenomenul este curent în istoria acestei discipline.

Nimic nu îndreptățește deci pe d. L. să conchidă astfel (683): « Prin urmare, intelectul nostru neposedând nici o altă facultate decât aceea de înțelegere, rămâne cu neputință acceptarea — cum spuneam — ex nihilo a existenței memoriei ». (Ar fi destule de spus și asupra acestui « intelect care nu posedă nici o altă facultate decât aceea de înțelegere »; nu mai e vorba aici de *gândire*,

datul unic fundamental al *conștiinței* — ceea ce ar fi putut însemna ceva — ci de *înțelegerere*, datul unic fundamental al *intelectului*, ceea ce ni se pare echivalent cu *pisică*, datul unic fundamental al lui *Felis domestica*. Trebuie să mărturisim, ce-i dreptul, că asemenea formule ilustrează îngrijorător neprogresivitatea gândirii, în sensul d-lui L.).

II. Câteva cuvinte, acum, despre explicația ce d. L. dă « iluziei » fenomenului de memorie. Ea pornește dela ideea caracterului convențional al limbajului și vede în ideea de timp — și implicit în cea de memorie — un rezultat al interpretării prin limbaj al aspectului spațial al gândirii.

Impărtășim și noi ideea ce slujește drept punct de plecare d-lui L.; dar ea cată a fi precizată, pe de o parte, și întregită, pe de alta.

Precizată: în adevăr, ideea bergsoniană a unei falsificări a datelor imediate ale conștiinței, prin și din pricina exprimării lor în limbaj, nu trebuie împinsă până la a considera semnul lingvistic ca un fenomen lipsit de orice contact cu semnificatul. Există între ele fără îndoială un oarecare grad de inadecvație, de natură să dea naștere unei multitudini de confuzii; dar să considerăm limbajul drept un sistem închis, cu desăvârșire independent, și ale cărui elemente se determină exclusiv unele pe altele — aceasta, analiza obiectivă a condițiilor în care ia naștere în propria noastră conștiință expresia articulată nu ne-o permite.

Intregită în măsura în care o inadecvație există între datele imediate ale conștiinței și traducerea lor în limbaj, ea există și între aceste date și ansamblul ideilor zise abstracte, al obiectelor, adică, ale gândirii logice. Vrem să spunem că decalajul despre care vorbește d. L. se produce, nu în momentul când un dat de conștiință este exprimat, ci atunci când el este transpus într'o idee. Cuvântul și noțiunea se suprapun perfect — și ambele deviază în aceeași măsură dela fluxul trăit al conștiinței.

Acestea zise, trebuie să adăugăm că ni se pare absolut arbitrar să vezi în ideea de timp singură un rezultat al acestei transpuneri a datelor conștiinței într'un sistem convențional destinat a le fixa și a le exprima. În adevăr, o asemenea afirmațiune nu poate fi întemeiată decât pe o confruntare strict experimentală (pentru că e bineînțeles că nu mai e vorba aici să *demonstrăm logic*, ci să *explicăm practic*) a datului imediat al conștiinței cu ideea sau expresia considerate. Este o pură afirmațiune gratuită aceea prin care spunem că intervalele gândirii reale sunt de spațiu și că ele sunt traduse, prin limbaj, în intervale de timp. Intervalul însuși, de orice natură ar fi el, face parte din sistemul logic și expresiv care, pentru necesitățile acțiunii, se substituie totalității și continuității perfecte a vieții conștiinței. Și nimic nu ne îndrituește să considerăm intervalul de spațiu în alt mod decât pe cel de timp — nimic, în planul propriei noastre experiențe, în care ne situăm aci.

E drept, de altminteri, că discuția explicației ce oferă d. L. e secundară — și dacă am schițat-o e pentru că am văzut în această parte a articolului d-sale o extindere a bergsonismului care echi-valează cu o răsturnare a lui. Un gest filosofic atât de însemnat ar fi necesitat o mai traică întemeiere.

Ce este esențial, este încercarea d-sale de demonstrare logică: onestitatea intelectuală impunea ca obiectul ei să fie strict circumscris — relativitatea punctelor de plecare să fie pusă în lumină — și viciile raționamentului însuși să fie subliniate.

Poate că cetitorii vor căuta acum un răspuns direct la chestiunea ce am pus în titlu. La dreptul vorbind, din cele de până acum nu rezultă decât că irealitatea metafizică a memoriei, în sensul pe care d. L. a vrut să-l dea acestei expresii, nu e demonstrată. Cât despre problemă în sine, ea comportă, cum s'a văzut, cel puțin trei aspecte: cel psihologic, cel practic și cel metafizic. Nu vom cădea în greșeala ce reproșăm d-lui L., încercând, la rândul nostru, să ne pronunțăm categoric din al treilea punct de vedere. E bine însă să precizăm *cum* poate fi pusă chestiunea. Din două una:

Ori părăsim distincțiunea între numen și fenomen și acordăm demnitatea realului deplin oricărui fenomen; atunci, unificând în planul metafizic toate existențele, nu mai rămâne decât să le determinăm modalitățile posibile. În acest caz, chestiunea noastră e de la sine rezolvată, pentru că nimeni nu va contesta existența fenomenului de memorie și nimeni nu va mai căuta dacă este ceva, și ce anume, îndărătul lui.

Ori, dimpotrivă, conservăm acea distincțiune; și atunci chestiunea realității memoriei nu este decât un aspect al problemei, crucială într'o asemenea filosofie, a raporturilor între fenomen și numen și a mijloacelor de a intra în contact cu cel din urmă. Problema realității metafizice a memoriei se pierde în aceea de a ști ce este, « lucrul în sine ». O problemă, credem, fără ieșire — pentru că e exprimată contradictoriu și pentru că impune un efort de obiectivare a ceea ce, prin definiție, nu este obiect. Vom reveni poate, cândva, asupra acestei idei.

B. G.

EVANGHELIA ȘI PACEA ÎNTRE POPOARE

Niciodată nu s'au mai ținut atâtea conferințe internaționale și nu s'au manifestat atâtea voințe individuale, care să strige că trebuie salvată pacea între popoare, ceea ce probează că niciodată lumea n'a cunoscut o mai iminentă deslănțuire a războiului.

Dacă lumea ar trăi sigură de un viitor dus în pace, cuvântul război ar reveni mai rar în atâtea conferințe, ceea ce arată că

a pierdut cauza păcii, căutând numai amânarea izbucnirii crizei, la un termen mai îndepărtat. Adevărata impresie ce se desprinde din atâtea fapte ne face să credem că toată lumea se teme de un război apropiat și că fiecare popor vrea să câștige timp, pentru ca înarmările să fie mai complete, iar războiul viitor mai ucigător.

Timpurile sunt prielnice unor asemenea evenimente.

Generațiile care au suportat războiul și au părăsit tranșeele cu o puternică dorință de pace nu mai pot hotărî curente de opinie publică ale popoarelor foste beligerante. Revoluția social-democrată din Germania, provocată de foștii luptători, a fost înlocuită cu revoluția național-socialistă, făcută de copiii din timpul războiului, ajunși acum batalioanele de asalt revanșarde.

Invalizii au murit în mare parte. Morții înșiși au fost uitați, iar ruinele au fost, în parte, curățite sau refăcute. Pe câmpurile, unde se săpaseră tranșee, unde armatele rămăseseră ani de zile, în noroi și zăpadă, nu se mai cunosc urme. Acolo cresc acum lanuri bogate de grâu, într'un pământ răscolit de obuze și îngrășat cu sânge.

Doar mizeriile economice au rămas, iar acestea sunt atribuite, mai ales, condițiilor sociale și economice, produse de un anume stadiu prea înaintat al civilizațiunii, care a înlocuit omul producător și consumator, prin mașină.

Pacea, de care ne bucurăm astăzi, pare așa de fragilă și trecătoare, așezată peste zguduirii profunde și îndelungate ale omenirii, încât, cu drept cuvânt, lumea își poate spune, că ceea ce a fost va reveni încă odată.

Cu toate acestea, în fața Evangheliei problema se pune altfel: nu înseamnă că dacă au fost războaie, trebuie să mai fie, căci ea este mesajul păcii între popoare; iar pacea care domnește în ceruri, trebuie să fie și între oameni.

* * *

Știm obiecțiunea cea mai puternică care se ridică în fața celor care doresc pacea.

Se poate enunța astfel: Dacă doriți pacea și sunteți logici cu acest principiu, atunci când o națiune înarmată și mai sălbatică năvălește peste voi, rămâneți cu brațele încrucișate și nu vă apărați. Sau, faceți în mod individual la fel, când veți fi atacați în casa voastră, noaptea și fără apărare, când soțiile și copiii voștri vor fi amenințați sau deschideți singuri acestor tâlhari ușile, pentru ca să-i transformați în simpli vizitatori inoportuni.

Cu alte cuvinte: ce atitudine comandă creștinilor Evanghelia față de agresiune și cum privește dreptul de autoapărare, și mai ales de apărare a celor slabi?

Avem în Evangheliile cazul agresiunii din pilda samarineanului milostiv. Se știe cum un călător, având asupra lui ceea ce îi era necesar hranei, fusese atacat de tâlhari și jefuit. Găsit de un locuitor milos din Samaria, a fost luat și îngrijit. Dacă acest binefăcător ar fi trecut mai devreme, chiar în clipa când s'a petrecut agresiunea, de sigur că ar fi luat apărarea victimei, luptându-se cu tâlharii. Dacă nu i-ar fi convins prin cuvinte să renunțe la tâlhărie, dacă s'ar fi luptat cu ei și dacă ar fi fost lovit, ar fi stat cu brațele încrucișate și nu s'ar fi apărat? Această apărare putea fi violentă și cu mijloace atât de puternice încât asasinii să fie făcuți inofensivi. Dacă nu intervenea, asasinii puteau omorî victima. Dacă a intervenit, a trebuit să lovească. O astfel de lovitură, dată ca să apere pe un nevinovat împotriva unui agresor, este o abatere dela Evangheliile sau devine o datorie?

Situația prezentată, în cazul unei asemenea agresiuni, mai ales când este premeditată, ne face să vedem că nu e posibil ca unele popoare să fie îndrumate spre pacifism absolut în numele Evangheliei, rămânând cu brațele încrucișate în fața popoarelor, care, fără să țină seamă de comandamentele morale, încearcă asasinatul prin război, rupând pacea. Și cum vor fi totdeauna popoare agresive, înseamnă că niciodată popoarele pașnice nu vor putea să trăiască în pace. Totuși, din acest cerc vițios s'ar putea ieși printr'o singură soluție: prin evanghelizarea profundă a popoarelor.

Așa cum noi suntem revoltați de unele barbarii ale vechilor popoare, tot așa s'ar ajunge ca lumea, peste mii și mii de ani, să privească la războaiele de astăzi ca o formă a primitivității animalice, în care trăim acum.

Nu interesează timpul îndelungat, în care s'ar putea ajunge la un astfel de progres. Evanghelia lui Hristos trebuie să facă ca lumea să aspire neconținut la aceste vremuri, și chiar de nu vor fi realizate acum, ele vor fi împlinite cândva, dacă omenirea va dori-o neîntrerupt și va lăsa Evanghelia să lucreze în mijlocul ei.

* * *

În afară de Evangheliile, care soluțiuni practice pot fi propuse? Prima ar fi să stai totdeauna gata să scoți spada. Însă Evanghelia a spus « că cine scoate sabia, de sabie va muri », cuvinte care s'au adeverit cu toți care au încercat această soluție. Ar însemna ca lumea să fabrice fără încetare gaze asfixiante, să fie înrolați și aduși în Europa negri și galbeni, să se facă alianțe militare în secret, etc.

A doua, să se deslănțuiască revoluția universală, pentru a se suprima antagonismul dintre popoare, duelul secular al claselor

și să fie impus acest ideal prin teroare, așteptând ca el să coboare și în inimi.

A treia, este soluția Evangheliei, pe care profetul Isaiia a întrevăzut-o în viziunile lui pline de lumină, făcând lumea să întindă brațele spre Mesia, care trebuia să vină, spunând că « atunci lupul și mielul vor locui în același loc și oamenii vor uita să-și facă războaie ». Problema păcii între popoare este de ordin moral: « *Din inima omului pleacă toate crimele* » afirmă Isus, căci din inima popoarelor, iar nu din cazărmi, pleacă regimentele, care comit agresiunea.

Iisus Hristos a anunțat fericirea lumii, spunând tuturor să creadă că sunt fiii aceluiși Dumnezeu. Noi, ca creștini ce suntem și avem curajul s'o spunem, nu putem crede că el a fost răstignit pe cruce, pentru ca să furnizeze o *cruce roșie* ambulanțelor creștine beligerante, cruci de lemn, care să stea la căpătâiul celor omorîți de tunurile creștinilor, o *cruce de onoare*, o *cruce de război* sau o *cruce de fier*, celor care supraviețuiesc.

Evanghelia are o misiune în lume: *să aducă pacea între oameni, așa cum este și în ceruri*. Oricâte războaie s'au făcut și se vor mai face, și cărora creștinii se vor supune și ei, fără să le dorească, omenirea întreagă suspină după timpurile de înțelegere frățească și încredere generală, întemeiată pe iubire și dreptate, asigurând pacea. Aceasta este dorința, ale cărei flăcări de iubire pâlpaie în inima rugăciunii: « *Vie împărăția ta, voința ta fie împlinită pe pământ, ca și în ceruri* ».

Cunoaște lumea o mai puternică uniune frățească, decât aceea care se realizează între inimi în jurul sfântului Potir, din care lumea primește Sf. Impărtașanie? Uniți prin sângele care a curs pe cruce pentru mântuire, pentru pacea în inimi, pentru pacea între indivizi, pentru pacea tuturor oamenilor și tuturor popoarelor, deveniți toți cetățeni ai împărăției sale, vor mai putea oamenii să amestece acest sânge sfânt cu sângele oamenilor, care curge pe câmpurile de război?

Dacă și această pace, realizată pe astfel de credință nu e practică, ci o utopie, atunci lăsați-ne pe noi creștinii, care credem în această utopie, ca să fie o iluzie, în dosul căreia trăește o realitate dumnezească.

Noi afirmăm că în afară de Evanghelie nu există altă posibilitate de pace între popoare, așa cum nu există între oameni.

* * *

Trebuie să avem curajul s'o spunem: dacă Evanghelia rămâne mesajul păcii, Biserica văzută, care păstrează și răspândește această Evanghelie, nu și-a îndeplinit, cu deplină sfințenie, acest rol.

Lăsându-se prea mult influențată de contingențe, s'a înclinat în fața micimilor omenești. Impărțită în atâtea Biserici naționale câte popoare sunt, stând la dispozițiunea atâtor guvernanți care au vrut s'o folosească ca un instrument, în loc să servească, a fost aservită.

În timpul marelui război, toate popoarele luptau binecuvântate în numele lui Hristos. Credeți că El ar fi putut coborî, pe aceste câmpuri însângerate? Dacă, într'adevăr, ar fi făcut aceasta, semnul cel mai luminos al revenirii lui pe pământ, ar fi fost încetarea luptei. El, care a poruncit vântului și valurilor să se potolească, ar fi fost în stare să oprească și pe oameni să se mai omoare. Dar, mai degrabă, cred că nici oamenii înșiși nu l-ar fi primit în mijlocul lor și astfel s'au omorât între ei, fără milă.

Aș îndrăzni să spun că spiritul războinic, care a dăinuit în Europa, dela vestirea Evangheliei până acum, se datorește, într'o oarecare măsură, Bisericii însăși. Căci, neînțelegerile confesionale, pe chestiuni de afirmare a credinței, au fost adevărate lupte sângeroase.

Ce-a fost, de exemplu, războiul de 100 ani, în care biserica romano-catolică a fost implicată, sau prigoana împotriva Hugheoșilor făcută de catolici, sau atâtea arderi pe rug, în care au fost transformate în cenușe trupurile lui Savonarola, Huss, ale atâtor victime ale inchiziției și chiar ale celor protivnici ai credinței?

De altă parte, onoare bisericii ortodoxe, care, timp de secole, a format în sufletul popoarelor ortodoxe din Orient, o comunitate sufletească, care le-a împiedicat să se lupte între ele; cel mult, luptând împotriva semilunii, pe care a combătut-o ca credință.

Vremurile mai noi ne-au pricinuit durerea să vedem și aceste popoare luptându-se între ele. Iar acum, când se încearcă, pe cale diplomatică, apropierea acestor popoare, noi credem mult mai durabilă o asemenea înfrățire, dacă la consolidarea ei ar lua parte conducătorii bisericilor ortodoxe, refăcându-se, în parte, ortodoxia unitară de altădată.

* * *

E inutil să mai judecăm cauza greșelilor din trecut.

Dumnezeu iartă greșala, oricât de mare ar fi fost, dacă lumea ar începe o eră nouă, trăită sub porunca dragostei dintre oameni, așa cum cere Evanghelia.

Există în Evanghelie două idei fundamentale, prin care pacea între popoare s'ar putea realiza: ideea de personalitate și de

umanitate, pe care le leagă, ca un inel, ideea de patrie și de popor. În ele vibrează viața și palpită puterea binefăcătoare. Dându-le maximum de adevărată valoare, s'ar putea forma ambianța prielnică dispariției spiritului războinic și, prin urmare, s'ar stabili pacea.

Ideea de personalitate, având la baza ei noțiunea de conservare; patria având la bază noțiunea de organizare; iar umanitatea noțiunea de eternitate; prin desvoltarea și spiritualizarea acestor realități s'ar realiza acel mesaj dumnezeesc al Mântuitorului, al împărăției sale, care începe pe pământ, în inimile oamenilor și tinde să dăinuiască în eternitate.

Ne temem de individualismul integral? Nu e vorba de individualismul egoist și singuratic, ci de personalitatea care să aibă curajul să gândească sincer, chiar împotriva tuturor, dar pentru toți. Omenirea are nevoie de acei care o iubesc, i se împotrivesc și se revoltă împotriva ei, când trebuie.

Nu e vorba nici de acel individualism anarhic. Pacea va fi realizată, fără îndoială, numai dacă toți locuitorii unei țări, dacă cetățenii tuturor popoarelor vor adopta porunca individualismului evanghelic, care cere ca inima omului să fie curățită de orice impuritate, în care să locuiască dragostea îndelung răbdătoare, iertând toate, crezând toate și nădăjduind toate.

De sigur că perspectivele unei păci universale sunt îndepărtate, însă tot îndepărtate sunt și realizările Evangheliei; iar despre aceasta noi suntem siguri că se vor împlini și că deci și o astfel de pace e posibilă.

Ne împiedică noțiunea de patrie, să trecem individualitatea spre umanitate?

Nicidecum. De sigur că avem repulsiune față de mijloacele violente ale păcii impuse, ale păcii prin violență, prin revoluții sângeroase. Noi creștinii vrem să fie depășite granițele popoarelor prin forțele spirituale, ale căror lumini se înalță mai sus de frunțiile naturale sau convenționale, luminând tuturor.

Popoarele înseși sunt ceva trecător în fața veșniciei vieții viitoare. Priviți cimitirele de pe întinsul tuturor țărilor. Ele sunt ale diferitelor popoare. Dedesubtul lor, granițele popoarelor nu mai pot răsbate în împărăția morții și a veșniciei. Acolo, toate sufletele sunt egale și au o singură patrie, a veșniciei, alcătuind un singur popor, al lui Dumnezeu.

Înțelegând toate acestea, putem să ne dăm seama, că numai Evanghelia poate stabili pacea între popoare, căci de aceea a fost vestită, pentru ca lumea să trăiască pe pământ, ca și în ceruri.

Pr. VICTOR N. POPESCU

TEORIA CEREBRALĂ A IMUNITĂȚII ȘI ANAFILAXIEI

Ehrlich a precizat, din punct de vedere didactic, procesul de apărare al organismului denumit imunitate.

Apărarea împotriva maladiei, procesul imunității, reacțiunile imunizante — sunt, toate, procese fiziologice și patologice în același timp.

Este un proces sistematic, compus din diferite faze și care este declanșat într'un organism normal prin introducerea de germeni patogeni sau toxine. Urmează distrugerea germenilor sau a toxinelor și crearea unei stări defensive, numită « imunitate ». Această nouă stare a organismului este susceptibilă să suprime noile infecții similare sau să le avorteze, imediat.

Importanță imensă întru fixarea acestui eveniment păstrează sistemul celular reticulo-endotelial, care este unitatea funcțională de apărare împotriva agenților patogeni și de păstrare a imunității. Acest sistem, asemenea unei țesături, căptușește interiorul spațiilor sanguine, a marilor viscere abdominale, în special. Când germeni patogeni sau toxinele străbat în torentul circulator, aceste spații se lărgesc, ajung în pulpa splenică sau în celula hepatică. Sunt reținute mari cantități de sânge și — cum descrie profesorul Bieling — urmează o încetinire a circulației. Elementele corpusculare străine aflate în sânge, dimpreună cu agenții patogeni, se dispun de-a lungul pereților vaselor aflate în stază și în contact imediat cu acel sistem reticulo-endotelial despre care am pomenit. Fagocitele încep activitatea și, progresiv, este curățată circulația de elementele bacteriene. După ce s'au încărcat cu germeni patogeni, celulele parietale sunt distruse, detașate și expulzate prin torentul sanguin, asemenea unor histiocyte sau mari mononucleare în interiorul cărora se află bacteriile ajunse inofensive. Lacunele din țesut sunt refăcute prin celule tinere. Elementele celulare, dimpreună cu defunctele toxine și defuncții bacili ajung la nivelul plămânului unde sunt desintegrate. Poate fi urmărită eliminarea bacteriană din organism și determinată funcționarea eliminatoare normală a celulelor parietale vasculare. Toate fazele diferite ale acestui proces au fost descrise de Bieling.

Evident, acest sistem normal are și rostul de a stabili și ceea ce numim imunitatea naturală — pe lângă metodele de imunizare artificială prin vaccinare preventivă cu germeni atenuați sau toxine modificate.

Ca funcțiune, imunitatea era socotită sub dependența absolută a acestui țesut celular endotelial, abundent în întreg organismul, în special în splină și ficat. Acest țesut transportă imunitatea; prin intermediul lui sunt formați anticorpii serului căruia i se atribuie imunitatea humorală.

Acestea sunt, în linie generală, datele asupra imunității.

Fenomenul de anafilaxie este efectul toxic, special, al serului descoperit de Richet într'o substanță pe care a extras-o din corpul actiniilor și pe care a constat-o și la alte animale marine.

O doză anumită din această otravă, injectată, provoacă după câteva ore diaree, hipotermie, congestie viscerală — accidente mai mult sau mai puțin grave; animalul își revine apoi; după o lună, dacă se face a doua injecție într'o doză infinit mai slabă, accidentele sunt imediate, foarte grave și, uneori, fatale.

Explicația? Prima injecție a creat o hipersensibilitate la otravă — ceea ce am numit anafilaxie — iar procesul se petrece ca și cum am fi injectat o otravă complet diferită de aceea anterior produsă.

Injecțiile cu ser de cal determină, la fel, anafilaxia. A mai fost descrisă o « boală a serului » consecutivă injecțiilor repetate cu ser terapeutic (ser antidifteric).

Sub influența diverselor toxine de natură proteică, se formează în sânge o substanță anafilactizantă. Richet a arătat cum serul unui animal anafilactizat, injectat unui alt animal, nu este toxic; dacă însă acest al doilea animal primește o injecție cu o doză de otravă netoxică pentru altul — el nu rezistă. Concluzia? Serul animalului anafilactizat conține o substanță anafilactizantă.

Acest fapt a dobândit o mare importanță. Sensibilitatea la tuberculină a animalelor tuberculoase, o sumă de intoxicații alimentare — sunt azi lămurite drept reacții de anafilaxie.

Bine înțeles — problemele de imunitate și anafilaxie sunt extrem de complexe și nu în cadrul unui articol vom putea explica toate aceste acțiuni și fenomene.

Am cercat să le schițăm înainte de a discuta noua teorie cerebrală a imunității și anafilaxiei, pe care o prezintă doctorul Solomon Marbais din Paris, fost preparator al Institutului Pasteur, într'un volum impozant, rezultat al experiențelor făcute în Laboratorul de Cercetări Biologice pe care-l conduce și unde, în răstimp de 25 de ani, a pus la punct aceste probleme.

Doctorul Marbais este un nume cunoscut în cercurile științifice din străinătate, unde a prezentat lucrări medicale însemnate și a adus lămuriri în mai toate domeniile. Este un precursor — care a precizat, de mult, de când era elev al Facultății din București, noua fază pe care o va traversa știința medicală. Studiul asupra principiului iperovarismului menstrual și valoarea lui biologică este o extrem de importantă contribuție la fiziologia și patologia femeii.

O sumă de lucrări asupra imunității și anafilaxiei, a bacterioterapiei, a vaccinoterapiei tuberculoase, studii despre bio-chimie și endocrinologie realizate împreună cu profesorul C. I. Parhon și sub inspirația profesorilor G. Marinescu și I. Cantacuzino, al căror

elev a fost — justifică entuziasmul nostru față de această singulară și prețioasă personalitate științifică dotată cu mari calități sufletești, cu sentiment și curaj în slujba unui ideal civilizator, a unei misiuni de intelectual.

Sunt în acest volum concentrate experiențe asupra anafilaxiei și imunității serice și microbiene; asupra rostului curenților electrici în câteva stări fiziologice (sarcină); asupra problemei cercetării paternității, a sexului la foetus, a hormonilor. Mai este studiată acțiunea asupra cronaxiei exercitate de traumatisme, febră, obo-seală, răs, plâns, alimente, inaniție, seruri terapeutice.

Ce este cronaxia? Cu un aparat care să ne permită să provocăm asupra unei formații neuro-musculare excitații printr'un curent electric a cărui intensitate și durată o putem doza — se constată: Dacă durata este de câteva sutimi de secundă pentru a obține la un mușchi striat o contracție, este necesară o anumită intensitate. Dacă scade durata, trebuie după o anumită limită, să fie mărită intensitatea curentului asupra nervului, ca să poată fi obținută contracția. Această intensitate trebuincioasă pentru producerea intensității în circuitul de excitație, este denumită *rheobaza* lui Lapicque, după numele medicului, care, dimpreună cu Weiss și Hoorweg, a studiat fenomenul. Un curent de intensitate dublă *rheobazei* produce o contracție al cărei timp minim este numit cronaxia lui Lapicque. Cronaxie este deci durata minimă pe care trebuie s'o păstreze un curent cu un voltaj egal cu de două ori rheobaza, pentru ca să provoace o contracție.

Măsurarea implică o operație preliminară: determinarea voltajului care să ne dea pragul de excitație prin curentul continuu indefinit prelungit sau rheobaza, apoi stabilirea în circuitul de excitație a unui voltaj pe două ori mai mare decât voltajul rheobazic și notarea duratei de trecere minimă a curentului necesar pentru obținerea din nou a pragului de excitație. Această durată este cronaxia.

Cronaxia variază dela un nerv la altul: este extrem de redusă pentru nervii mușchilor striati, este considerabilă pentru mușchii netezi, la care poate atinge o fracțiune de secundă după experiențele lui Gley. Este, în orice caz, o măsură extrem de fină a excitabilității și care variază în proporții infinit superioare greșelilor de tehnică.

Această metodă a fost studiată de doctorul Solomon Marbais și utilizată în titrarea toxinelor și serurilor, în identificarea microbilor; după ablația organelor, etc.

Teoriile anticorpilor și a fagocitozei care lămuresc imunitatea — n'o pot explica în chip absolut, după părerea doctorului Marbais. Aceeași imperfecție există și pentru explicarea antitoxinei. Puterea bactericidă și antitoxică nu concordă cu gradul de imunitate. Există o contradicție între starea de imunitate a unui animal și

starea de neimunitate a leucocitelor și a serului. Studii clinice și experimentale asupra glandelor au condus pe doctorul Marbais la convingerea că trebuie considerat creerul drept organ de imunitate naturală, care imunizează împotriva atacului microbilor sau al toxinelor.

Existența acestei funcții cerebrale, după experiențele și observațiile acumulate, a cifrelor și a concluziilor notate, este evidentă.

Neurologii, psihologii, biologii — află o nouă funcțiune a creerului: reacția cerebrală reflexă de apărare pe care autorul o denumește: *marbaisibilitate*.

Prin această nouă metodă creată, autorul afirmă că toate afecțiunile, acute sau cronice, microbiene sau toxice, cu leziune sau fără, sunt stări anafilactice care se exteriorizează printr'o hiper-cronaxie specifică, după a doua inoculare a microbului care a provocat afecțiunea. N'ar exista decât stare normală și anafilaxie. În patologie—lăsând la o parte traumatismele—n'ar exista decât antigen și anafilaxie locală sau generală. Iar punctul cardinal: anafilaxia nu se poate manifesta decât în legătură cu reacția creerului.

Studiul experimental asupra nevrozelor — tetania, epilepsia, astenia migrenoasă — asupra tuberculozei și afecțiunilor anafilactice umane post-terapeutice; excitabilitatea electrică în anafilaxie și imunitate; variațiile de intensitate galvanică în imunitatea serică și anafilaxie — și cronaxia în aceste stări; provocarea imediată a hypocronaxiei de imunitate serică la animale anafilactizate după inocularea intracerebrală a serului — sunt fapte certe.

Întreaga fiziologie este schimbată prin aceste studii și o nouă și vastă perspectivă este oferită medicinei pentru diagnosticul maladiilor (tuberculoză, sifilis, cancer, turbare) și pentru fixarea proceselor de existență.

Concluziile generale: excitabilitatea scade specific în anafilaxia serică și microbiană sub influența celei de-a doua inoculații; de asemenea scade în toate afecțiunile, fără vreo excepție, sub influența antigenului cauzal. Această hypoexcitabilitate este evidențiată prin: curentul faradic mărit, intensitatea galvanică și cronaxia ridicată. Dintre toate, cronaxia este cea mai sensibilă; ea este pozitivă în anafilaxie. Fenomenul de hypoexcitabilitate specifică durează trei ore și este apoi înlocuit prin hyperexcitabilitate, după o nouă inoculare specifică. Această hyperexcitabilitate este caracteristica imunității serice sau microbiene și poate fi evidențiată prin scăderea curentului faradic, prin neschimbarea intensității galvanice și prin cronaxia care scade sau rămâne aceeași. Specific în imunitate, cronaxia este negativă.

Variațiile cronaxiei sunt determinate de schimbările care se petrec în creer. Și astfel, creerul rămâne organul care creează starea

de imunitate sau anafilaxie. El este organul care determină — « judecă » după Marbais — natura și tendința corpurilor care ne ating, el ia hotărârile de apărare, de atac, de păstrare a echilibrului; el comandă nervilor centrifugi prin intermediul humorilor, al mușchilor, al glandelor, al vaselor, al leucocitelor.

Astfel se precizează terapeutică: față de o cronaxie pozitivă la un antigen dat, utilizăm în tratament numai acest antigen ca să provocăm o cronaxie negativă. Ceea ce ar fi vindecarea bolnavului. Acest antigen trebuie inoculat în regiunea unde se află afecțiunea sau — dacă nu este posibil — în jumătatea corpului corespunzătoare hemisferului cerebral care a provocat afecțiunea patologică.

Expunerea clară și onestă prezintă toate garanțiile unei munci de un sfert de veac — o viață de om — în domeniul pozitivității. Este demonstrația unui om de geniu care întrevește un nou adevăr, și se sacrifică, luptând și creând.

Dr. SANDU LIEBLICH

EXPOZIȚIA INDUSTRIALĂ

Bastiat a turnat în bronz adevărul veșnicei deosebiri dintre ceea ce se vede și ceea ce nu se vede. Un aspect este acela pe care-l avem înaintea ochilor. Altul, acela pe care trebuie să-l căutăm în adâncuri, deși, de cele mai multe ori, acesta cârmuiește realitatea.

Expoziția industrială din Parcul Carol arată cum nu se poate mai bine această deosebire. Primul aspect, acela pe care-l vede toată lumea, ne minunează și ne încântă. Industria noastră a ajuns la un grad de dezvoltare care trebuie să ne mângâie orgoliul. S'au dus vremile când, în afară de câteva vagoane cu petrol și câteva trunchiuri cioplite, toată activitatea industrială a țării se reducea la o foarte vagă industrie alimentară și la prelucrarea sumară a unor semifabricate aduse din străinătate.

S'a dus vremea când, « țară eminentemente agricolă », plăteam cu o jumătate de vagon de porumb un rând de straie și cu un vagon orz un cazan de calorifer.

Situația s'a schimbat. Avem stofe fine, mătăsurii grele, porțelanuri artistice, motoare perfecționate, mobile scumpe, toate fabricate la noi. Expoziția industrială din Parcul Carol ne-a dovedit-o. Locomotive, automotoare, aeroplane, radiatoare și arme de război stau alături de produse care cer multă îndemănare profesională și mult gust artistic, cum sunt articolele decorative și țesăturile de îmbrăcăminte. Produse alimentare stau alături de

produse cosmetice pe care ne-am obișnuit să le credem aduse de aiurea. Toate frumos orânduite, toate bine prezentate. Ni se umple inima de mândrie: *sunt ale noastre*.

Ne dăm seama că, în sfârșit, avem o industrie națională.

* * *

Da, avem o industrie națională. Da, putem găsi în țară atâtea și atâtea lucruri, pe care, până mai ieri, le căutam peste hotare.

Nu voim să cercetăm prețul pe care l-am plătit ca să ajungem la această situație.

E o distincție prea încurcată, această împărțire a țărilor, în state agricole sau industriale și această limitare a lor într'o categorie sau în alta.

Nicăieri în lume teoriile acestea, deși întemeiate pe bun simț — sau poate tocmai de aceea — n'au avut trecere. Pretutindenii stăpânesc azi tendințe autarhice, silințe de îndeostulare a nevoilor unei țări, prin mijloace proprii.

Industria românească a avut mult de câștigat de pe urma acestei stări. Protecționismul vamal din trecut, care făcea să i se arunce în obraz ocară că ar fi o « industrie parazită » este floare la ureche față de protecționismul care se practică pretutindenii azi. Pe lângă tarifele vamale, au venit contingentările, greutatea de transfer, lipsa de credit extern, care au asigurat industriei naționale un monopol de fapt.

Expoziția ce se deschide acum va avea să arate cum a folosit industria noastră aceste favoruri neașteptate.

Fiindcă tot ce s'a adăugat ca înlesnire protecției vamale se datorește mai puțin legiuitorului român, cât mai ales unor împrejurări internaționale. Europa toată trece printr'o criză și izolarea economică a statelor este un ponos pe care toată lumea îl dorește trecător.

Industria noastră se folosește deci de ceea ce economiștii, în limba lor învățată, numesc « conjunctură », adică « împrejurare ». « Conjuncturile », — chiar compunerea cuvântului o arată, — nu sunt veșnice. Iată ce am dori să înțeleagă industriașii noștri care, mâine-poimâine, își vor înfățișa rezultatele eforturilor de până acum.

Cauze trecătoare au făcut aproape neexistentă concurența străinătății la multe mărfuri. Industrii vechi s'au întărit, altele s'au putut înființa. Se fac în țară lucruri care totdeauna erau monopolul industriilor străine.

Consumatorul le cumpără fiindcă n'are alegere. Aci e nodul întregii chestiuni a industriei naționale. *Ea trebuie să ajungă ca, la alegere, să concureze fabricatele străine.*

Imprejurările îi sunt prielnice. Să le folosească. Industriașii români au prilejul rar să poată câștiga publicul neîncrezător, în trecut, pentru fabrica românească. Această clientelă, slabă în trecut, din motive binecuvântate, poate fi îndrumată mai ușor ca oricând spre fabricatul național. Calitatea și prețul vor hotări.

Forma finală a economiei popoarelor nu poate fi izolarea. Intr'o bună zi, spre mulțumirea tuturor, barierele de azi vor cădea. Vor reîncepe schimburile de avuții între popoare, va fi iar concurența cinstită, — întrecere în bine.

Răgazul acesta este dat industriei noastre. Expoziția din Parcul Carol a mărturisit cum îl întrebuințează și cum înaintează către un rezultat care interesează, firește, prosperitatea unei categorii de producători, dar ține foarte mult loc în puterile de viață ale unei nații.

* * *

Ne interesează mult propășirea noastră industrială. Și, dacă mai sus am arătat eforturile pe care negreșit trebuie s'o mai facă industria, nu se poate să trecem cu vederea un aspect care nu ne este înfățișat în Parcul Carol. E politica plină de contradicții care se urmează față de industria națională.

În principiu, trăim sub un regim de protecție. Țara e înconjurată de bariere vamale destul de nepracticabile, industriașii capătă o preferință de cinci la sută la licitațiile publice, o reducere de patruzeci și cinci la sută pe căile ferate și scutire de vamă la importul mașinilor noi. O protecție îndestulătoare, într'un regim fiscal normal.

Dar la noi, regimul fiscal e anormal. La ce folosește protecția vamală, când Statul încasează sub diferite forme, treizeci, patruzeci, cincizeci și chiar optzeci la sută din valoarea produsului? La ce folosește avantajul de cinci la sută la licitațiile publice, când după câțiva ani de așteptare, industriașul primește, pentru o parte din mărfurile furnizate Statului, bonuri de impozite valorând abia treizeci la sută din suma mărfii furnizate? La ce reducerea tarifului de transport cu patruzeci și cinci la sută, când la unele categorii și pe anumite distanțe, căile ferate încasează dela industriași un fraht de două ori mai mare decât în țările concurente? Avantajele date de Stat pe de o parte sunt luate înapoi, pe altă parte. De aceea, sunt foarte multe ramuri de industrii care ar renunța cu dragă inimă la avantajele oferite, numai să fie mai puțin împovărate.

Cazul cel mai tipic este acela al industriei de petrol. D. inginer C. Osiceanu care a reușit să facă pe colegii săi să expună atât de minunate produse, n'a reușit, cu toate eforturile lui laudabile,

să convingă pe cei în drept, că o industrie care plătește optzeci la sută din valoarea producției sub formă de taxe, impozite și transport, nu poate să meargă multă vreme înainte. Trebuie, la un moment dat, să se poticnească. Această industrie ne e cea mai aproape, fiindcă ea, în vremile grele de azi, îngăduie să suportăm greul. Acoperă doară mai bine de jumătate din încasările tezaurului și furnizează cincizeci și cinci la sută din totalul exportului nostru. Atunci, cum o putem supune unui regim atât de vitreg?

La unele produse din industria textilă, Statul încasează aproape cincizeci la sută din valoare, sub forme de taxe și servicii. În industria forestieră la fel. În asemenea condiții, cine mai poate vorbi de protecție? Și cine n'ar prefera să se înlătore protecția vamală, dacă în schimb s'ar obține o degrevare a sarcinilor?

* * *

Aceste fugare însemnări nu trebuie să înșele dreapta judecată. Industria română a înfruntat triumfătoare criza de care suferim. A împins țara spre o frumoasă înflorire, în vremi când agricultura, activitatea de temei a țării, are atât de suferit.

A ajuns să ne folosească pe toți, să ne mulțumească pe toți. Am văzut un stand al unei întreprinderi din Capitală, în care produsele fabricii erau expuse pe manechine. Dela țărâna cea mai umilă până la doamna cea mai pretențioasă, dela muncitorul din uzină până la diplomatul din saloane, toți pot să se îmbrace cu produsele ei. Și, cum face ea, fac și alte firme, în multe alte ramuri de activitate.

Iată unde am ajuns cu industria națională: poate satisface toată lumea.

* * *

Expoziția industrială din Parcul Carol, ne dă un legitim sentiment de mândrie națională. Încă odată, puterea de propășire a țării și-a dovedit vigoarea.

Ea ne întărește în munca noastră de fiecare zi și ne îndreptățește să privim viitorul cu mai multă încredere.

Bine au făcut conducătorii țării că au luat inițiativa. Bine au făcut conducătorii Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie și ai organizațiilor de industriași că au desăvârșit-o. Ei ne-au arătat cât am izbândit. Ei ne-au făcut să înțelegem ce mai avem de înfăptuit. Și înfăptuirile impuse de constatările prezentului trebuie să rețină toată stăruința și toată atenția noastră.

ÎNTRU COOPERAREA INTERNAȚIONALĂ ȘI ECHILIBRUL DE FORȚE

Anul 1919 rămâne fără îndoială *un moment istoric* în evoluția comunității internaționale, atât prin triumful principiului naționalităților și al dreptului firesc de auto-determinare a popoarelor, cât și prin revoluționara încercare de a edifica, pe noi principii și metode, directivele politicii internaționale.

Intr'adevăr, urmărind să dea o altă înfățișare Comunității Statelor, scoțând-o din starea ei anterioară de anarhie și organizând-o pe baze juridice, autorii Pactului din 28 Iunie 1919 au înțeles să îndrumeze pe noi baze conducerea treburilor de universal interes. De aci, s'a preconizat a se rupe cu aceea îndelungată tradiție de politică internațională, caracterizată prin ceea ce s'a obișnuit a se numi *echilibrul forțelor* și s'a împământenit concepția nouă de *cooperare internațională*. Concepută ca o metodă de *conlucrare* între State *libere, democratice și egale*, cooperarea internațională trebuia — în gândirea autorilor Pactului Societății Națiunilor — să fie cea mai apropiată metodă de *armonizare* a intereselor *individuale* ale Statelor cu interesele *generale* ale familiei acestor State, adică de eliminare a antagonismelor eventuale; prin această metodă de promovare a *păcii națiunilor* pacea se cerea stabilizată și consolidată, prin perseverență coordonată și metodică acțiune. Astfel, autorii Pactului grefând spiritul lor *realist* pe ideologia wilsoniană, câte odată vagă, adeseori utopică, înțelegeau ca Comunitatea internațională, în noua ei înfățișare de drept și de fapt, să conlucreze *solidar*, prin membrii ei, la conservarea supremului bun al omenirii civilizate, *pacea durabilă*, într'un spirit lipsit de ambiție sau de tendințe de hegemonie a unuia sau unora dintre State membri ai acestei comunități. Mărturie a acestei gândiri stă întreagă economia juridică a Pactului, construită pe respectul ideii de *asociațiune*, a conceptului de *suveranitate* a membrilor și de *egalitate* a lor, exteriorizată prin regula faimoasă a *unanimității* de voturi, pentru valabilitatea hotărârilor luate de organele Societății Națiunilor. După cum, mărturie a aceleiași gândiri rămâne caracterul de *universalitate* al Instituției geneveze pentru ca, prin cointeresarea întregii familii a Statelor, pacea obștească să poată fi cu mai mult succes salvagardată prin *cooperarea tuturor*.

Ce factori vor fi determinat această binefăcătoare și idealistă concepție, înscrisă în Pactul Societății Națiunilor nu este prea greu de desprins. S'a remarcat — și cu drept cuvânt — « că

tocmai spiritul lor realist, cunoscător al inichităților și ororilor *politice de echilibru*, interpretată adeseori în trecut într'un sens sau în altul, conform intereselor momentane ale Statului ce o invoca, a determinat inaugurarea unei noi politici internaționale, de această dată, *de cooperare* a Statelor» (Charles Dupuis).

Intr'adevăr, chiar dacă nu ar fi invocat lecția istoriei universale, — plină de învățăminte, — acești autori ai Pactului, având misiunea de a elabora noua *chartă* a comunității internaționale, trăiseră sub regimul echilibrului de forțe caracteristic jumătății a doua a secolului al XIX-lea: *tripla înțelegere* de o parte, *tripla alianță* de cealaltă parte. Și ei știau că această politică de echilibru a dus la politica înarmărilor exagerate, la regimul *păcii armate* și, prin aceasta, la declanșarea războiului mondial.

De aceea, chemați să institue regule menite să conserve pacea și să imagineze un mecanism procedural susceptibil de a elimina neînțelegerile dintre State, ei au socotit nimerit să proclame, ca o inițială condiție pentru reușita misiunii plină de răspundere ce li se încredințase, abolirea politice de echilibru a puterilor, dovedită — prin îndelungata-i experimentare — primejdioasă pentru menținerea păcii generale.

* * *

Cum s'a concretizat, în realitățile vieții internaționale post-belice, această concepție a autorilor Pactului care face din *cooperarea internațională*, — manifestată la lumina zilei, în urma abolirii diplomației secrete (art. 18 din Pact), — ne-o arată cu prisosință bilanțul manifestărilor politice internaționale în anii ce au urmat intrării în vigoare a Pactului.

Nu se va putea contesta că, cu tot sentimentul de încredere care domnește în unele cancelarii diplomatice în superioritatea metodelor vechi de politică internațională, concretizate în formula *echilibrului puterilor*, dorința de pace ce a urmat războiului mondial a făcut ca opinia publică să determine majoritatea guvernelor la respectarea testamentului lăsat de creatorii Societății Națiunilor, ceea ce înseamnă recursul la principiul *cooperării* pentru soluționarea problemelor lăsate deschise fie de tratatele de pace, fie prin Pactul însuși. *Noutatea extraordinară* (F. Larnaude) pe care o reprezenta Instituția dela Geneva, ale cărei *crize* nu erau încă de întrevăzut, iar lacunele Pactului au făcut ca — pentru opinia publică mondială, doritoare de pace, — să fie elemente de încurajare, în acest drum inovator al politicei internaționale. Astfel, înregistrăm un sincer atașament și o puternică

încredere față de *virtuțile pacifice ale Pactului* (A. Briand), ceea ce înseamnă un omagiu adus metodei de cooperare internațională, după cum înregistrăm generoase încercări de practică realizare a unei *efective cooperări*, cum sunt celebrele documente numite *Tratatul de asistență mutuală* (a. 1923) și *Protocolul dela Geneva* (a. 1924), — construcții juridico-diplomatice, izvorite din adânc resimțita necesitate a soluționării pe plan *universal* a *securității* Statelor și a *reducerii și limitării armamentelor*, aceste elemente constitutive ale păcii generale.

Dar, deși după eșuarea Protocolului dela Geneva, principiile formulate în acest document, care reprezintă *tot ce este mai viu în opera Societății Națiunilor* (De Brouchère), au continuat a fi socotite ca un *îndreptar* pentru Instituția geneveză, politica internațională îndrumată de *Puterile cu interese generale* — cum denumește Tratatul dela Versailles pe *Marile Puteri* de odinioară — se îndreaptă, pe nesimțite mai întâi, în mod fâțiș mai apoi, în spre formula, socotită perimată în 1919, a *echilibrului de forțe*. Aceasta înseamnă o îndepărtare dela originara concepție a autorilor Pactului care preconizaseră abolirea politicei de echilibru și înlocuirea ei prin metoda *cooperării*.

Ce se întâmplase? S'a zis că, între timp, au început să iasă la iveală gravele lacune ale Pactului, ceea ce a impresionat dureros opinia publică mondială, sprijinitoare asiduă a Societății Națiunilor; că Instituția dela Geneva s'a dovedit incapabilă de a exercita, prin autoritatea ei, presiunea necesară asupra Germaniei și aliaților ei, pentru ca dispozițiile tratatelor de pace să fie fidel respectate, mai ales în importantele clauze referitoare la *reparațiuni și la reducerea armamentelor*; că, în fine, suprema dorință a națiunilor, *organizarea juridică a păcii* prin consolidarea securității și realizarea limitării armamentelor, s'a dovedit a fi prematură.

Toate acestea « au contribuit, în mod decisiv, la slăbirea încrederii în metoda cooperării între State, — idee de bază a Pactului —, și au inspirat unor guverne necesitatea de a căuta alte metode mai potrivite » (Louis Le Fur). Fapt este că o schimbare de atitudine și de orientare s'a produs.

Din parte-ne, vom explica-o și prin *democratizarea* Consiliului Societății Națiunilor, organul *director* al gerării intereselor internaționale. Intr'adevăr, între timp, « democratismul a pătruns și în aristocratica magistratură a Societății Națiunilor » (Max Hubert), care este Consiliul. Anume, acest organ în care la origine se păstrase o supremație de drept pentru Membrii *permanenți*, reprezentând *Puteri cu interese generale*, — prin adoptarea, cu ocazia elaborării Pactului, a ideii lordului Robert Cecil, care pretinsese cel puțin *une majorité de justesse* pentru Puterile

ce avuseseră un rol *determinant* în câștigarea războiului și urmau a avea obligații și sarcini sporite, în organizarea păcii, — suferise o evoluție dintre cele mai interesante și mai semnificative. Sub presiunea realităților vieții internaționale, numărul membrilor *nepermanenți* se înmulțise *dela patru la șase*, în anul 1922 și *dela șase la nouă* în anul 1926 (cu ocazia intrării Germaniei la Geneva). Astfel că Puterile cu *interese limitate* câștigaseră o mare majoritate, răsturnând originara fizionomie a Consiliului: (*nouă* față de *cinci*), în timp ce la origine se prevăzuseră *cinci* locuri *permanente* față de *patru* locuri *nepermanente*). Democratizarea Consiliului ar fi trebuit să aibă drept firească consecință o accentuare a cooperării internaționale, Statele zise secundare fiind mai ales atașate acestui principiu și ostile politicii de echilibru, care în trecut s'a dovedit a fi favorabilă numai *marilor aglomerațiuni* (E. Ollivier) și amenințătoare pentru însăși existența Statelor mici. Or, cu tot sporul de prestigiu pe care-l câștigă *Puterile cu interese limitate* în administrarea afacerilor internaționale, înregistrăm fenomenul invers: o criză a *cooperării* în domeniul internațional. Și aceasta, pentru că unele dintre Marile Puteri, nemulțumite cu democratizarea Consiliului, găsesc momentul de a reacționa împotriva acestui fenomen, lovind prin aceasta în însăși Societatea Națiunilor și manifestându-și dorințe de hegemonie politică sau economică. Astfel, ele pășesc la inaugurarea unei metode ce reprezintă o golire de conținut a Societății Națiunilor: discutarea și aranjarea marilor probleme la ordinea zilei, *inter se*, în afară de Consiliu, adică prin evitarea organului *legal* prevăzut de Pact și adeseori în afară chiar de spiritul Pactului, Consiliul înregistrând numai *in fine*, deciziunile luate.

Această metodă s'a repercutat de îndată în domeniul realităților vieții internaționale, prin ceea ce cu dreptate s'a numit *crizele Societății Națiunilor* (G. Scelle), succesive și repetate, după cum tot ea a dus, fie și în mod indirect, la grupări de interese sau de ambiții, cristalizate în diferitele *blocuri de Puteri*, ce tind să instaureze, tot mai mult, un adevărat echilibru de forțe. Și vom remarca, oricât aceste *grupări de State* se prevealează formal de Pactul Societății Națiunilor, care prin al său art. 21 permite într'adevăr încheierea de *înțelegeri regionale*, — dar cu condiția expresă ca ele să urmărească consolidarea păcii și să se inspire numai din principiile Pactului, — că ele contravin adeseori intereselor generale, întrucât nu fac decât să reînvie temerile trecutului, caracterizat tocmai prin această politică a echilibrului forțelor și să provoace, prin adversitate sau spirit de securitate, grupări antagoniste de State. Dela această constatare, onorabilă excepție rămâne, fără îndoială, *Mica Înțelegere*, care s'a dovedit a fi întotdeauna și în faza ei de mai rudimentară organizare și în faza ei de mai perfectă

funcționare — inaugurată prin statutul dela Strbske-Pleso și prin acordurile dela Geneva — un *adevărat gardian al păcii* în Europa Centrală.

* * *

Din acest punct de vedere, anul 1934 reprezintă o nouă încercare pentru concepția ce stă la baza Pactului Societății Națiunilor. Intr'adevăr, după discuțiile, urmate de anumite proiecte concrete, de *reformare* a Pactului, în sensul creării unei *ierarhii internaționale* — idee plină de grave inconveniente pentru suveranitatea și egalitatea Statelor mici — înregistrăm încă o anemiere a conceptului de *cooperare* internațională, prin noua scădere de autoritate a Instituției dela Geneva, provocată de plecarea Japoniei, de ruptura Reichului, de amenințările Italiei care militază în sensul cunoscutei reformări a Pactului, în care regula *unanimității* ar fi abolită, *suveranitatea* membrilor ar fi mult restrânsă, iar Consiliul ar fi reorganizat prin recunoașterea priorității Marilor Puteri. Constatăm astfel, că Societatea Națiunilor ca organism de cooperare internațională, este astăzi sprijinită numai de *două* dintre Marile Puteri, Franța și Anglia; ea găsește însă deplin devotament în Statele *secundare*, dela Mica Înțelegere, dela regatele scandinavice la Spania, dela Elveția și Belgia la Olanda, spre a ne mărgini la Europa. Fenomenul este semnificativ: înseamnă că formula însăși a cooperării internaționale găsește încă răsunset, sau în State totdeauna în serviciul intereselor generale și ale idealismului politic, ca Franța, sau în Statele sincer atașate formulelor de *democrație* și *egalitarism* internațional, cum sunt Statele așa zise *secundare*. Dar scăderea autorității Societății Națiunilor a favorizat o reaccentuare a *echilibrului forțelor*, manifestată, de această dată, prin înmulțirea Pactelor de amicitie și de alianță. Ele nu trebuiesc confundate cu *Pactele regionale*, izvorite din necesitatea consolidării unei securități precare, acestea deosebindu-se de celelalte prin excluderea oricărui caracter de agresivitate, din moment ce urmăresc să înglobeze *toate Statele* unei regiuni. Dar ele pot fi denunțate, ca primejdioase, prin complicațiile ce aduc vieții internaționale — cât și prin atmosfera de echivoc, de neclaritate în relațiile internaționale. Intr'adevăr, pentru evidențierea acestei constatări, cine ar putea spune — în acest sistem pernicios — unde sunt aliații Germaniei? Căci după ce s'a apropiat de Rusia sovietică prin tratatele dela Rapallo (a. 1924) și Berlin (a. 1926), și de Italia, Reichul s'a îndepărtat de cea dintâi, — raportul Litvinov din Ianuarie 1934 vorbește de « politica Germaniei de creare de ținuturi coloniale (Kolonialländer) în răsăritul Europei » — iar de cea din

urmă prin politica ei de *anexiune* a Austriei, garantată în *independența* ei, prin Tratatul dela Versailles (art. 80) și prin acel dela Saint-Germain (art. 88). Să constatăm asupra acestui punct, că recenta întâlnire dintre dd. Mussolini și Hitler dela Veneția — orașul unde de obicei ex-kaiserul era oaspetele regelui Italiei — nu trebuie să facă iluzii asupra prea strânsei colaborări italo-germane. Provocată mai ales de *politica regroupărilor*, — cum a definit Președintele Conferinței de Dezarmare, d. Henderson, noua politică a echilibrului de forțe — ce amenință să izoleze Germania recalcitrantă și Italia nesigură în atitudinea ei față de problema păcii generale — întâlnirea dela Veneția nu a dus totuși la angajamente precise. Chiar dacă s'au discutat problemele la ordinea zilei, căutându-se o colaborare « în vederea stabilizării păcii » (contele Liano), presa, atât cea germană cât și cea italiană, nu s'a arătat prea satisfăcută de rezultatele *pozitive* ale întrevederilor dela Stra și Lido. Care este apoi jocul politic al Rusiei, când ea își păstrează întreagă libertatea de acțiune, deși și-a înmulțit pactele de neagresiune, atât în Orient cât și în Occident? Cât privește Italia, cu o politică de pronunțate tendințe anexioniste și revizioniste, nu s'ar putea interpreta cu mai multă claritate natura acordurilor ei cu Austria, Ungaria și Bulgaria. Ceea ce știm cu certitudine, este ceea ce se urmărește prin *Pactul balcanic*, în care însă intră și un Stat *nebalcanic* ca România, dar nu intră altul *balcanic*, ca Bulgaria. Mai știm că *frontul comun* al Spaniei și Norvegiei, — State atașate comandamentelor noului drept internațional, — tinde la o cât mai apropiată și mai efectivă reducere a armamentelor. Numai Franța și Aliații ei rămân pe linia cea dreaptă: *apărători ai păcii generale prin respectarea Tratatelor, creatoare a noului Statut teritorial și politic*. Cât privește Anglia, fidelă rolului de *mediator*, dar totdeauna în rezervă — când este vorba de a-și asuma noi angajamente, ea nu încetează de a dori înțelegerea tuturor, în interesul păcii generale, oferind la nevoie bunele sale oficii.

* * *

Ce rezultă din acest tablou? Că, într'adevăr, suntem în prezența unui *joc al echilibrului puterilor* care vădește o flagrantă îndepărtare dela spiritul Pactului și creează o stare de *instabilitate* pentru Europa. El ne explică de sigur anormalitatea situației internaționale: o Europă dictatorială, în luptă cu Europa democratică; o Europă revizionistă, în dușmănie cu Europa antirevizionistă; o Europă doritoare de dezarmare, în antagonism cu Europa ostilă oricărei limitări și reduceri a armamentelor. Și, vom adăuga, această situație paradoxală ne explică gravele dificultăți și

complicațiuni ce amenință să torpileze Conferința Dezarmării, convocată încă dela 2 Februarie 1932.

Această constatare ne arată și remediul: clarificarea și îmbunătățirea situației atât de paradoxală a Europei — continentul în care rezidă în definitiv viitorul războiului și al păcii — nu poate rezulta decât din *reactualizarea* conceptului de *cooperare* între State. Dar, cum cooperarea nu se poate imagina ca o realitate — în actualul stadiu de evoluție a Comunității internaționale — decât prin Societatea Națiunilor, apare ca o resimțită necesitate consolidarea instituției geneveze și creșterea autorității ei, prin apărarea ei împotriva atacurilor reformiștilor, a principiilor cardinale ale Pactului, *de suveranitate și egalitate* a Membrilor. Această consolidare, susceptibilă de a reînvia adevărata *cooperare internațională*, nu este posibilă la rândul ei, decât prin urmărirea caracterului *de universalitate* a Instituției, pe care autorii Pactului îl scontau ca realizabil, încă din primul ei deceniu de existență. De aceea, un pas decisiv s'ar face în această operă, în ziua când Statele-Unite, apropiate de spiritul Genevei prin Pactul Briand-Kellogg, ar ieși din «splendida lor izolare»; când Germania și Japonia ar reveni la Geneva, cum o doresc cercurile geneveze, cum o afirmă unii inițiați și cum o cere, adeseori insistent, parte din opinia publică a acestor Țări. Primul început l-a făcut U. R. S. S. prin intrarea sa în Societatea Națiunilor. Aceste noi adeziuni sau reveniri spre Geneva ar imprima o nouă vitalitate Societății Națiunilor și o nouă recomandare a principiilor Pactului. Intru cât aceste dezi-derate sunt susceptibile de a deveni realități, viitorul o va arăta. Ceea ce apare însă clar, este că de realizarea lor depinde în largă măsură *cooperarea* dintre State, în care reprezentanții națiunilor ce au câștigat războiul — instituind o pace pe care au dorit-o, o *pace de drept*, — au văzut singura metodă de politică internațională, compatibilă cu interesele și idealul noii Comunități a Statelor.

GH. SOFRONIE

INTRE ESTETIC ȘI COMERCIAL: CROITORUL, DE PILDĂ...

După cum a te nutri nu însemnează cu necesitate și a mânca (în sensul francezului *dîner, souper, sau déjeuner*), a te acoperi cu vestimente nu însemnează numaidecât și a te îmbrăca. Crezând că fac cu totul altceva decât ceea ce fac, majoritatea oamenilor se nutresc și se acopăr numai; nici nu mănâncă, nici nu se îmbracă. Țin să declar dela început că nu la oamenii lipsiți de mijloace

mă gândesc afirmând acestea și că nici apologia abundenței materiale intenționez a face. Din contra. În opoziție cu o prejudecată curentă, observația și experiența m'au dus la concluzia, aparent paradoxală, că sărăcia e preferabilă, esteticeste vorbind, bogăției. Din punct de vedere utilitar, sărăcia e firește incomodă, dar pentru reputația de om de gust a fiecăruia, e mai avantajoasă și mai ușor de purtat. Tot ce e scuză pentru cel în lipsă, devine cap de acuzație pentru cel avut și cu prisos. Un om curat într'o haină uzată e respectabil; iar dacă acea haină veche și de stofă ieftină e și bine tăiată și călcată și pusă de acord cu ciorapii, cravata și pălăria, purtătorul ei are drept la admirația tuturor aceluia care își întrebuințează ochii ca să vadă. Sunt suficiente în schimb un inel și o tabachere (valoarea în acest caz e circumstanță agravantă), pentru a compromite iremediabil un miliardar. Acestuia nu i se îngăduie fracul mai puțin decât perfect, nici cămașa altfel decât ideală și ca execuție și ca material. Blana cât de puțin uzată pe umerii lui nu-și află izbavă și o cravată albastră la o haină cafenie, de pildă, e de-a-dreptul o infracțiune. Prezența unui tablou prost pe peretele vilei lui de agrement denunță un malac, și o plăcă de patefon rău aleasă, un sălbatec. Ceea ce e iertat celui sărac, lui i se, pe drept cuvânt, refuză, căci proverbele se întorc pe dos, ca mantalele cehoslovace și Jupiter devine bou (cehoslobou). În formă cornută, el se condamnă singur la disprețul perpetuu al celor veșnic puțini. E drept că asta el nu o știe, nici simte, nici bănuiește măcar, necum crede, mai ales că i se oferă în schimb de către Zeii Olympului toți, serioase compensațiuni, (dar în alte domenii). Evident însă că în pofida protecției Olympului și a Cărului creștin, desconsiderarea omului de gust îl urmărește și nimbează în toate. O sticlă de vin acru pe masa omului sărac va fi considerată de acesta drept o delicată atențiune, la care va fi sensibil, pe când o sticlă de șampanie mediocră sau caldă pe bufetul bancherului, ce alta poate fi, decât o murdărie și o necuviință? Dar nu despre aceasta va să vorbim ci, numai despre croitor și rostul lui pe lume.

Un metru și zece de stofă, cât îi trebuie unei perechi de pantaloni, un ac cu ața lui și un foarfece, sunt de ajuns pentru a face din croitor un artist adevărat, după cum un Balcan și un Carpat, de stofă fină, suprapuși, plus Apeninul peste ei, nu-i pot acoperi urechile de măgar, când le are. Croitorul e ceva mai puțin decât pictorul și sculptorul, dar trebuie să fie ceva mai mult decât un potcovar și un lustragiu. E și artist și negustor, dar de niciuna chiar de tot. Când e negustor pentru el și artist pentru clientelă, e un croitor ideal (idealurile sunt inaccesibile). Când e numai negustor pentru clientelă și croitor pentru el, atunci nu mai e croitor deloc. Căci croitorul, când încetează de a fi un editor

de oameni în ediție de lux, e mai nimic și nici atât. Valoarea lui intrinsecă e inferioară aceleia a unui animal de tracțiune sau a unei rachete de tenis, și nu depășește în nici un caz pe aceea a unui schelet în devenire, ca piesa anatomică, de laborator. Croitorul unei cetăți e directorul de scenă și regisorul ei. El e comandantul estetic al străzii și al interiorului, dela piața din centru la periferie, dela palat până la mansardă, dela banca din Cișmigiu și până la saloanele Jockey-clubului. Prăvălia lui, când nu e o tarabă, e un atelier, un templu și un cartier general. În ea se croesc ambasadori, cardinali, amirali și împărați. Foarfeca croitorului taie dincolo de ușa lui, în social și estetic, croind odată cu gabardina și cowercoat-ul aspectul unui întreg oraș. De aceea el are pe lângă merit și răspunderi. Printre edificii și monumente circulă oameni, cum am zice, vii și veritabili, pe care el îi prezintă votului străin, pe unii în sutană, pe unii în gheroc, pe unii în jachetă strânsă pe talie, pe alții în falduri de raglan. Fiecare întrunire, fiecare înmormântare, fiecare bal, fiecare nuntă, fiecare paradă, fiecare întâlnire amoroasă, într'un cuvânt fiecare scenă trăită din drama și comedia unei zile, e un tablou semnat de croitorii care au colaborat la el. Croitorul e prezent la toate spectacolele la care nu azistă, dela cununia Mikadoului până la peluza dela Longchamps și aterizarea lui Lindbergh, după traversarea Atlanticului. El împodobește sau degradează aspectul unei localități. Pantalonii de flanelă bine tăiați și stofele ușoare bine mulate, pe șoldurile pline ale unui grup de tineri și tinere cu siluete svelte, oglindite în luciul de safir, sineală și azur al mării neclintite, într'un estival apus de soare, alcătuesc un fermecător poem plastic, în care croitorul din rue de la Paix sau Batiște, își are partea lui de contribuție. Dar tot el, croitorul, cu foarfeca lui sacrilejă, insultă apusul și compromite poemul. Un pantalon strâmb, prea lung sau prea scurt, cu dunga absentă sau la nelocul ei, o rochie pocită și o bluză care nu vrea să știe de nimic, îngustă la piept și căscată la spate, sunt tot atâtea necuviinți pe care el, croitorul, le-a făcut în văzul tuturor și în fața impunătoarei măreții a fenomenelor; sunt tot atâtea crime săvârșite și pe deplin izbutite, împotriva bunului gust, pe care tot el, croitorul, le-a premeditat și dus până la deplorablelor lor sfârșit. Așa dar, în jurnalul vorbitor al vieții, croitorul are întreaga răspundere a aspectului vestimentar al filmului. Rolul, după cum se vede, nu e lipsit de importanță. El îi va atrage și faima și blamul, odată cu a locului, pe care îl cinstește sau îl spurcă și tot el îi asigură sau periclitează existența. Deci croitorul trebuie să fie înainte de toate artist și numai după asta negustor. Ba eu înclin a crede, că poate să nu fie negustor deloc. Cu cât se va gândi mai puțin la bani, cu atât negustoria va merge mai bine și banii vor veni mai sigur. Lucrând, ca orice artist, numai pentru glorie, va lucra

fără să știe și fără să vrea și pentru bani. Banul disprețuit, măcar că omul de rând nu o crede, devine ambițios. Croitorul, când are talent, e suficient să nu-l ia în seamă, să taie stofă pentru plăcerea de a tăia, muncit de gândul înalt al unei perfecții pe care nu o va atinge niciodată, fiindcă nimeni n'a atins-o și să nu lase haină să-i treacă pragul înainte de a se apropia cât mai mult posibil de această perfecție visată. Croitorul acela, meșterul acela, poate fi sigur că asemeni femeilor neglijate, banii se vor îmbulzi cu duiumul, stăruind la ușă lui.

* * *

Un compatriot care se instalase la Londra pentru studii, încântat de îmbrăcămintea unui coleg englez, i-a cerut adresa croitorului care-l îmbrăca. Binevoitor, colegul pe lângă adresă i-a dat și o recomandatie scrisă, absolut necesară pentru a fi acceptat în clientela aceluia căutat meșter londonez. Când a încercat cele două vestoane pe care le comandase, a trebuit să convie că nu mai purtase de când e asemenea haine. Părea în ele mult mai subțire ca în cele de-acasă și parcă mai înalt. Mînuțios, cercetă cu de-a-mănuntul toate defectele pe care toți croitorii din București le făceau regulat și iremediabil. Zadarnic. Nu existau. Ba, ceva mai mult, constată examinându-se detalii care pentru orice om priceput, țin de minune. Haina, pe care o ceruse foarte strânsă la mijloc nu-l jena cătuși de puțin și când ridică mâna în sus poala vestonului nu se deplasa cu un milimetru. Nu mai vorbesc de pantaloni, de calitatea stofei, a căptușelei și a întregii furnituri. Un singur lucru nu prea venea la socoteala românului: prețul. Cu suma pe care o dase pe două vestoane, alții își făcuseră o garderobă întreagă. Cum prețuia însă linia și culoarea mai presus de orice și cum e greu să reîncepi experimentele cu cârpaci, după ce ai gustat din plin perfecțiunea, se gândi la o soluție practică: cumpără stofă dela un angrosist și o încredință aceluiași croitor. La plată însă, i se prezentă o notă identică. Își exprimă mirarea. Croitorul îi dădu atunci o meritată lecție de educație artistică:

— Pentru mine, d-le, calitatea stofei nu are nici o importanță. Ași putea spune că stoffa e gratuită în atelierul meu. Ea nu reprezintă decât un derizoriu material brut. Prețurile mele nu diferă și n'ar diferi, dacă fantezia unui client mi-ar pretinde să-i croiesc o redingotă din mușama care acoperă această masă, sau din cea mai scumpă stofă de pe glob. Ceea ce e trecut în contul d-voastră și ceea ce plătiți e numai *tăetura mea*.

Românul nostru a căscat gura, a plătit și a părăsit magazinul cu o experiență în plus și cu câteva lire în minus (face). Era desorientat și iritat, oarecum. Mărturisesc că mie mi-ar fi făcut plăcere

să mă gălesc în fața unui asemenea om, a unui asemenea artist, a unui asemenea frate, pentru a-i strânge mâna și a pălăvri cu el, la un pahar de vin sfătos și vesel. Croitorul acesta foarte scump nu-i cu toate acestea, sau tocmai pentru aceasta, nici un pic negustor și dacă e, e tot atât cât și pictorul care consumă de doi lei carton și de 75 bani creion și ia nouă mii de lei pentru semnătura lui de sub schiță, sau ca scriitorul care predă editorului un sfert de manuscris (un leu cerneală, cinci lei hârtie), pentru care reclamă 20.000 lei avans ¹⁾.

Am zis doar că un croitor trebuie să fie înainte de toate artist. Trebuie! Asta nu înseamnă că și este. Nici sculptorul nu-i totdeauna tocmai sculptor și nici arhitectul tocmai arhitect. Dar dacă croitorul nu e chiar artist, trebuie să fie măcar, cât de cât, croitor. Când nu e croitor, nu poate fi nici negustor, și dacă e, e un negustor prost. Croitorul care în fața unui defect săritor, își va susține greșeala cu *argumente*, zicând că mâneca lungă se scurtează prin uz de pildă, sau că pantalonul strâmb e din cauza fierului și că-și revine singur, pentru a câștiga în scopuri exclusiv lucrative timp și a-și strecura marfa inferioară așa cum se găsește, nu e bun negustor, fiindcă nu e nici bun croitor. Nu va păcăli pe nimeni a treia oară. În puțină vreme, va trebui să se resemneze să cugete în fața prăvăliei goale la vicisitudinile vieții, sau (maximum de noroc) să păcălească provincialii, până îi va epuiza și pe ei. Sunt însă pseudo-croitori, cu oarecare aptitudini, care, în loc să și le cultive, urmărind perfecționarea lor, sunt puși *ab initio* pe grabnică îmbogățire prin păcăleală și degradant trafic (toate traficurile sunt degradante) de postav. Aceștia (citește majoritatea) stau pe cea din urmă treaptă a meseriei lor și sunt sortiți să nu avanseze un pas în tot restul vieții. Nu poți atinge culmi și nici pretinde prețuri când nu ai cea indispensabilă onestitate profesională, care singură îți deschide tainele, pentru ceilalți nepătrunse, ale meșteșugului pe care trebuie să-l servești cu iubire și credință, punându-l mai presus de orice. Degradându-l te degradezi și te descalifici. Acel care dorește s'o aibă portreturată în ulei pe țața Lina cu nenea Cristea pe tandem la șosea, nu se va duce nici la Sirato, nici la Tonitza, nici la Ressu, nici la Dărăscu, nici la Steriade. Va găsi în schimb destui amatori care, mijlocind arginți, să-i satisfacă preferințele picturale. Aceia însă nu sunt *pictori*. Pe de altă parte, niciunul din pictorii citați nu va pretinde, pe lângă prețul tabloului, costul materialului socotit pe metrul pătrat de pânză și numărul tuburilor de culoare întrebuițate. La asta trebuie să gândească și la asta trebuie cel puțin să *răvnească* toți aceia care sunt, sau vor să devie, croitori. Intre arta pură și vulgara

¹⁾ Asta o știu sigur.

negustorie de teighea, croitorul stă nehotărît, ca măgarul lui Buridan. Trebuie să i se bage în cap că rostul lui este să stea cu obrazul la artă, dacă are obraz. În fața acestuia ne descoperim. Dar dacă își pune ceea ce ar trebui să-i fie capul acolo unde se cuvine să stea coada, fie că izbutește să înșele vremelnic buna credință a semenilor, fie că se compromite dela început și se spânzură de necaz în vitrina lui cu boarfe, el e un intrus, un uzurpator și un escroc. În cel mai bun caz, nimic alt decât compătimire nu merită. Atât.

AL. O. TEODOREANU

REVISTA REVISTELOR

REVUE DE TRANSYLVANIE, No. 2

Al doilea număr din publicația scoasă în limba franceză sub auspiciile asociației Astra și având drept conducători pe d-nii Profesori Silviu Dragomir și D. D. Roșca, « Revue de Transylvanie », aduce un material de-o însemnătate istorică și științifică în totul excepțională. Acest număr, ca și primul, constituie cea mai limpede replică științifică românească împotriva revizionismului și a tuturor neînțemeiatelor afirmații purtate cu atâta îndârjire în străinătate de diferiți scriitori, politicieni și preținși oameni de știință unguri sau prieteni ai ungarilor.

Revista este tipărită în civilizate condițiuni tehnice, iar sumarul ei este împărțit în *studii* care utilizează cu o scrupulozitate desăvârșită statistice și datele istorice, în *note* care comentează diverse manifestări actuale în legătură cu situațiunea Transilvaniei și, în al treilea rând, în amănunțite *dări de seamă* asupra unor cărți străine și românești, de capitală importanță pentru adevărul care trebuie stabilit.

Dintre studiile publicate în numărul doi, semnalăm pe acel al d-lui profesor *Sextil Pușcariu* asupra legăturii lingvistice ale Românilor transilvăneni cu cei din Vechiul Regat, din care se degajă concluzia că Transilvania nu a constituit niciodată o unitate diferențiată față de celelalte regiuni românești, ci s'a înglobat întotdeauna ansamblului românesc.

Un alt studiu interesant este cel al d-lui profesor *G. Sofronie* despre scrisoarea lui Millerand și valabilitatea juridică a clauzelor teritoriale ale tratatului dela Trianon.

O contribuție de-o mare însemnătate științifică și tot odată un răspuns de-o magistrală precizie dat propagandei ungurești, care prin diferite publicațiuni străine susține că statul nostru caută să distrugă sistematic viața culturală a minorității ungurești, desnaționalizând-o mai ales prin organizarea instrucțiunii publice, — este studiul d-lui *A. Caliani*: « *Invățământul minoritar în Transilvania* », început în numărul de față. Autorul cercetează cu multă scrupulozitate condițiunile învățământului din Transilvania, atât înainte de război, sub legislația ungurească, cât și sub noile regimuri ale Consiliului Dirigent (1919—1924) și ale Ministerului Instrucțiunii Publice (dela 1924 încoace), comparându-le și stabilind, pe baza lor, concluzia că statul românesc a aplicat și aplică tuturor naționalităților, printre care și Ungurilor, principiul echității și al egalității culturale, respectând

în cea mai justă proporție în școlile diferitelor centre limba vorbită de majoritate și minorități. Ceea ce nu a fost cazul vechiului regim ungar, care, după cum ne arată d. Caliani, a căutat dintru început, printr'o anumită politică școlară, să paralizeze progresiv învățământul național în școlile confesionale și comunale, unde se vorbea altă limbă decât cea ungurească, cu toate că aceste naționalități neungurești formau, în 1870, 53,3% din numărul total al populației Ungariei și Transilvaniei.

Această paralizare progresivă a învățământului național românesc, german, slovac sau rutean a fost îndeplinită, în ceea ce privește școlile confesionale și comunale, prin diferite măsuri și regulamente draconice impuse de legea din 1879, 1891, 1893 și de legea Appony din 1907, fără ca să fie nevoie de abrogarea acelei legi din 1868 care îndrituia diferitele confesiuni și comune să-și păstreze dreptul de a-și crea școlile și a-și stabili limba în care să se predea. (Scopul legii Appony era ca un elev minoritar să fie în stare să scrie și să citească ungurește după patru ani de școală primară).

Dela 1880 încoace, din cauza draconicelor măsuri luate, numărul școlilor confesionale și comunale de limbă nemaghiară descrește simțitor. În locul școlilor închise, statul ungar deschide școlile, unde totul se predă în ungurește, chiar dacă nu se afla măcar un singur ungar în localitățile respective. Dela 1908, chiar educația religioasă, care până atunci se dădea în limba naționalităților respective, trebuia predată în ungurește.

Studiul d-lui *A. Caliani* este însoțit de trei tablouri numerice ale școlilor primare după limba în care erau predate cursurile, la trei date diferite, anul 1879/1880, anul școlar 1899/1900 și anul școlar 1913/1914. Comparând cifrele primului tablou cu ale celui de al treilea, constatăm că în curs de 34 de ani, delă 1880 la 1914, numărul școlilor pur românești a scăzut delă 2750 la 2170, iar 394 școlile bilingve au dispărut complet, ceea ce revine la o pierdere totală pentru școala românească din Transilvania de 30,98%. (Inutil să mai spunem că datele și statisticile acestui studiu sunt luate din diferite rapoarte și tipărituri oficiale ungurești sau de vrednică încredere, pe care autorul le citează pentru a-și sprijini expunerea sa atât de elocventă în privința metodelor ungurești de anihilare a culturilor naționale).

Disproporția dintre populația ungurească și școlile ungurești create în locul celorlalte, ale diferitelor naționalități se învederează limpede din tablourile menționate. Astfel, în Maramureș, unde, după recensământul unguresc din 1910, erau 358.705 locuitori, dintre care 305.741 neunguri și numai 52.924 unguri, se aflau, în 1880, 31 școlile primare de limbă maghiară, 74 bilingve și 94 de limba naționalităților respective pentru ca, în 1914, să fie 246 școlile ungurești și numai 77 școlile ale naționalităților respective. O oglindă mai curată a situației învățământului minoritar în Transilvania de odinioară nici că putea fi produsă. În privința școlilor secundare o disproporție la fel de elocventă.

Celălalt capitol al studiului d-lui *Aug. Caliani* publicat în numărul de față vine să arate modul civilizată și echitabil cu care noua ocărnuire românească a Transilvaniei a înțeles să se poarte față de toate minoritățile, chiar

și față de cele care au apăsât în trecut cultura românească. Consiliul Dirigent a aplicat cinstit și integral legea ungurească asupra egalității de drepturi ale naționalităților. În școlile comunale confesionale și particulare, limba cursurilor a fost fixată de cei care le întrețin. În școlile primare de stat învățământul se predă în limba majorității locuitorilor comunei respective, înființându-se și clase paralele pentru minorități când numărul elevilor era suficient pentru ca să reclame un profesor. În școlile secundare, limba majorității locuitorilor din județul respectiv era aceea în care se preda cursurile. Așa dar, în perioada de tranziție 1919—1924, guvernării români au menținut în ceea ce privește administrația interioară și programele organizația școlară ungurească. Numai limba românească a fost introdusă în toate școlile, iar în școlile secundare și franceza. Cum au reacționat minoritarii unguri față de noile măsuri? După expresia d-lui Caliani, « sabotând » aceste măsuri, creând școlile primare și secundare confesionale chiar în localitățile unde funcționau școlile publice sau cu secțiuni de limbă ungară, menținând toată rețeaua de școlile ungurești în Transilvania (sub forma confesională) și îndepărtând pe elevi dela școlile publice, chiar de limba ungurească. Pentru a dovedi sabotarea aceasta, autorul amintește de două adrese în care se vedește ostilitatea comunităților religioase maghiare față de școlile publice românești.

Un alt studiu foarte binevenit și care constituie, iarăși, un magistral răspuns revendicărilor maghiare este acela al d-lui Z. Păclișanu, « *Statistica Românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea* ». Studiul acesta anulează științificește toată argumentația pe care se sprijină cererile de revizuire ungurești și, ca atare, cunoașterea și răspândirea lui în străinătate, întreprinsă cu ajutorul publicației « *Revue de Transilvanie* », nu poate fi decât foarte utilă și venită la timp pentru distrugerea confuziilor create de cei interesați sau induși în eroare.

D. Z. Păclișanu combate dintru început teza contelui Ștefan Bethlen, susținută anul trecut la Universitatea Cambridge și care își are obârșia în teoriile și scrierile lui Iancso Benedek. Conform acestora, Transilvania a ajuns să aibă drept populație majoritară pe Români doar în secolul al XVIII-lea datorită unei imigrări masive a țăranilor moldoveni și munteni petrecută tot în acest secol. De unde până pe la 1700, susțin Benedek și Bethlen, Românii nu constituiau decât un sfert din totalul populației Transilvaniei, datorită acestei imigrări în masă, ei ajung elementul majoritar.

Dacă într'adevăr ar fi întemeiate aceste afirmații asupra numărului populației românești în Transilvania la 1700 și mai târziu ar putea fi impresiionante, și ar putea șubrezi dreptatea cauzei românești și a Tratatului dela Trianon. Dar d. Păclișanu demonstrează caracterul absolut neștiințific și tendențios al pretinselor statistici ungurești. Când Benedek și mai apoi, Bethlen, susțin că pe la 1700 Românii constituiau doar un sfert din populația Transilvaniei, ei se întemeiază pe niște evaluări ale Jeziților care urmăreau catolicizarea Românilor. Jeziții apreciază numărul populației românești din anul 1700 la 200.000 suflete. Posterioarele statistici utilizate afirmă o

creștere prodigioasă a populației românești care în 1761 ar atinge 547.243 suflete, iar în 1794, 800.000. Ceea ce ar însemna că în 61 de ani Românii ar fi crescut într'o proporție de 220%, lucru care nu se poate explica decât printr'o imigrație venită din Principatele persecutate de fanarioți.

D. Z. *Pâclișanu* arată că fundarea statistică a teoriei revizioniste este neștiințifică. Jesuiții nu făceau și nu puteau face adevărată statistică și nici nu erau interesați decât de numărul fidelilor eventuali. Dar mai mult. Autorul a avut norocul să descopere în Arhivele Statului dela Budapesta cea mai veche și adevărată statistică privind pe Români din care reiese că populația Românească a Transilvaniei era nu de 200.000 de suflete, ci de 458.020 suflete. Autorul comentează apoi lipsurile statisticilor din anii următori, stabilindu-le interpretări mai juste și raportându-le și celorlalte naționalități din Transilvania. La finele regimului fanariot, raportul numeric dintre naționalitatea română, ungară și săsească din Transilvania marchează față de raportul anului 1786 o scădere pentru Români, care totuși au 64,71% și o creștere pentru Unguri (23,31%) și Sași (11,98%) de respectiv minus 1,65% și plus 1,69 și 0,17%.

Pe baza acestor precizări științifice, teoria imigrațiunii românești în Transilvania secolului al XVIII-lea rămâne o invenție sau un mit. (Dimpotrivă, mulți Români transilvăneni au emigrat în Principate). Transilvania în secolul al XVIII-lea a fost esențial românească și dacă e vorba de o creștere rapidă, care a modificat caracterul etnic al acestei regiuni, apoi aceasta este a Ungurilor, care dela 1700 la 1900 cresc în proporție de 437,33%, față de Români, care cresc numai în proporție de 210,26%.

La note găsim, printre multe alte lucruri relevante, și semnalarea articolului d-lui *Rosenthal* din « *Revue Universelle* » împotriva revizuirii tratatului dela Trianon, precum și rezumatul comentat a două studii apărute în bine cunoscutele reviste germane « *Preussische Jahrbücher* » și « *Volk und Reich* » semnate de d-nii *Lutz Korodi* și *Karl Hermann Theil*, care amândoi combat, cu interesante și juste argumente, revizionismul ungar. Ambii autori germani constată că noul regim românesc este echitabil față de minorități și a pus capăt maghiarizării forțate a minorităților, întreprinsă odinioară, instaurând în locul ei o politică largă și tolerantă.

La fel de interesant comentariul reuniunii Germanilor din România ținută la Brașov în ziua de 24 Iunie și la care minoritarii germani au protestat împotriva pretențiunilor ungare atât din lealitate față de țara noastră, cât și pentru apărarea propriilor lor interese.

La dările de seamă asupra cărților privind pozitiv sau negativ ființa Transilvaniei, întâlnim o amănunțită și competentă punere la punct a unei cărți care în literatura revizionismului ungar figurează pe primul plan (*Antal Ullein*, « *La Nature juridique des clauses territoriales du traité de Trianon* »), punere la punct iscălită de d. *Caius Bardoși*. D. *I. Moga* combate și relevă lacunele altei cărți, de data aceasta a unui Italian, *Franco Vellani Dionisi*, care, printre altele, neagă origina noastră romană și continuitatea elementului românesc în Transilvania. D. Z. *Pâclișanu* comentează și anulează o altă

operă a propagandei românești în contra Tratatului dela Trianon, anume cartea d-lui Czako, publicată chiar în anul acesta.

Valoarea și bogăția științifică a acestui număr din « *Revue de Transylvanie* », numai sugerate aici, cinstesc atât cultura română cât și pe cei care au scris utilele și magistralele studii și comentarii aici pomenite. Cunoașterea și difuzarea acestei reviste de orice intelectual conștient devin un punct de onoare și o datorie față de adevăr și istorie.

REVISTA « CRITERION »

D-nii Mircea Eliade, Petru Comarnescu, Mircea Vulcănescu, Ion Cantacuzino, C. Noica, H. H. Stahl și Alexandru Christian Tell au făcut să apară o interesantă revistă bilunară « *Criterion* », care-și propune judecarea critică și științifică a manifestărilor de seamă ale spiritului românesc. Poziția acestei reviste se arată, după conținutul primului număr apărut, strict intelectualistă, adică fundată pe criteriile rațiunii filosofice și ale eticei. În acest chip, ea continuă și desvoltă o altă revistă, a cărei dispariție a fost mult regretată, « *Ideea Europeană* » însuflețită mai cu seamă de d. C. Rădulescu-Motru. Planul sumarului se dovedește bine organizat și foarte instructiv. O problemă, un om, o carte, o discuție controversată, tălmăcirea unei noțiuni complexe și actuale, explicația unei opere de artă reprodusă pe prima pagină și « câteva puncte de vedere » asupra evenimentelor importante din țară și străinătate, — iată rubricile noii reviste. Primul număr conține articolul d-lui Petru Comarnescu « *Dezacordul dintre adevărurile spiritului și fenomenele prezentului* », în care se susține necesitatea cunoașterii desinteresate, dar atente, a tuturor fenomenelor de azi, în care biologia și natura se manifestă atât de intens, dar și de haotic, precum și datorită intelectualilor de a rosti adevărul întreg asupra lor, cu scopul fie de a le corecta, fie de a le justifica. Aceasta cu tot riscul, dar și cu toată cinstea pe care le incumbă tragică poziție a gânditorului voitor de bine pe lume, sortit să devină antipatic oamenilor și curentelor unilaterale, precum și acelor sisteme și metode ale căror forme și-au pierdut conținutul uman sau nu mai corespund scopului lor autentic. De o aceeași înaltă ținută intelectuală și morală, articolul d-lui Mircea Eliade sau comentarul d-lui Mircea Vulcănescu asupra « *spiritualității* », cu care revista inaugurează un dicționar al noțiunilor actuale, care sunt pe cât de des întrebuințate, pe atât de confuze, datorită diferitelor accepțiuni înglobate în ele. Spiritualitatea este aici explicată și discriminată logic și istoric, arătându-se oamenii și curentele religioase, filosofice sau moral-politice care i-au dat diversele conținuturi. D. Ion Cantacuzino comentează din punct de vedere strict literar cartea d-lui Mihail Sebastian, « *De două mii de ani* », care a ocazionat până acum observații mai mult în afara literaturii, deși este un roman. D. H. H. Stahl schițează portretul primului istoric al dreptului românesc, Gh. Popovici. D-nii C. Noica și A. C. Tell discută despre omul de azi și de mâine, punând problema dacă tot ce se face azi este pentru ceva sau numai produsul unor întâmplări cărora omul conștient greu le poate afla un sens. Pagina ultimă comentează și accentuează

importanța unor evenimente filosofice, literare, economice sau istorice, peste care, în genere, ziarele și periodicele noastre trec uneori atât de repede.

Din toate acestea rezultă că grupul dela revista « Criterion » continuă spiritul de intelectualitate superioară al asociației de arte, litere și filosofie « Criterion » tocmai prin aceia dintre întemeetorii ei care nu au părăsit criteriile științei și ale moralei pentru a se înregimenta în vreo activitate, care să le stânjenească libertatea de a putea rosti adevărul întreg. După acele serii de conferințe și discuții controversate, care au relevat în atmosfera dela noi cât de complex și de greu de dobândit este adevărul asupra unor oameni, idei și curente, precum totodată au adus o cunoaștere mai adâncă ale unor valori și criterii puțin răspândite, — acești reprezentanți ai asociației « Criterion » au trecut la redactarea publicației de față, în care metodele și ideile capătă o permanență mai temeinică și se oferă unui contact și control mai lesnicios. Poate de aceea revista a reprodus și comentat chipul lui Aristoteles, luând drept simbol și ideal perspectiva universalistă și adânc umană a marelui gânditor, frământat deopotrivă de ființa stelelor cerești ca și de purtările oamenilor și societăților.

L'HEURE ACTUELLE, Nr. 4

« L'Heure actuelle », revista lunară condusă de d. J. Paleologu aduce în numărul patru al ei articole și note de actuală și promptă informație asupra situației politice și economice a țării noastre și statelor cu care avem directe legături. Scrisă viu și lămurit, revista care poartă ca subtitlu « observatorul Estului și Sud-Estului european », conține și două suplimente, unul politic și altul economic, de o deosebită importanță, care documentează atât pe specialiștii români cât și pe străini cu actele, datele și legile noastre. În chipul acesta, « L'Heure actuelle » constituie o arhivă bine informată și ușor abordabilă a tuturor manifestărilor economice, financiare și politice românești, fără a fi o publicație prea doctrinară și abundent teoretică. Articolele sunt scrise mai mult de oameni ai realităților directe, politicieni, diplomați, financieri, — care nu se încurcă cu considerațiuni complexe și îndepărtate. Ceea ce nu este cătuși de puțin un neajuns pentru stilul revistei care vrea să slujească mai ales pe cei ce au nevoie de o informare rapidă, dar precisă. Mai mult decât un ziar, mai puțin decât o publicație riguros științifică, — « L'Heure actuelle » realizează o medie a acestora.

Printre articolele numărului de față, aflăm un comentariu al raportului d-lui Roger Auboin asupra situației financiare a României, ultimul pe care d-sa a mai avut a-l mai face și în care comentariu se arată că dezechilibrul financiar constatat de d. Auboin nu este cauzat de propriile condițiuni ale țării noastre, ci de dezechilibrul mondial cu măsurile lui economice anormale. Anihilarea acestui dezechilibru nu atârână numai de noi, cum crede d. Auboin, ci de restaurarea întregului echilibru internațional, — este concluzia articolului. Ministrul Poloniei la București, d. Arcyszewski, iscălește un articol despre « sentimentul politic în România și Polonia », în care se accentuează utilitatea politicii dusă de cele două țări pentru respectarea principiului egalității statelor, politică învederată cu prilejul opoziției poloneze față de pactul

celor patru și străduinței românești de a crea sisteme de securitate în Europa meridională și de Sud-Est. Asupra situației economice a Poloniei scrie Dr. Roman Gorecki, arătând cu date și statistici că situația Poloniei s'a îmbunătățit, dovadă principală fiind creșterea lichidității aparatului de credit și a capacității piețelor de plasamente. D. C. Tonegaru argumentează necesitatea creării unui credit maritim românesc. D. J. Paleologu comentează declarațiile d-lui Hitler împotriva războiului și dorințele de menținere doar a granițelor actuale ale Germaniei, declarații făcute reprezentantului ziarului « Daily Mail ». D. Paleologu crede că regimul din Germania nu se va putea menține decât dacă aceste declarații vor fi respectate și d. Hitler își va concentra activitatea pentru a remedia greutățile politice și economice dinăuntrul Statului German. La note aflăm interesantul amănunt că noul ministru al Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice este originar din Basarabia și anume din Soroca, unde și-a făcut studiile liceale. Binevenite, observațiile asupra politicii guvernului nostru față de minorități, prin care se subliniază comentariile favorabile făcute de ziarele ungurești cu ocazia vizitei ministeriale în Transilvania.

Suplimentul economic al numărului patru conține dări de seamă asupra expoziției-târg dela Parcul Carol, asupra comerțului nostru în străinătate, etc. iar cel politic textele diferitelor acorduri de plată a datoriilor românești în străinătate, împreună cu anexele necesare.

CONVORBIRI LITERARE

Ultimul număr al revistei *Convorbiri Literare* e închinat memoriei lui Alexandru Odobescu, dela nașterea căruia s'au împlinit — la 23 Iunie 1934 — o sută de ani.

Omagiul se deschide minunat cu o amintire a d-lui Tudor Arghezi, care, pe când era de opt ani, a avut prilejul să-l vadă în clasă pe Odobescu, « bărbatul cel mai frumos și mai distins din toată amintirea mea fotografică », director al unei școli de aplicație.

Iată câteva linii din magistralul portret: « Alexandru Odobescu a fost unul din cele mai frumoase lucruri pe care le-am văzut, fără să escludem sufletele, edificiile și peisajele. În epoca lui erau mulți bărbați frumoși, pentru că datina poporului românesc voiește ca ființele care se iubesc în cuptorul ei, după voia fatalității și a lui Dumnezeu, să fie frumoase într'adevăr. Frumusețea e un belșug românesc, n'ai ce face, și toate muncile uriiților sterpi ca să o degradeze sunt neputincioase... În toată frumusețea românească, frumusețea lui Alexandru Odobescu, Român în întindere și adâncime, pe toate dimensiunile lui neaoș Român, era excepțională, aleasă de noroc pentru figura unui Domnitor... Atât cât poate vorbi un adjectiv, nu am înțelegere noțiunea « nobleței », dacă nu vedeam pe Alexandru Odobescu... Curat în toată persoana lui ca licăritul unei oglinzi... O mână cum n'am mai văzut mai frumoasă decât la Episcopul Gherasim Safirim, ale căruia degete lungi ivorii, cu unghii ca migdalele înguste, serveau binecuvântarea suav iconografic ».

Impresionantă, prin bogăția datelor și prin sufletul pe care îl pune într'însa autorul ei, este biografia lui Odobescu scrisă de directorul revistei. D. Al.

Tzigara-Samurcaș a fost discipolul lui Odobescu și l-a cunoscut de aproape. D-sa i-a urmărit activitatea pas cu pas și a izbutit să reconstitue întreaga figură a aceluia care a fixat temelia studiilor de artă românească.

« Departe de superficialitatea și de indiferența cu care cei mai mulți priveau documentele artistice sau istorice — scrie d. Al. Tzigara-Samurcaș — Odobescu se consacraseră studiului lor cu toată inima, cu toată râvna unui bun Român, mândru de a scoate la iveală străduințele culturale și năzuințele artistice ale strămoșilor noștri. Și tocmai pentru că s'a dat cu tot sufletul acestor cercetări din domeniul istoriei și al artei românești, învățământul său a fost un focar de învioreare pentru numeroșii săi auditori, pe care el îi făcea nu numai să înțeleagă, dar să și iubească operele ce le comenta ».

Din același volum desprindem articolele d-lor A. Busuioceanu (« Odobescu arheolog și critic de artă ») și Stelian Petrescu (« Odobescu educator »). « Bibliografia scrierilor lui Odobescu », întocmită de d. A. Iordan va aduce mari servicii cercetătorilor.

Pentru o mai bună prezentare a figurii lui Odobescu, d. Al. Tzigara-Samurcaș a avut buna idee de a publica din opera marelui prozator și om de știință câteva inedite (« Călătoria dela Paris la Londra », 1852; « Monumentele din Argeș și Vâlcea », din care un prim capitol s'a publicat în 1915; câteva scrisori, etc.).

L E M O I S

Le Mois (Nr. 44) publică un rezumat vioi al evenimentelor care s'au desfășurat în cursul luni August.

Semnalăm în deosebi un articol al președintelui Consiliului de miniștri al Prusiei, *Hermann Goering*, cu privire la sentimentele pașnice ale Germaniei; părerea lui *Maurice Rossi* asupra recordurilor de sbor în linie dreaptă; un articol al celebrului scriitor *Emil Ludwig* despre doamna Curie; un studiu asupra raporturilor economice franco-belgiene de *Paul Crokaert*, senator belgian; apoi, articole despre moartea lui Hindenburg și urmările ei, problema Austriei, Sovietele și Societatea Națiunilor, reforma Statului, cinematograful educativ, datele exacte ale nașterii și morții lui Iisus Christos, portretele d-lor *Schuschnigg*, cancelarul Austriei, *Koganovici*, autorul planului cincinal rus, *Mermoz*, *Jean Giono*, *Alfred Cortot* și *Walter Nernst*.

Depozit general pentru România: *Agenția Română Hachette*, București, 26, Str. Lipscani.

NOTĂ. — Din împrejurările redacționale din ultimul timp, a apărut în revista noastră un articol, privitor la care nu a fost timp să se șefte referatul de specialitate, așa cum în deobște se procedează în redacția R. F. R. pentru studiile științifice. O parte din istoriografiile noștri au semnalat, într'unele periodice, erorile de documentare strecurate în acest articol. Luăm act de ele și, într'un studiu cerut anume de noi, problema întreagă va fi din nou luată în considerare.

REDACȚIA

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II”

Au apărut

BIBLIOTECA «ENERGIA»

M. CONSTANTIN-WEYER. <i>Cavaliier de la Salle</i> , traducere din limba franceză de Paul I. PRODAN	Lei 40
L. F. ROUQUETTE. <i>În căutarea jericirei</i> , traducere din limba franceză de E. FLĂMÂNDĂ	Lei 40
ALAIN GERBAULT. <i>Singur, străbătând Atlanticul</i> , traducere din limba franceză de A. VIANU	Lei 20
COLONEL T. E. LAWRENCE. <i>Revolta în deșert</i> , traducere din limba engleză de Mircea EI.IADE, cu o hartă (2 volume)	Lei 60
RENÉ BAZIN. <i>Pustnicul din Sahara, viața părintelui Charles de Fouchauld</i> , traducere din limba franceză de Alexandru HODOȘ	Lei 30
MIHAI SADOVEANU. <i>Viața lui Ștefan cel Mare</i>	Lei 30

Sub tipar

BIBLIOTECA «INFORMATIVĂ»

Ing. I. ORBONĂȘ. *Manual de atelier mecanic*

SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

Sub tipar

R o m a n e

N. M. CONDEESCU. *Insemnările lui Sașirim, I*

Au apărut

l's s e u r i , C r i t i c ă

PAUL ZARIFOPOL. <i>Pentru arta literară</i>	Lei 60
PERPESCIUS. <i>Mențiuni critice, II</i>	Lei 80
G.-M. CANTACUZINO. <i>Isoare și popasuri</i>	Lei 60
N. IORGA. <i>Oameni care au fost</i>	Lei 80

Sub tipar

EM. CIOMAC. *Viața și opera lui Richard Wagner*

M. D. RALEA. *Valori*

Au apărut

V e r s u r i

DEMOSTENE BOTEZ. <i>Cuvinte de dincolo</i>	Lei 60
Z. STANCU. <i>Antologia poezilor tineri</i> , cu portrete de Margareta STERIAN	Lei 60
G. BACOVIA. <i>Poesii</i> , cu o prefață de Adrian MANIU	Lei 40
G. GREGORIAN. <i>La poarta din urmă</i>	Lei 60
ADRIAN MANIU. <i>Cartea Țării</i>	Lei 40

Sub tipar

G. LESNEA. *Cântec deplin*

Sub tipar

SCRIITORII ROMÂNI VECHI

MITROPOLITUL VARLAAM. *Cazania (1643)*, ediție îngrijită de J. BYCK

Au apărut

SCRIITORII STREINI MODERNI ȘI CONTEMPORANI

E. MADÁCH. <i>Tragedia omului</i> , traducere în versuri din limba maghiară de Oct. GOGA	Lei 40
LUIGI PIRANDELLO. <i>Răposatul Matei Pascal</i> , traducere din limba italiană de A. MARCU	Lei 40

Au apărut

BIBLIOTECA DE FILOZOFIE ROMÂNEASCĂ

D. D. ROȘCA. <i>Existența tragică</i>	Lei 60
T. VIANU. <i>Estetică, Vol. I</i>	Lei 100

A apărut

BIBLIOTHÈQUE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

G. I. BRĂTIANU. <i>Napoléon III et les nationalités</i>	Lei 60
---	--------

OPERELE PREMIATE ALE SCRITORILOR TINERI NEEEDITAȚI

Au apărut

VĂLADIMIR CAVARNALI. <i>Poesii</i>	Lei 20
EUGEN JEBELEANU. <i>Inimii sub săb, poeme</i>	Lei 40
HORIA STAMATU. <i>Memnon, versuri</i>	Lei 40
DRAGOȘ VRÂNCEANU. <i>Cloșca cu puși de aur, versuri</i>	Lei 40
EMIL CIORAN. <i>Pe culmile disperării</i>	Lei 50
CONSTANTIN NOICA. <i>Mathesis</i>	Lei 40

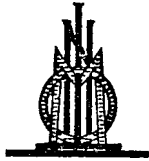

Cărțile noastre se găsesc de vânzare în principalele librării din țară. Ele se pot trimite franco la domiciliu în toată țara.

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ «REGELE CAROL II»

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39 — București, I — Telefon 241-97 206-40

M. O., IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI

1934